У. С. Р. Р.
НАРОДНІЙ КОМІСАРІЯТ ОСВІТИ

УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС

ВИДАННЯ ПЕРШЕ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
1929

ПОСТАНОВА

За постановою РНК УСРР з 23 липня 1925 року організована при НЕО Державна Комісія для впорядкування українського правопису виробила проєкт українського правопису, що в його основу, згідно з тою ж постановою РНК, взято "Найголовніші правила українського правопису", прийняті Всеукраїнською Академією Наук 17.V 1919 р., 12.VII та 29.XI 1920 р., затверджені Народнім Комісаром Освіти 1921 року.

Проєкт правопису розглянула Всеукраїнська Правописна конференція з 26.V до 6.VI 1927 р. і, з її доручення, зредагувала його Президія Державної Комісії для впорядкування українського правопису.

За доповіддю Наркомосу РНК постановою з 4 вересня 1928 року визнала, що зазначений державний правопис мусить набути загальнообов'язкової чинности.

Отже, на підставі постанови РНК з 4 вересня 1928 р. (протокол засідання РНК ч. 43, п. 7) ухвалюю:

Вищезазначений „Український Правопис" затвердити.

Народній Комісар Освіти

МИКОЛА СКРИПНИК

Харків,
6 вересня 1928 р.

УКРАЇНСЬКИЙ АЛЬФАБЕТ

А, Б, В, Г, Ґ, Д, Е, Є, Ж, З, И, І, Ї, Й, К, Л, М, Н, О, П, Р, С,
Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ю, Я, Ь.

Примітка 1. Апостроф (’) в альфабет не входить, отже на розміщення слів у словникові не впливає, напр., *зя́вище* і *з’я́вище* стоятимуть поруч, ніби як гомоніми.

Але **ь** має місце в альфабеті, отже *то́пнути* в словникові стоятиме перед *тьо́пнути*, а між ними будуть слова на **тр**..., **ту**..., **тю**..., **тя**...

Примітка 2. **дж** і **дз** (для означення африкат) не входять в альфабет, отже такі слова, як *джерело́*, *дзи́ґа*, стоять у словникові під літерою **д**.

I

ПРАВОПИС НЕВІДМІНЮВАНОЇ ЧАСТИНИ СЛОВА

А. Правопис окремих літер і знаків

ГОЛОСНІ

ЗАГАЛЬНІ УВАГИ ДО ВЖИВАННЯ ЗНАКІВ

О чи У § 1. У вимові часто ненаголошене **о** наближається до **у**, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією (походженням) слова, напр., *колі́но, голу́бка, обі́д, тобі́, мою́, твою́, чолові́к, домови́на, розумі́є* і т. ін.

Примітка. Під наголосом голосні звуки в українській мові звичайно вимовляються чисто, виразно, тому не важко й вияснити, **о** чи **у** треба в слові, кли можна підшукати іншу форму слова або інше слово того самого пня (кореня) з наголосом на сумнівному звукові: *бої́ться*, бо *бо́язно*, *голу́бка*, бо *го́луб*, *розу́мний*, бо *ро́зум* і т. ін. Проте див. § 20_{37}.

Але коли не можна визначити, що треба — **о** чи **у**, таким способом, то слід брати на увагу правила чергування (див. § 7), а в окремих випадках звертатися до словника, напр., *будя́к, воруши́ти, ма́рмур, ма́чуха, па́рубок, я́блуко, я́струб, зозу́ля, мордува́ти* й ін.

Е чи И § 2. Ненаголошене **е** в українській мові звичайно вимовляється невиразно, дуже наближаючись до **и**, як також і навпаки, і таким чином ці звуки змішуються, але писати треба за етимологією слова, напр., *вели́кий, переліче́ти, берегти́, перед ти́м, несу́, мені́, держа́ти, учи́тель* і т. ін., як і *трима́ти, криве́, миле́нький, сине́нький, мине́ш* і т. ін.

Примітка. Найлегше визначити, що треба написати в слові — **е** чи **и**, знов же через наголос (див. § 1 Примітка): *вели́кий*, бо *ве́лич*, *ве́лико*, *несу́*, бо *не́сений*, *держа́ти*, бо *оде́ржати*, як і навпаки *трима́ти*, бо *отри́мати*, *криве́*, бо *кри́во* і т. ін.

Про такі випадки, як *уме́р — умира́ти* тощо, див. § 11_2.

Надійна ознака для визначення непевного **е** й те, що воно в певних випадках зникає: випадне буває **е**, а не **и**, отже, пра́ведний, бо *пра́вда*, *бе́резень*, бо *бе́резня*, *ві́тер*, бо *ві́тру*, *мі́тел*, бо *мітла́* і т. ін. (див. іще § $7_{2а}$).

Слід також запам’ятати деякі постійні групи в словах з **е**, напр., ***-ере-, -еле-***: бе́рег, бе́рест, се́лезень, ше́лест і т. ін. (див. іще § $7_{2в}$), наростки **-есеньк-, -ечк-, -еньк-, -енк-, -еро, -тель, -ен-**: *чорне́сенький, ту́течки, се́меро, кру́чений* і т. ін. (див. § 20).

В окремих сумнівних випадках, як от лева́да, лемі́ш, кише́ня, пирі́г тощо, треба звертатися до словника.

И чи І § 3. 1. Звук **и** іноді змішується у вимові з звуком **і**, особливо після **г, к, х** та **ж, ч, ш, щ**, але писати треба за етимологією слова, напр., гинути, кивати, кислий, хитатися, жито, чимало, щиро й ін., але гіркий, кінь, тхір, жінка і т. ін.

Примітка. Звук **і** після цих літер у середині слова звичайно буває пізнішого походження, себто з **о** або **е** (днв. § 7). Про **и** чи **і** після цих літер у закінченнях див. відповідні §§ II розділу цієї книжки.

В окремих сумнівних випадках, як от *блаки́ть*, ***зима́***, *письмо́* тощо, треба вдаватися до словника.

2. В початку слова **и** ніколи не пишеться, тільки **і**: *Іва́н, іти́, іду́, ім’я́, іме́ння, Ілля́, інба́р, інжи́р, і́скра, і́стик, існува́ти,істо́та, і́стина, і́нший, і́ноді, і́нколи, і́ній, І́род* і т. ін.

Ї чи І § 4. Літеру **ї** пишемо тільки на початку слова або на початку складу (себто після голосної), коли треба означити звукосполучення **йі**: *ї́ду* (але *іду́*), *їде́ць, їдки́й, ї́жа, їжа́к, Ї́вга, їзда́, ї́здити, ї́ї, її́, ї́сти, ї́хати, їх, Украї́на, украї́нізува́ти, твої́ми, мої́, трої́стий* і т. ін. (див. іще § 62_1 Увага).

Після голосних **і** ніколи не буває, лише **ї**, за винятком тільки таких сприрощенних слів, як: *по**і**нформува́ти, пре**і**сторичний, пере**і**на́кшити* і т. ін.

Після приголосних звуків ніколи не пишемо літери **ї**, хібащо з апострофом (*з'**ї**зд* і т. ін. — див. § 6. Див. іще § 69).

Примітка. Таким чином літеру **і** пишемо і після м'яких приголосних, як от *ліз* (*лі́зу*), ***т**ік* (*течу́*), ***н**іж* (сполучник), *у су**д**і́, **л**і́вий, **т**і́ло, **н**іми́й* і т. ін., і після нем'яких, як от *ліз* (*лоза́*), ***т**ік* (*то́ку*), ***н**іж* (*ножа́*), *твер**д**і́* (*тверди́й*), *ла́с**т**івка, с**н**іп, сто**л**і́в* і т. ін. Див. іще §§ 36, 37.

ЙО чи ЬО § 5. На означення звукового сполучення **й** + **о** пишемо **йо**, на означення м'якого приголосного + **о** пишемо після приголосного **ьо**.

йо пишеться на початку слова або складу (себто після голосного): ***йо**го, **йо**му, **йо́**лоп, чи**йо́**го, заво**йо́**ваний, га**йо́**к* і т. ін., а також і після приголосних, коли треба означити вимову: **приголосний** + **й** + **о**, як от *в**йо**-в**йо**, в**йо́**кати, роз**йо́**йкатися, з**йо́**ржитися, Вороб**йо́**в, Солов**йо́**в, сер**йо́**зний, кур**йо́**з, кур**йо́**зний* і т. ін.

Приклади до вживання **ьо**: *л**ьо**х, л**ьо**н, с**ьо**го́дні, вс**ьо**го, с**ьо́**мий, тр**ьо**х, тр**ьо**ма́, ц**ьо**го, Лін**ьо́**в, Корен**ьо́**в, Кошел**ьо́**в.*

Я, Ю, Є, Ї та апостроф (') § 6. Літери **я, ю, є** двозначні: на початку слова й складу (себто після голосних) вони визначають **й** + **а**, **й** + **у**, **й** + **е**, як от ***я́**ма, зна́**ю**, мо**є́*** і т. ін., після приголосних же вони визначають пом'якшення тих приголосних + **а, у, е**: с**я́**ду, л**ю́**ди, си́н**є** й ін.

Але коли літери **я, ю, є**, як також і **ї**, стоячи після приголосних, умовляються як на початку складу, себто як **йа, йу, йе, йі**, то між ними й тими, приголосними ставимо апостроф ('). Це буває:

1. Після губних приголосних (**б, п, в, м, ф**): *б'ю, б'є, б'є́ться, ба́б'ячий, жа́б'ячий, безхлі́б'я, голуб'я́та, п'ять, п'я́тниця, п'ята́, реп'я́х, пу́п'янок, п'я́ний, п'є, пов'яза́ти, в'я́зи, в'я́лий, в'юн, безголо́в'я, здоро́в'я, в'є́ться, м'яки́й, ті́м'я, пле́м'я, м'я́со, ім'я́, м'я́ло, рум'я́ний, соло́м'яний, на ті́м'ї, безри́б'ї* і т. ін.

Без апострофа пишуться: *святи́й, свя́то, мертвя́к, цвях, дзвя́кати, дзвя́кнути, різдвя́ний, морквя́ний, медвя́ний, голтвя́нський, тьмя́ний* та інші, де перед губним звуком стоїть приголосний, але коли цей приголосний належить до приростка, то апостроф пишеться як і в тому слові без приростка: *в'яза́ти — зв'язо́к, зв'яза́ти, розв'я́зувати, обв'я́зувати, підв'я́зувати, зв'яли́ти, обп'яла́ся, сп'яні́ти, сп'яні́лий, розм'якши́ти* і т. ін.

Примітка 1. У живій вимові замість *зв'яза́ти, розв'яза́ти, підв'яза́ти* й под. вивідних слів від *в'яза́ти* звичайно чути *з'язати, роз'яза́ти* (= *зйаза́ти, розйаза́ти*) і т. ін.

Примітка 2. Не вважаючи на дуже поширену по народніх говорах вимову; мнясо, мнята, здоровля, деревляний і т. ін., писати ці слова треба тільки з апострофом: *м'я́со, здоро́в'я* і т. ін. (див. вище).

Щождо **л** у 3 ос. множ. дієслів як *сплять, ло́влять, ло́млять* тощо, то див. § 491 Увага 4.

Примітка 3. У запозичених словах німецьке **ü** й французьке **u** після губних передаємо без апострофа: *Вюртемберґ, Мюллер, Бельвю, бюро́, бюдже́т* і т. ін. (див. §§ 67 та 68).

2. У деяких словах після **р**: *пі́р'я, бур'я́н, підгі́р'я, подві́р'я, зневі́р'я, ма́тір'ю, по підгі́р'ю, у зневі́р'ї* і т. ін. (де чути інакшу вимову, ніж у таких словах, як *ряби́й, довіря́ти, рясни́й* тощо), а також у таких чужих словах, як *кур'є́р, кар'є́ра* і т. ін. — див. § 68.

3. В окремих словах після задньопіднебінних: *Лук'я́н, слух'я́ний* (звичайніше *слухня́ний*).

4. Після приростків, що кінчаються приголосним, перед **я, є, ю, ї**: **з'яви́тися, роз'ясни́ти, без'язи́кий, з'я́вище** (пор. *зя́вище*, що відповідає рос. «хайло»), *з'є́днаний, об'єдна́ти, під'ю́джувати, з'ї́хати, під'ї́хати, в'ї́хати, від'ї́хати, з'ї́сти* і т. ін. (див. § 19_6).

Також у запозичених словах після приростків **об-**, **суб-**: *об'є́кт, суб'є́кт* і т. ін. Пор. § 68.

ЧЕРГУВАННЯ Й ЗМІНИ ГОЛОСНИХ

§ 7. Чергування звука **і** з звуком **о** або **е** в укр. мові є таке явище, що його не можна усвідомити в усіх подробицях без знання історії мови. Істота цього звукового закону чергування **і — о**, **і — е** полягає в тім, що праслов'янське **о** й **е** в українській мові перейшли в **і**, коли в сусідньому дальшому складі колись були глухі звуки (**ú** та **ü**), що потім зникли, або звук **і** (**è**), що скоротився в **й**. Але в нашій мові єсть **о** й **е** і не праслов'янські, а пізніші, і вони звичайно не підлягають законові чергування. Крім того, в українській мові є ряд таких випадків, коли **і** з'являється на місці **о** й **е** не в згоді з законом чергування, а з аналогії, або й навпаки — **о, е** залишаються тоді, коли треба б ждати замість них **і***). Отже, не знаючи добре живої мови або маючи сумнів до окремого слова, тільки з словника можна довідатись, **о** (**е**) чи **і** треба вживати в якомусь слові чи формі слова.

Та все ж для практичних потреб можна подати ряд указівок щодо цього явища української мови.

Закон чергування О — І, Е — І і приклади 1. Як уже зауважено, **і** з'являється з старого **о** або **е** тоді, коли в суміжному складі зник глухий звук (**ú** або **ü**), або колишнє **è** скоротилося в **й**, отже **і** буде в закритому складі, у відкритому ж **о** й **е** залишаються: *сн**і**п — сн**о**па́, п**і**ч — пе́ч**і**, гн**і**й — гн**о́**ю* (старі: ñíîïú — ñíîïà, ïå÷ü — ïå÷è, ãíîè — ãíîþ).

Примітка. Таким чином, як бачимо, «закритість» і «відкритість» складу для цього явища визначається тим, був глухий звук, чи не було його далі, напр., у слові *розби́ти* маємо *роз* (а не різ), тому що після **з** глухого не було, але *рі́зно,* бо й у минулому після **з** був **ь** (**ðîçüíî**). Так сапо маємо міст — м**о**ста (**ìîñòú** — **ìîñòà**) і т. ін.

*) А до всього цього треба ще додати, що в укр. мові є **і** й зовсім іншого походження (з **Ý**): воно зовсім не чергується з іншими звуками, напр., *сніг — снігу* й ін.

Таке правильне чергування **о — і**, **е — і**, або правильне походження **і** з стар. о, е, між іншим, ми маємо в ось-яких розрядах слів і форм:

а) *н**і**с — н**о́**са, в**і**л — в**о**ла́, д**і**м — д**о́**му, к**і**л — к**о**ла́, н**і**ж — н**о**жа́, к**і**нь — к**о**ня́, б**і**ль — б**о́**лю, н**і**ч — н**о́**чі, л**і**й — л**о́**ю, ви́г**і**н — ви́г**о**ну, за́х**і**д — за́х**о**ду, у́стр**і**й — у́стр**о**ю, ви́тв**і**р — ви́тв**о**ру, г**і**сть — г**о́**стя, гу́рк**і**т — гу́рк**о**ту, кук**і́**ль — кук**о**лю́, др**і**зд — др**о**зда́, к**і**р — к**о́**ру, с**і**к — с**о́**ку, сто́г**і**н — сто́г**о**ну, ячм**і́**нь — ячм**е́**ню, ка́м**і**нь — ка́м**е**ня, пап**і́**р — пап**е́**ру, по́п**і**л — по́п**е**лу, о́с**і**нь — о́с**е**ни, ле́б**і**дь — ле́б**е**дя, лем**і́**ш — лем**е**ша́* і баг. ін.; також *пасл**і́**н — пась**о́**ну, ко́л**і**р — ко́ль**о**ру, л**і**д — ль**о́**ду, с**і**м — сь**о́**мий* (але *с**е**ми́*);

б) *ра́д**і**сть — ра́д**о**сти, ва́рт**і**сть — ва́рт**о**сти*... (з наростком **-ість** завжди так);

в) *в**і́**льний* (порів. *в**о́**ля*), *р**і́**дний* (пор. *р**о**ди́на*), *г**і**рки́й, божев**і́**льний, др**і**бни́й, зг**і́**дний, слоб**і**дськи́й, с**і́**льськи́й, р**і́**вний, дор**і́**дний, п**і́**зній, к**і**нча́ти, г**і**лча́стий, к**і**сни́к, мак**і**вни́к, буд**і**вни́к, кер**і**вни́к, кол**і**сни́к, роб**і**тни́к, роб**і**тни́ця, сп**і**дни́ця, д**і**йни́ця, к**і́**нчик, к**і́**рчик, г**і**рчи́ця, г**і**рча́к, р**і**вча́к* та ін. (у цих словах **і** буде при всіх відмінах, бо склад завжди закритий);

г) У словах, що мають окрім кореня ще й наросток, **о, е** в закритому складі звичайно замінюються на **і**, коли за цим складом іде наросток з випадним **о** або **е**, напр., наросток **-(о)к, -(е)ць, -(е)нь** в іменниках чоловічого роду, **-ка** (в родов. множ. **-ок**), **-на, -ня** (в родов. множ. **-ен, -ень**) в іменниках жіночого р., **-ко, -це** (в родов. множ. **-ок, -ець**) в іменниках ніякого роду:

а) к**і**лка́, на гв**і**здку́, за м**і**стко́м, ст**і**жки́, к**і**нця́, черв**і́**нці, дзв**і**нки́, греб**і**нце́м, кор**і**нці́в, на р**і́**вні і т. ін.

б) н**і**жка, к**і**ска, г**і**рка, ж**і**нка, р**і**вня, дв**і**йня, т**і**тка, щ**і**тка і т. ін.

в) в**і**чко (пор. **о́**ко), пл**і**чко́, сл**і**вце́, к**і**льце́, кол**і**сце́, в**і**йце́ і т. ін.

ґ) *з**і́**лля, к**і́**лля, об**і́**ддя, к**і**сся́, г**і**лля́, подв**і́**р'я, межи́г**і**р'я, підн**і́**жжя, перен**і́**сся* і т. ін., але в іменниках ніякого роду на **-ння** від дієприкметників на **-ений** (див. § 52₃ Увага) **і** звичайно буває лише під наголосом, а без наголосу **-ення**: *ход**і́**ння, нос**і́**ння, плет**і́**ння* і т. ін., але *зб**і́**льш**е**ння, зм**е́**нш**е**ння, зав**е́**рш**е**ння, поя́сн**е**ння* і т. ін.;

д) *с**і́**ллю, н**і́**ччю, ро́зк**і**шшю, зл**і́**стю, ра́д**і**стю, пе́вн**і**стю* і т. ін. (обов'язково так, коли тільки в назовн. відм. **і**);

е) *н**і**г* (родов. множ.) — *н**о**га́, г**і**р — г**о**ра́, к**і**з — к**о**за́, бдж**і**л — бдж**о**ла́, к**і**с — к**о**са́, п**і**л — п**о**ла́, підк**і́**в — підк**о́**ва, топ**і́**ль — топ**о́**ля, підв**і́**д — підв**о́**да, роб**і́**т — роб**о́**та, панч**і́**х — панч**о́**ха, я́г**і**д — я́г**о**да, ос**і́**б — ос**о́**ба, сл**і**в — сл**о́**во, кол**і́**с — ко́л**е**со, с**і**л — с**е**ло́, пл**і**ч — пл**е**че́, к**і**л — к**о́**ло, реш**і́**т — ре́ш**е**то* і т. ін., але *в**о**д* (від *в**о**да́*), *р**о**ж* (від *р**о́**жа*), *пр**о**б, переп**о́**н, устан**о́**в, постан**о́**в, чесн**о́**т, іст**о́**т, печ**е́**р, потр**е́**б* і деякі інші (це **о** й **е** замість **і** в род. множ. буває, головним чином, у тих словах, що від них немає зменшених слів, де так само повинно було б стояти **і**, пор.: *н**о**га́ — н**і́**жка — н**і**г*, але *в**о**да́ — в**о**д*);

є) *м**і́**гши, м**і**г* (дієсл. минулого часу, але *м**о**гла́, м**о**гли́, м**о**гти́*), *р**і**с* (але **росла́, росло́, росли́, рости́**), *в**і**в* (але *в**е**ла́*...), *п**і**к* (але *п**е**кти́*...), *ут**і́**к* (але *ут**е**кла́, ут**е**кти́*...), *н**і**с* (але *н**е**сла́*...), *пл**і**в* (але *пл**е**ли́*...), зам**і́**в (але *зам**е**ла́*...) та ін., а з аналогії й *л**і**г* (хоч *л**я**гла́, л**я**гли́, л**я**гти́*), *запр**і́**г* (хоч *запр**я**гти́*...). Але *м**о́**к, ут**о́**п*.

Примітка. Такого ж походження **і** з **о** або **е** і в закінченнях:

1) родового множини іменників чоловіч. роду (спорадично ніякого та жіноч.): *брат**і**в, син**і**в, ковал**і**в* і т. ін.;

2) давальн.-місц. однини прикметників (займенників) жіночого роду: *старш**і**й сестрі, по вс**і**й українськ**і**й землі* і т. ін.;

3) місц. однини прикметників (займенників) чолов. й ніякого роду: *у зелен**і**м лісі* і т. ін.

О і Е, що не переходять в І, та приклади 2. **о** й **е** нового походження (тобто не праслов'янські), як уже сказано, в закритих складах не переходять в **і**. Таких **о** й **е** кілька розрядів:

а) Коли вони бувають випадні (такі **о** й **е** вийшли з глухих ú і ü), напр.:

*а) с**о**н (сну), піс**о́**к (піску́), сніж**о́**к (сніжку́), д**е**нь (дня), хл**о́**п**е**ць (хл**о́**пця)* і і. ін.

Примітка. Таке **о** й **е** іноді зберігається й у відкритому складі: *на л**о́**бі, л**о**би́, р**о**ти́, м**о́**ху, т**е́**стя, д**о**щу́, мудр**е**ця́, гост**е**ця́, вітр**е**ця́* (але *вітер**е́**ць — вітерця́*) й ін.

*б) книж**о**к* (родов. множ. — пор. *кни́жка*), *доч**о**к* (*дочка́*), *ов**е́**ць* (*вівця́*), *в**і́**к**о**н* (вікно́), *бук**о**в* (*бу́ква*), *тик**о**в* (*ти́ква*), *церк**о́**в* (*це́рква*), також *верст**о́**в, ноч**о**в; рих**о**в, шах**о́**в* і т. ін.;

*в) розд**е́**р* (*розд**е́**рла, розд**е́**рти*, пор. *дра́ти*), *ви́т**е**р* (*тру*), *зап**е́**р* (*пру*), *ум**е́**р* (*мру*) й ін.

б) У групах **-ор-, -ов-, -ер-** між приголосними: *т**о**рг* (*т**о́**ргу*), *г**о**рб* (*г**о**рба́*), *в**о**вк* (*в**о́**вка*), *ш**о**вк* (*ш**о́**вку*), *см**е**рть* (*см**е́**рти*) і т. ін.*).

в) У групах **-оро-, -ере-, -оло-** (так званий повноголос; у старо-болгарській мові їм відповідають сполучення **-ра-, -рÝ-, -ла-, -лÝ-**): *гор**о́**х, мор**о́**з, во́р**о**г, во́р**о**н, со́р**о**м, пор**о́**н, повор**о́**т (ви́вор**о**т, на́вор**о**т...), по́дор**о**ж, го́л**о**д, хо́л**о**д, со́л**о**д, жо́л**о**б, окол**о́**т, сто́р**о**ж, мол**о́**тник, во́л**о**с, ко́л**о**с, бе́р**е**г, че́р**е**п, очер**е́**т, ве́р**е**д, пер**е́**д, сер**е**д, чер**е**з* і т. ін., а так само *мор**о́**зний, безсор**о́**мний, повор**о́**тний, подор**о́**жній, гол**о́**дний, необер**е́**жний, безбер**е́**жний, посер**е́**дній* і т. ін.

Але винятково: *пор**і́**г, смо́р**і**д, мор**і́**г, обор**і́**г.*

г) В запозиченнях з інших мов, як от із ст.-слов'ян.: *зак**о́**н, нар**о́**д* (але й *на́р**і**д*), *б**о́**г* та ін., з російськ.: *погр**о́**м*, з польськ.: *сл**о**вни́к*, з неслов'ян. мов: *т**о**м, аґрон**о́**м, презид**е́**нт* і т. ін.; також у словах літературного походження, як *ділов**о́**д, осн**о**вни́й* (але народнє *осн**і́**вний*), *дієйм**е́**нник* тощо.

І замість О і Е з аналогії 3. Але правила, накреслені під 1 і 2, іноді порушуються, а саме— з аналогії до слів, де маємо **і** з старого **о** й **е** в закритому складі, в деяких розрядах слів доволі послідовно маємо **і** й у складах відкритих, при тім аналогії підлягають і групи **-оро-, -ере-, -оло-**:

а) Підо впливом таких форм, як *кілка́, кілко́м* (див. 1г*а*), виникли й установилися форми: *кіло́к, гвіздо́к, стіжо́к, дзвіно́к, ріжо́к, сніпо́к, місто́к, візо́к, дімо́к, тічо́к, зна́ді́бок, дорі́бок, відробі́ток, очі́пок, при́пічок, за́пічок, каміне́ць, реміне́ць, обіде́ць, кіне́ць, гребіне́ць, стіле́ць, оліве́ць, удіве́ць, черві́нець, покрі́вець, ні́готь, лі́коть, кі́готь, кі́поть* і т. ін., а далі й такі, як *кіло́чок, гвіздо́чок* і т. ін.

Також із наростком **-івець**: *ха́рківець, ки́ївець, черні́гівець, ка́нівець, петлю́рівець, фахіве́ць, верхіве́ць, сиріве́ць* та ін.

Але й з **о**: *гоне́ць — гінця́, бо́є́ць — бійця́, коре́ць — кірця́, творе́ць — творця́, чудотво́рець — чудотво́рця, попо́к — попка́, кото́к — котка́, носо́к — носка́, оте́ць — отця́* (і *вітця́*); на **-о́вець** (з наголосом на **о**) здебільшого так: *урядо́вець, угодо́вець, службо́вець, народо́вець* та ін. (переважно нові слова).

*) Ці **о** й **е** теж вийшли з старих **ú, ü**, але в цих групах вони не випадають у відкритому складі.

б) Підо впливом таких форм, як *ні́жка, ні́жки*... (див. 1г*б*), виникли й установились форми з **і** в родов. множ.: *ніжок, гірок, жінок* і т. ін.; також *писарівен* (*писарі́вна*), *королівен, бондарівен* і т. ін.. а далі й такі, як *ні́женька, гі́ронька, гі́рочка, перепі́лочка* і т. ін.

в) Підо впливом таких форм, як *гір, гі́рка, гі́ронька, слів, слівце́*... (див. lе, lг*б*, 1г*в*, 3*б*), виникли й установились форми з **і** замість **-оро-, -еро-, -оло-**: *дорі́г* (родов. множ.), *дорі́жка, дорі́жечка, борі́д, борі́дка, борі́донька, сторі́н..., борі́н…, корі́в..., сковорі́д..., голі́в..., черíд..., ворі́т, ворітця́, ворі́течка, долі́т*... і деякі ін., а також зрідка *запорі́жець — запорі́жця* (звичайніше *запоро́жець — запоро́жця**).

Але завжди: *коло́д* (*коло́дка, коло́дочка*), *соро́к, огоро́ж, моро́к, коро́н* (від них немає й зменшених форм із **і**).

г) Підо впливом таких форм, як *перені́сся, підні́жжя*... (див. 1ґ), виникли й такі форми, як *роздорі́жжя, подорі́жжя, підборі́ддя, підворі́ття, Запорі́жжя,* хоч *побере́жжя, надбере́жжя, Лівобере́жжя, Правобере́жжя, полоття́, вороття́.*

ґ) Підо впливом таких форм, як *пере́міг, прині́с* (див. 1є), з’явилися й форми: ви́волік (але ви́волокла, ви́волокти...), зберíг (зберегти́...), стерí́г (стерегти́...), але коли дієслово кінчається на **-в**, то **о** не переходить в **і**: *попоро́в, боро́в*...

з Е після Ж, Ч, Ш, Щ, ДЖ, Й § 8. **о** після **ж, ч, ш, щ, дж, й** в укр. мові (як і в інших слов’янських) являється не споконвічним: воно з’явилось у певних умовах з старого **е** (або **ü**).

Як правило, **е** після **ж, ч, ш, ід, дж, й** в українській мові залишається перед пом’якшеними складами або пом’якшеними приголосними, а також перед складами з **е** й **и**, що походить з старого **н**; перед складами ж із **а, о, у** та **и** з старого **û**, а також перед твердими приголосними буде **о**: *вчо́ра, ве́чора, ве́чором, вечори́*, але *вече́ря, жона́тий, жона́*, але *жени́ти* (пор. рос. «женить»), *чоти́ри*, але *четве́ртий, четве́р, чо́рний*, але *черне́ць, черни́ця, пшоно́*, але *пшени́ця, шо́стий*, але *шести́, дубо́чок, гайо́к, острі́шок* і т. ін., але *у́чень, са́жень, окра́єць* і т. ін., *книжок, бочок* (*бо́чка*), *копійок* і т. ін., але *вишень, стаєнь* і т. ін., *чоловíк, щока́, бджола́, жорсто́кий, чоло́, жорства́, чота́* і т. ін., але *жерсть, чепі́га, щети́на* і т. ін.

*) Під цим же впливом з’явились і форми: *сліз, слі́зка, слі́зонька, бліх, блі́шка, брів, брі́вка, брі́вонька* (на місці **ú** і **ü**).

Проте частенько знаходимо **о** або **е** після цих приголосних і не в згоді з правилом (як наслідок різних аналогій), напр., завжди в дієприкметниках: *кру́*_**че**_*ний, озбро́*_**є**_*ний* і т. ін. (пор. ухва́л**е**ний і т. ін.), *бі́льш*_**о**_*сти, в бі́льш*_**о**_*сті, свіж*_**о**_*сти, пеку́ч*_**о**_*сти* і т. ін. (пор. *пе́вн*_**о**_*сти*...), *на щ*_**о**_*ці́, бдж*_**о**_*лі́, по ве́ч*_**о**_*рі* і т. ін., а також в окремих словах, як от *ч*_**е**_*пурни́й, щ*_**е́**_*дрий, щ*_**е**_*за́ти* тощо (про такі слова див. у словничку). Див. іще § 20$_{4,14}$.

А з О § 9. В деяких словах старе **о**, головним чином перед постійно наголошеним **а**, здавна перейшло в **а** (хоч і не по всіх говірках): б**а**га́тий (*б*_**а**_*га́то, б*_**а**_*га́цько, б*_**а**_*га́тство*, а далі й *б*_**а**_*гати́р*...), *г*_**а**_*ря́чий* (*г*_**а**_*ря́чка*, пор. *г*_**о**_*рі́ти*), *г*_**а**_*ра́зд, к*_**а**_*жа́н, к*_**а**_*ча́н, к*_**а**_*ла́ч* (*к*_**а**_*ла́чики*), *х*_**а**_*зя́їн, х*_**а**_*ля́ва, ч*_**а**_*ба́н, г*_**а**_*нча́р, к*_**а**_*л*_**а**_*та́ти, к*_**а**_*л*_**а**_*та́ло, м*_**а**_*насти́р, п*_**а**_*лама́р, шар*_**а**_*ва́ри, кал*_**а**_*му́тний, шк*_**а**_*р*_**а**_*лу́па, шк*_**а**_*р*_**а**_*лу́ща*.

Але: п**о**га́ний, н**о**гави́ці, к**о**ря́вий.

У — В, І — Й § 10. 1. На початку слова ненаголошене **у** в укр. мові чергується з звуком **в**: _**у**_*чи́тель —* _**в**_*чи́тель,* _**у**_*жé —* _**в**_*же* і т. ін. Так само старе **в** на початку слова перед приголосним, навпаки, може переходити в **у**: _**в**_*дова́ —* _**у**_*дова́,* _**в**_*чо́ра —* _**у**_*чо́ра* і т. ін. Таким чином **у** й **в** у цій позиції ніби змішалися, підлягаючи тому самому чергуванню. У початку фрази слова з таким **у** — **в** писати можна і з **у** і з **в**: **У**чора... і **В**чора..., одначе частіше пишуть **у**. В середині ж речення такі слова звичайно вживають з **у**, коли попереднє слово кінчається приголосним, і з **в**, коли попереднє слово кінчається голосним: *на*_**ш**_ _**у**_*читель, наш*_**а**_ _**в**_*чителька, ві*_**н**_ _**у**_*дівець, вон*_**а**_ _**в**_*дова* і т. ін. Але це правило не має сили, коли поміж такими словами є розділовий знак або павза, як також і в віршах.

Правило чергування **в** — **у** звичайно не пристосовується до чужих слів: _**В**_*ру́бель,* _**В**_*ро́на,* _**У**_*стря́лов,* _**У**_*го́рщина,* _**У**_*ра́л,* _**у**_*ніверсите́т* і т. ін. Також звичайно _**У**_*кра́їна*.

Крім того, деякі слова вживаються взагалі тільки з **в**, або тільки з **у**, як от, напр.: _**в**_*пра́ва* (= exercitatio), _**у**_*пра́ва* (= administratio), _**в**_*да́ча* (характер), _**у**_*ря́д* (іменн.), _**в**_*лада,* _**в**_*плив* тощо.

Примітка 1. Як наслідок змішування початкових **в** й **у**, в укр. мові не розрізняються значінням прийменники **в** й **у**: _**у**_ *дівчини чорні брови* і _**в**_ *дівчини чорні брови*, _**у**_ *люди вийшов* і _**в**_ *люди вийшов, був* _**у**_ *хаті, були* _**в**_ *Одесі* і т. ін. З тією ж метою уникати збігу голосних чи приголосних зрідка вживають і **ув**, **уві**.

Примітка 2. Щодо приголосного **в** перед **у**, то воно буває майже виключно перед корінним (а не приростковим) і переважно наголошеним **у**, напр., _**в**_*у́лиця,* _**в**_*ус,* _**в**_*уж,* _**в**_*у́зько (*_**в**_*узьки́й),* _**в**_*у́лик,* _**в**_*у́зол,* _**в**_*у́гілля,* _**в**_*у́дка,* _**в**_*у́хо,* _**в**_*уста́,* _**в**_*узде́чка* (але обов’язково: _**у́**_*рвище,* _**у́**_*сміх,* _**у́**_*стрій,* _**у́**_*тиски,* _**у́**_*збіч* і т. ін., де **у** з приростка).

Іноді таке **в** може бути й перед **о**: *по* _**в**_*ого́нь.*

2. Так само **й** початкове ненаголошене **і** в деяких (тдовнимі чином народніх) словах чергується з **й** в тих же умовах, що й **у** (див. 1): _**І**_*ван — на* _**Й**_*вана,* _**і**_*ду — не* _**й**_*ду, він* _**і**_ *я— вона* _**й**_ *він* і т. ін.

Примітка. В подібних же умовах у деяких словах у початку з’являється **і**: *вода ллє — дощ* _**і**_*ллє, така мла — тут* _**і**_*мла, вони рвали — він* _**і**_*рве* і т. ін. Прийменники **із** — **з** (як і приростки) не розрізняються значінням: *брат* _**і**_*з братом — сестра* _**з**_ *братом, вийшов* _**і**_*з хати — вийшли* _**з**_ *хати* і т. ін.

Чергування голосних у дієсловах: А — О § 11. В деяких групах дієслів зберігається старе (праслов’янське) чергування голосних:

1. **а** (в формах наворотних) з **о** (в формах протяжних): *г*_**а**_*ня́ти — г*_**о**_*ни́ти, зм*_**а**_*га́ти, пом*_**а**_*га́ти, знем*_**а**_*га́ти, вим*_**а**_*га́ти* і т. ін. — *м*_**о**_*гти́, зм*_**о**_*гти́, пом*_**о**_*гти́, знем*_**о**_*гти́ся* і т. ін., *к*_**а**_*ча́ти — к*_**о**_*ти́ти, л*_**а**_*ма́ти — л*_**о**_*ми́ти, ск*_**а**_*ка́ти — ск*_**о́**_*чити, х*_**а**_*па́ти — сх*_**о**_*пи́ти, м*_**а**_*ча́ти — м*_**о**_*чи́ти*.

Але *вимовля́ти, мовля́ти* і т. ін., *потопа́ти, мота́ти, догоря́ти, проща́ти, умоча́ти, вклоня́тися* і виведені від них слова.

И – Е випадне 2. **и** з випадним **е**: *вибира́ти, набира́ти, забира́ти* і т. ін. (теп. час *вибира́ю, забира́ю, набира́ю* і т. ін.) — *ви́брати, забра́ти, набра́ти* (*ви́беру, забе́ру, набе́ру* і т. ін.), *умира́ти, обмира́ти, запира́ти, припира́ти*, як і *стира́ти: видира́ти, пожира́ти, вижина́ти, проклина́ти, напина́ти, вистила́ти, розтина́ти* (але *зніма́ти, підніма́ти, відніма́ти* і т. ін., хоч замість останніх краще вживати форм: *здійма́ти, підійма́ти* і т. ін.).

І — Е 3. **і** з **е**: *вигріба́ти* (*гребти́*), *запліта́ти* (*плести́*), *тіка́ти* (*текти́*), *заміта́ти* (*мести́*), *випіка́ти* (*пекти́*), *чіпля́ти* і *чіпа́ти* (*причепи́ти*), *наріка́ти* (*наректи́*), *прищіпа́ти* (*щепи́ти*), *літа́ти* (*леті́ти*), *застіба́ти* (*застебну́ти*), *викоріня́ти* (*ви́коренити*).

З аналогії і в словах *застеріга́ти* (*застерегти́*), *оберіга́ти* (*оберегти́*), *спостеріга́ти, перестеріга́ти* і т. ін., а так само і в словах *виволіка́ти* (де **і** чергується з **о**: *ви́волокти*) і *стріля́ти, розстрі́лювати* (але *стре́лити, ви́стрелити* і *стре́льнути* поруч *стріли́ти, ви́стрілити, стрільну́ти*).

З наростком **-ува-**, коли ніголосла корені: *набрі́хуватц* (*бреха́ти*), *вичі́сувати, зачі́сувати, перечі́сувати* (*чеса́ти*), *താті́сувати* (*теса́ти*), *виші́птувати* (*шепта́ти*), *очі́кувати* (*чека́ти*), *прищі́плювати, вищі́плювати* (*щепи́ти*), *перечі́плювати* (*перечепи́ти*), *підпері́зуватися* (*підпереза́тися*), *викорі́нювати* (*ви́коренити*).

Так бамо (з аналогії) і в слові *виполі́скувати* (*ви́полоскати*), але *виве́рчувати, заве́рчувати* (вертíти), *виве́ршувати, заве́ршувати, переве́ршувати* (*верши́ти*), *засме́рджуватися* (*смерді́ти*). Без наголосу: *потребува́ти*.

РИ ЛИ § 12. Сполучення **р** та **л** із глухими (**ú**, **ü**) між приголосними у відкритих складах в українській мові перейшли в **ри**, **ли**, і в словах, де ці сполучення знаходяться в постійно відкритих складах, треба й писати послідовно **ри**, ли. Це такі слова: *блища́ти (бли́скавка, блискави́ця* і т. ін.), *глита́ти* (*глита́й...*), *гри́мати, грими́ти, дри́ґати, стрими́ти, дрижа́ти* (*дрижаки́, здригну́тись...*), *крива́вий* (*закрива́витись*), *криши́ти* (*кри́хта, кри́шка*), *стри́жень, трива́ти, стрива́ти* (але *стріва́ти — зустріча́ти*), *триво́га* (*триво́житися*), *трима́ти, христи́тись* (*нехри́щений*), *чорнобри́вий* (*чорнобри́вка*).

Але *кров* (також *кро́ви...*), *крі́вця́, крівля́, хрест* (*хреста́...*), *брова́, хребе́т*.

ПРИГОЛОСНІ

М’ЯКШЕННЯ ПРИГОЛОСНИХ (правопис Ь)

Коли Ь пишеться взагалі § 13. Знаком **ь** значимо м’якість приголосних звуків **н, л, д, т, с, ц, дз, р**: поперше в кінці слова й складу перед приголосним твердим, напр., *кінь* (пор. *кін*), *стань* (пор. *стан*), *ґудзь* (пор. *будз*), *ба́тько* (пор. *та́тко*), *ре́дька* (пор. *гру́дка*), *Они́ська* (пор. *Пара́ска*), *Га́лька* (пор. *га́лка*), *безпа́лько* (пор. *па́лко*), *письмо́* (пор. *па́смо*), *ня́нька* (пор. *сті́нка*) і т. ін., подруге після пом’якшених приголосних перед **о**, напр., *тьо́пав* (пор. *то́пав*), *сьо́мий, дьо́готь, трьох* і т. ін. (див. § 5) і потретє в чужих словах після приголосних **н, л, д, т, с, з, ц** перед йотованими голосними, як напр., *рельє́ф, барельє́ф, Тьєр, мільйо́н* і т. ін. (див. § 69).

Зокрема **ь** пишеться:

-ський, -цький, -зький, -сько і ін. § 14. 1. У закінченнях **-ський, -цький, -зьки**й (**-ськість, -цькість, -ський, -зькість, -цькізм**...), **-сько** та в зменшених наростках **-енько, -цький, -енька, -онько, -онька, -енький, -есенький, -існький, -юсінький**: *селя́нський, пе́ський, стріле́цький, оте́цький, запорі́зький, близьки́й, низьки́й, вузьки́й, грузьки́й,*

слизькúй, блúзькість, видóвисько, козáченько, рýченька і т. ін. Так само: *тáменьки, тýтеньки* і т. ін.

Лише в окремих словах **ь** не пишеться в групах **-зкий, -ский** (тут і вимова інша): *боязкúй, баскúй, різкúй, дерзкúй, в'язкúй, жáско*.

Правопис Ь після Л 2. Після **л** перед іншим приголосним (тільки не між двома **л**) майже в усіх українських словах, за винятком групи **лк** (**лч, лц**) і **лн** (див. § 15₅ та Увагу 1 і 2):

а) *гу**ль**тя́й, го**ль**тіпáка, сíльськúй, комсомóльський,* ***пóльський****, ковáльський, рибáльський* і т. ін.;

б) *пáльця, пáльцем, пáльці..., кільцé, весéльце, барúльця, бúльня, цегéльню, ї́дáльня, Львів* і т. ін. (але *зíлля, весíлля...*);

в) *невíльник, мéльник, невíльниця, пáльчик, ковальчýк, бувáльщина, бíльший, недбáльство, учúтельство, ковáльство, вíльний, настíльний, загáльний, пúльно, щíльно, нагáльно* і т. ін.

Ь в родов. множини 3. У закінченнях іменників жін. р. в родов. відм. множ. м'якої, групи: *пісень, вишень, сотень, кухонь, друкарень, їдален**ь**, Лубéнь* і т. ін. (але не після **р** — див. § 15₂).

Ь після Ц 4. Після **ц** в кінці слів: *стрілéць, хлóпець, зáєць, кíлець* (*кільцé*), *лисúць, робітнúць* і т. ін. (про **ц** без **ь** в запозичених словах див. § 23₁,₃).

в дієсловах 5. В дієсловах наказового й дійсного способу: *принóсь, кúньте, трáтьте, не сéрдься, винóсься, спить* (він), *берýть, берýться* і т. ін. (див. §§ 50 і 49. Див. іще § 15₅ Увага 1 й 2).

Знак **ь** не пишеться:

Коли Ь не пишеться § 15. 1. Ніколи після губних (**б, в, м, п, ф**) та шелесних (**ж, ч, ш, щ, дж)**: *гóлуб, степ, сип, сім, кров, крóв'ю, сім'я́, стáвте, ніж, піч, нéхворощ, ріж, ідéш, берéшся, бáчте* і т. ін. Але див. § 82₉.

2. Після **р** в кінці складу: *звір, пúсар, кір, лíкар, школя́р, поводúр, тепéр, зір* (род. мн. від *зоря́*), *не вір, гіркúй, Хáрків* і т. ін.

3. Поміж пом'якшеними приголосними (крім **л** — див. § 14₂) і взагалі поміж приголосними, коли за ними йдуть **я, ю, є, і, ь**: *слід* (вимовл. *сьлід*), *світ, сміх, цвіт, святúй, кість, на мúслі, сóнця, вікóнця, кóристю, пíзнє, молодця́, кубáнський, украї́нський, кíнський* і т. ін., а так само поміж двома однаковими м'якими .приголосними, як от: *життя́, безлáддя, волóсся, камíння, весíлля, мíддю, сíллю, ллє́ться, лля́ти, Ілля́* і т. ін.

4. Після **н** перед **ш, ч, щ, ж** та наростком **-ство**: *мéнший, тóнший, кíнчик, кінчáти, кінчáстий, віншувáти, хорýнжий, пáнщина, селя́нство* і т. ін., але див. 5 Увага 1.

5. У наростках **-ално, -илно**: дéржално, истичúлно і т. ін. (див. § 20₁).

ЛЧ — ЛЬЧ і т. ін. Увага 1. Знак **ь** не пишеться в групі **лч**, коли вона походить із **лк**: *горíлка — горілчáний, спíлка — спілчáнин, спілчáнський* (пор. *спíльний* і т. ін.), *Натáлка — Натáлчин, гáлка — галченя́, рибáлка — рибáлчик, рибáлчин, рибáлчити, рибáлченко* (пор. *рибáльня, рибáльство*) і т. ін., але *Гáлька — Гáльчин, Гáльченко, барúльце — барильчúна* і т. ін.

У присвійних прикметниках на **-ин, -ий** так само й після інших приголосних **ь** пишеться, коли той прикметник походить від слів із **ь**, і не пишеться, коли і в іменниках його немає: *дóнька — дóньчин, дíдько — дíдьчий, Рéдька — Рéдьчин, Вáська — Вáсьчин, Кýзька — Кýзьчин, кúцька — кúцьчин* і т. ін., але *Колóдка — Колóдчин, Мотýзка — Мотýзчин* і т. ін.

Але *цвірíнькати — цвірінчáти* і т. ін.

ЛЦ — ЛЬЦ і т. ін. Увага 2. У словозмінах **ь** послідовно пишеться після всіх приголосних, коли тільки він є у початковій формі; коли ж його тут немає, то й у словозмінах не пишеться: *Гáлька — Гáльці*, але *гáлка — гáлці, рéдька — рéдьці*, але *грýдка — грýдці, Ганнýська — Ганнýсьці*, але *гýска — гýсці, сторíнка — сторíнці*, але

сторі́нонька — *сторінонь**ці**, пись**мо́** — на пись**мі́***, але *па́смо — у па́смі, ки́цька — ки́цьці* і т. ін.

-ТЧЕНКО і т. ін. Увага 3. Перед наростком **-ченко, -чук...** після приголосних (тільки не **л** — див. Увагу 1) **ь** звичайно не пишеться: *ба́тько — безба́тченко, Радченко, Радчук* (від *Радько́*), *Федченко* (від *Федько́*), *Сенченко* (від *Сенько́*) і т. ін. Про такі ж, як *Фещенко* (від *Фе́ська*), *Ващенко* (від *Ва́ська*), див. § 16₁ Увага.

Вимова ЛЬ Увага 4. Щодо живої вимови правописного **ль**, то воно далеко не скрізь буває м'яким. Так, перед твердими зубними (особливо перед **н, с** і **ц**) та перед шелесними (**ж, ч, ш, щ**) **ль** завсіди вимовляється як «середнє **л**», а не м'яке (тобто так, як і перед **е, и**), напр., правописне *си́льний, щі́льно* і т. ін. вимовляються цілком так, як і *істичи́лно, пу́жално* і т. ін.

ЗМІНИ ПРИГОЛОСНИХ ПРИ ЗБІГОВІ ЇХ

§ 16. Приголосні звуки, зустрічаючись у середині слова з іншими приголосними, іноді так чи інак змінюються. Часом ці зміни відбиваються й на письмі, іноді ж тільки в вимові.

Зміни приголосних перед Ч 1. Перед **ч** у вимові й на письмі змінюються:

а) **к, ц** на **ч**, напр.: *ту́рок — туре́цький — Туре́ччина, коза́ччина, гайдама́ччина, чума́ччина, ні́мець — німе́цький — Німе́ччина, Хмельни́ччина, кріпа́ччина* і т. ін.;

б) **х, с** на **ш** (пишемо **щ**): *воло́х — воло́ський — Воло́щина, Русь — ру́ський**) — ру́щина, ру́щити, ко́лесо — коліща́, пісо́к — піщи́на, піщуга, піща́ний, ліс — ліщи́на, Полі́сся — поліщу́к, ми́ска — мищи́на, ща́стя, щасли́вий, нащадок* т. ін.;

в) **г, з** на **ж**, напр.: *Водола́га* (село) — *водола́зький — Водолажченко, показа́ти — пока́жчик, бря́зкати — бряжча́ти, дзи́зкати — дзижча́ти*, але див. § 15 Увага 1.

Інші приголосні перед **ч** на письмі зберігаються: *Шведчина, бра́тчик, квітча́стий, ті́тчин, неві́стчин, тчу* (*тка́ти*) і т. ін.

Увага. У прізвищах від власних імен на **-ська, -зька, -сько, -зько** перед закінченням **-ченко, чук... сь** і **зь** змінюються так, як і **с, з**: *Ва́ська — Ващенко, Ва́щин, Они́ська—Онищенко, Онищук, Кузько́ — Кужченко* і т. ін. Про такі прізвища, ж *Радько́ — Радченко* і т. ін. див. § 15 Увага 3.

Про присвійні прикметники, як Пара́ска — Пара́счин, Ва́ська — Ва́сьчин і т. ін., див. § 15 Увага 1.

Зміна приголосних перед -СТВО, -СЬКИЙ 2. Перед наростками **-ство** й **-ський** деякі приголосні змінюються; змінюючи й сами наростки:

а) **к, ч, ць +-ство, -ський** зливаються в **-цтво, -цький**, напр.: *коза́к — коза́цтво, коза́цький, грек — гре́цький, ткач — тка́цтво, тка́цький, молоде́ць — молоде́цтво, молоде́цький, Га́дяче — Га́дяцький, Га́лич — Га́лицький, Прилу́ка — Прилу́цький, Кролеве́ць — Кролеве́цький* і т. ін.;

б) **х, ш, с** + **-ство, -ський** зливаються в **-ство, -ський**, напр.: птах — пта́ство, воло́х — воло́ський, чех — че́ський,

*) А *росі́йський* від *Росі́я*.

това́риш — товари́ський, наш — на́ський, ру́ський, пе́рський, полі́ський, підля́ський (від *Підля́шшя*), *лях — ля́ський* і т. ін.

в) **г, ж, з + -ство, -ський**, зливаються в **-зтво, -зький**, напр.: *убо́гий — убо́зтво, Пра́га — пра́зький, Ри́га — ри́зький, поро́ги — запорі́зький, Пари́ж — пари́зький, киргі́з — киргі́зький, Кавка́з — кавка́зький, францу́з — францу́зький*.

У рідко вживаних чужоземних словах, переважно географічних назвах, приголосні **х, ш, г, ж** не змінюються: *Цю́ріхський, аде́хський, ша́хський*.

Інші приголосні перед наростками **-ство, -ський** на письмі зберігаються: *бра́тство, бра́тський, сирі́тство, сирі́тський, студе́нтський, інтенда́нтський, президе́нтський, аґе́нтство, інтеліґе́нтський, маркси́стський, фаши́стський, людський, городськи́й, шве́дський, ба́бський* і т. ін.

Про **ь** у таких, як *село́ — сі́льськи́й, кінь — кі́нський* і т. ін., див. §§ 14₂ та 15₃.

2-й ступінь прикметн. 3. У 2-му ступені прикметників (прислівників), коли до пня додається наросток **-ший** (**-ше, -ша**), то **з** + **ший** змінюється в **-жчий**, а **с** + **ший** у **-щий**: *низьки́й — ни́жчий, вузьки́й— ву́жчий, кра́сний — кра́щий, висо́кий — ви́щий* і т. ін.

Усі інші приголосні перед **-ший** на письмі зберігаються: *соло́дший, шви́дший, коро́тший, то́нший, м'я́кший* і т. ін.

Так само в дієсловах: *ву́жчати, кра́щати, м'я́кшати, бага́тшати* і т. ін. та в віддієслівних іменниках, коли вони походять від дієслів із пнями 2 ступ. прикметн.: *збі́льшення* (*збільши́ти*), *погі́ршення* (*погірши́ти*), *зме́ншення* (*зменши́ти*), *пом'я́кшення* (*пом'якши́ти*) і т. ін., але *подо́вження* (*подо́вжити*), *скоро́чення* (*скороти́ти*), *погли́блення* (*поглиби́ти*), *здеше́влення* (*здешеви́ти*) і т. ін.

ЧН — ШН 4. Перед **н** треба писати **ч**, коли воно походить із **к, ч, ц**: *безпе́чний* (*безпе́ка*), *сагайда́чний* (*сагайда́к*), *вдя́чний, зру́чний, ві́чний, нао́чний, пшени́чний, безконе́чний, мі́сячний, помічни́к, помічни́й, я́чний, око́ли́чний* (від *око́лиця*) і т. ін.

Але: *рушни́к, рушни́ця, міро́шник, со́яшник, яє́шня, серде́шний*, а також у всіх прислівникових прикметниках: *вра́нці — вра́нішній, торі́шній* (*торішня́к*), *туте́шній* (як *коли́шній, око́лишній, тамте́шній* і т. ін.) — див. § 37₂.

Ж, Ч, Ш, Т перед Ц 5. Приголосні **ж, ч, ш, т** перед **ц** у вимові змінюються, але на письмі зберігаються: *запоро́жець — запоро́жці, кни́жці, ді́жці, дочка́ — дочці́, у соро́чці, ю́шка — ю́шці, кві́тка — кві́тці, бра́тця, отця́, пелю́стці, долітце́* і т. ін.

Щодо правопису таких, як редьці — грудці, Гальці — галці і т. ін., то див. § 15 Увага 2.

-ЖСЯ, -ЧСЯ, -ШСЯ, -ТЬСЯ в дієсловах 6. У дієсловах частка **-ся** хоч і впливає на вимову попередніх **ж, ч, ш, щ** і **ть**, але на письмі вони зберігаються: *маж — ма́жся, моро́ч — моро́чся, морщ — мо́рщся, рут — ру́шся, бере́ш — бере́шся, спить — спи́ться, беру́ть — беру́ться* і т. ін.

Глухі перед дзвінкими й дзвінкі перед глухими 7. Корінні глухі приголосні перед дзвінкими на письмі зберігаються, хоч у вимові звичайно переходять у дзвінкі: *боротьба́* (бо *боро́ти*), *молотьба́* (бо *молоти́ти*), *про́сьба* (бо *проси́ти*), *вели́кдень, отже* і т. ін.

Так само й дзвінкі перед глухими зберігаються на письмі: *ні́гті* (бо *ні́готь*), *кі́гті, дігтя́р, легки́й, вогки́й, надхну́ти, надхне́нний* (пор. *надиха́ти*), *зідхну́ти, зідха́ння, же́рдка* (пор. *жерди́на*).

СПРОЩЕННЯ В ГРУПАХ ПРИГОЛОСНИХ

З(Д)Н, Ж(Д)Н, С(Т)Н § 17. 1. У сполученнях **здн, ждн, стн** зубні **д** і **т** випадають: пра́зник, борозна́, пі́зно, ти́жня, ко́жний, пісни́й, че́сний, ка́посний, напа́сник, пропа́сниця, вла́сний, зві́сний, ві́сник, існува́ти, неща́сний, пе́рсня, перехре́сний, ненави́сний, кори́сний, пе́рвісний, кі́лькісний, я́кісний і т. ін.

Виняток: *шістна́дцять*.

С(Т)Л 2. У сполученні **стл** звук **т** зникає, а тому й пишемо: *щасли́вий, зави́сливий, жа́лісливий, розісла́ти* (*розстелю́*), але *пестли́вий, кістля́вий* та в таких, як *Естля́ндія* тощо.

С(Л)Н 3. Сполучення **слн** спрощується в **сн**: *масни́й, уми́сний, навми́сне*.

Увага. Сполучення **рг** у кінці слова не слід спрощувати, і тому треба писати: *торг, про́торг, борг* і т. ін. Але четвер (четверга), набір.

Але *четве́р* (*четверга́*), *на́бір*.

ПОДВОЄННЯ ПРИГОЛОСНИХ

§ 18. Довгі приголосні звуки віддаються на письмі двома літерами. Подвоєні приголосні пишуться в таких випадках:

Подвоєння при збігові 1. При збігові однакових приголосних у слові, як от:

а) приросток + корінь слова, напр.: *о**бб**и́ти, ві**дд**а́ти, **зз**а́ду, ро**зз**я́вити, за**вв**а́жити* (інше значіння *зава́жити*), *за**вв**и́шки* і т. ін.

> **Увага**. Не слід писати подвоєних приголосних у таких словах, як *ото́й; оце́й, оту́т, ота́к, ота́м, отепе́р, отоді́* тощо. Інакше значіння мають сполучення *от той, от цей, от тут, от так* і т. ін.;

б) корінь (пень) + закінчення, напр.: *ні́**сс**я, тря́**сс**я, ознайо́**мм**о* і т. ін. Див. іще § 14$_5$;

в) корінь (пень) на **н** + наросток **-ний** (**-ник, -ниця**), **-ній**: *со**н** — со́**нн**ий, ра́**н**ок* (*ра́**н**о*) — *ра́**нн**ій, о́сі**н**ь — осі́**нн**ій, причи́**н**а — причи́**нн**ий, впини́ти — невпи́**нн**ий, вина́ — безви́**нн**ий* (*безви́**нн**ість, пови́**нн**ість*), *годи́**нн**ик, кі́**нн**ий, ви́**нн**иця, башта́**нн**ик, старови́**нн**ий, письме́**нн**ий* (старий пень *письмен-*) і т. ін.;

г) у наросткові **-е́нний** для збільшених прикметників: здорове́**нн**ий, силе́**нн**ий, числе́**нн**ий, старе́**нн**ий, давне́**нн**ийі т. ін., а також.із аналогії в деяких прикметниках, що походять із дієприкметників і визначають можливість чи неможливість дії, висловленої відповідним дієсловом: незліче́**нн**ий, незчисле́**нн**ий, нескінче́**нн**ий, незміре́**нн**ий, невблага́**нн**ий, несказа́**нн**ий, недозволе́**нн**ий, спасе́**нн**ий та ін.

> **Увага**. У дієприкметниках же ніколи не пишеться подвоєне **н**: *зро́бле**н**ий, спе́че**н**ий, зва́ре**н**ий, запро́ха**н**ий, ви́струга**н**ий, по́бра**н**ий, ска́за**н**ий, заборго́ва**н**ий* (*заборго́ва**н**ість*) і т. ін., як і в прикметниках на **-е́ний** з відповідних (з іншим наголосом) дієприкметників: *пече́**н**ий* (пор. дієприкм. *пе́че**н**ий*), *варе́**н**ий, свяче́**н**ий, хрище́**н**ий, скаже́**н**ий, тороплé**н**ий, навіже́**н**ий*, отже й *варе́**н**ик, му́че**н**ик, крише́**н**ик* і т. ін. (пор. *водя**н**и́й — водяни́к, греча́**н**ий — греча́**н**ик* і т. ін.).

Отже треба розрізняти такі словотвори, як *неприпи́**нн**ий — неприпи́**не**ний, заборо́**нн**ий — заборо́**не**ний* і т. ін.

ґ) в окремих словах, як ***сс**ати, **вв**есь, о**вв**а, Га**нн**а, па́**нн**а, ма́**нн**а, ва́**нн**а, бо́**нн**а* (*бон* — квиток), *ві́**лл**а*. Про подвоєні приголосні в чужих словах див. § 61.

Нове подвоєння 2. На місці старих неподвоєних, коли за ними колись був ** й** + йотований голосний:

а) *жи**тт**я́, смі́**тт**я́, Поді́**лл**я, насі́**нн**я, зна́**нн**я, ході́**нн**я, бобови́**нн**я, воло́**сс**я, Поро́**сс**я* (річка Рось), *безла́**дд**я, безуря́**дд**я, галу́**зз**я, моту́**зз**я, збі́**жж**я, роздорі́**жж**я, підда́**шш**я, обли́**чч**я, ві**йй**я́* (= *віййа*), *лушпа́**йй**я* і т. ін.;

б) *су**дд**я́, І**лл**я́, бра́**тт**я, ста**тт**я́*, але *сви**н**я́, ігу́ме**н**я, попа**д**я́, ку**т**я́*.

> **Примітка**. При відмінюванні таких слів подвоєння залишається перед голосними: *жи**тт**ю́, в жи**тт**і́, жи**тт**я́м* і т. ін., як також і в таких словотворах, як *жи**тт**є́вий* (або *жи**тт**ьови́й*), *жи**тт**є́пис, гі**лл**я́стий* і т. ін.

в) *мі́**дд**ю, ма́**зз**ю, сі́**лл**ю, ті́**нн**ю, по́ста**тт**ю, ні́**чч**ю, ро́зкі**шш**ю, ві́**сс**ю, мі́**цц**ю* і т. ін.;

г) *і**лл**є́, і**лл**ю́, на**лл**ю́, **лл**я́ти, на**лл**я́в...*

Про такі, як *Туре́**чч**ина, Німе́**чч**ина*, див. § 16$_{1a}$.

> **Увага 1**. Ніколи не подвоюються в таких випадках губні (б, п, в, м) і **р**: *безхлі́**б**’я, підгі́**р**’я, ма́ті**р**’ю, пі**р**’ї́на* і т. ін.
>
> Не подвоюються й усі інші приґолосні, коли перед ними стоїть теж приголосний (інший): *щá**ст**я, лúстя, пересéрдя, підзáмчя, розтóржя, у щáсті, стáрістю, чéстю, шéрстю, жóвчю, хáрчю, нéхворощю* і т. ін., а після **р** у таких випадках апострофа не пишемо: *пові́тря, ві́стря*.
>
> **Увага 2**. Не треба аналогічно з цими випадками переносити подвоєння на чужі слова та ймення.

Треба писати: *Ва**ль**ян* (не Валлян), *Та**ль**якоццо, імбро́**ль**йо, мі**ль**йо́н, Мо**ль**єр, баре**ль**є́ф, **Ть**єр, Ґо**ть**є* і т. ін. — див. §§ 68, 69.

Увага 3. Ніколи не подвоюємо приголосних у таких прикметників (числівників), як *теля́**ч**а, тре́**т**я, тре́**т**ю, тре́**т**ьої* тощо.

Б. Приростки — прийменники

§ 19. Щодо правопису й уживання приростків та прийменників, то треба додержуватися таких правил:

Прийменники 1. Прийменники ніколи не міняються на письмі перед глухими приголосними дальшого слова: ***з** по́ля, **з** ха́ти, **із** тобо́ю, **без** потре́би* і т. ін. (як і **з** *до́му*...).

з- — с- 2. Приросток **з-** (або **із-** — див. § 10₂ Примітка) перед глухими приголосними **к, п, т, х** змінюється на **с-** (**іс-**): ***с**каза́ти, **с**пита́ти (**іс**пита́ти), **с**тули́ти, **с**хил, **с**хо́дити* і т. ін.: перед усіма іншими приголосними приросток **з-** (**із-**) не змінюється: ***з**ба́вити, **з**ве́сти́, **з**жа́литися, **з**чарува́ти, **з**ціди́ти, **з**шива́ти, **з**сади́ти, **з**щу́литись, **з**формува́ти* і т. ін.

РОЗ-, БЕЗ- та інші 3. Приростки **роз-, без-, від-, над-, об-** і всі інші перед глухими приголосними ніколи не змінюють **з** на с, **д** на т і т. ін..: бе**з**ко́стий, бе**з**пу́тній, бе**з**тала́нний, бе**з**ха́тній, бе**з**ча́сний, бе**з**ща́сний, ро**з**ки́дати, ро**з**кі́шний, ро**з**пу́ста, ро**з**тягти́, ро**з**хо́дитись, ро**з**чи́стити, ро**з**шматува́ти, ві́**д**ти, ві́**д**си, ві́**д**ки, ві**д**тіля́, ві**д**сіля́, пі**д**тина́ти, о**б**па́трати і т. ін.

Примітка. У літературній мові вживається прийменник-приросток ***від*** і ***од***, але ***від*** переважно.

Складені прийменники 4. Складені прийменники, коли в початку їх не **з-** (**із-**), пишуться вкупі: *поза, поміж, понад, посеред, задля, заради* і т. ін., але *із-за, з-поміж, з-посеред* і т. ін. (див. § 94₂б).

ПРЕ-, ПРИ-, ПРІ- 5. Не слід плутати приростків **пре-** й **при-**: **пре-** вживається тільки на означення високого ступеня і то не тільки в прикметниках, а й в іменниках: ***пре**га́рний, **пре**хоро́ший, **пре**чу́до* і т. ін. (але: ***при**ста́ркуватий, **при**ду́ркуватий, **при́**горок* і т. ін.).

Приросток **прі-** (з **про-**, див. § 7) уживається в словах: ***прі́**рва, **прі́**звище*, і його не слід плутати з **при-**: ***при**є́мний, с**при**я́ти, **при́**язнь* і т. ін.

Апостроф після приростків 6. Після приростків, що кінчаються на приголосний, перед йотованими голосними **я, ю, є, ї** ставимо апостроф: *з’яви́тися, об’єдна́ти, від’ї́хати* і т. ін., але: зокре́ма, зосі́бна, розора́ти, зеконо́мити, зукрагнізува́ти і т. ін. Див. § 6₄.

Щодо чергування **у — в**, то див. § 10₁.

Про те, як розрізняти приростки й прийменники в сумнівних випадках, див. § 94₂ Примітка 1.

В. Правопис наростків

(іменникових, прикметникових, дієслівних)

-АЛНО, -ИЛНО § 20. 1. Наросток **-ално, -илно** пишемо без **ь**: *де́ржално, пу́жално, за́ткално, граби́лно, заступи́лно, істичи́лно, лопати́лно* і т. ін.

-АЛЬНИЙ, -ЯЛЬНИЙ і т ін. 2. Наростки **-альний, -яльний, -ильний, -їльний** (**-альник, -ільник, -альність...**) пишуться з **ь**: *відповіда́**ль**ний, подава́**ль**ний, спа́**ль**ний, огріва́**ль**ний, ідеа́**ль**ний, соціяльний, офіціяльний, принципія́**ль**ний, матерія́**ль**ний, гостри́**ль**ний, сині́**ль**ник, дої́**ль**ниця* і т. ін. Пор. іще § 14₂.

-АР, -ИР… 3. Див. §§ 15₂, 23₁,₄,₇.

-ЕВИЙ, -ОВИЙ 4. Прикметниковий наросток **-е́вий** (**-є́вий**) уживається при м́яких пнях (також піля **ж, ч, ш, щ**), коли на **е** (**є**) падає наголос: *вишне́вий, тижне́вий, короле́вий (цвіт), сажне́вий, місце́вий, життє́вий, почуттє́вий, парче́вий, роже́вий, груше́вий, бає́вий* і т. ін.; коли ж наголос на іншому складі, то після таких приголосних **-овий** (**-йовий**): *грошови́й, біржови́й, дощови́й, життьови́й, вольови́й, польови́й, гайови́й, крайови́й, бойови́й, лойови́й, ройови́к* і т. ін.

-НИЙ у дієприкметниках 5. Наросток **-ений, -єний** (з **е, є**) вживається завсіди в дієкметннках, коли вони витворені з дієйменників з приголосним, **-и-** (**-ї-**), або **-ну-** перед закінченням **-ти**: *нести́ — не́сений, лови́ти — ло́влений, ви́гоїти — ви́гоєний, загорну́ти — заго́рнений* і т. ін. Щодо неподвоєння **н**, то див. § 18$_{1г}$ Увага.

-ЕНКО (-ЄН-), -ЕНЬКО, ЄНЬКО), -ЕНЬКА 6. Треба розрізняти наросток **-енко (-єнко)** в синівських назвах, створених від професії або ймення (прізвища) батьків, від зменшених наростків **-енько, -енька**: *Коваленко, Шевченко, Науменко, Бондаренко, бондаре́нко, ковале́нко, шевче́нко* і т. ін., але: *кониче́нько, се́рде́нько, го́ренько, ру́ченька, Горді́єнько, Іва́сенько* (пор. прізвища *Гордіє́нко, Івасе́нко*) і т. ін. Пор. іще § 16$_{1}$ Увага та § 14$_{1}$.

-Е́ННИЙ 7. Див. § 18$_{1г}$.

-ЕННЯ 8. Див. § 7$_{1г}$.

-ЕНЯ, -ЄНЯ 9. На означення дітей, молодих тварин і взагалі малих речей уживається наросток **-еня, -єня** (з **е, є**, а не и, і): *левеня́, кошеня́, вовченя́, перепеленя́, чаєня́, оченя́та, рученя́та, ноженя́та, грошеня́та* і т. ін.

-ЕНЬ 10. У наросткові **-ень е** випадає: пе́рстень (пе́рсня), ду́рень (ду́рня), тра́вень, бла́зень і т. ін. Пор. **-інь**.

-ЕРО 11. У збірних числівниках наросток **-еро** (з **е**, а не и): се́меро, п’я́теро, одина́дцятеро і т. ін.

-ЕСЕНЬКИЙ, -ІСІНЬКИЙ 12. Для зменшених та пестливих прикметників уживається наросток **-есенький**: *біле́сенький* і т. ін., наросток же **-ісінький** указує на найвищий ступінь прикмети: *білі́сінький* (=*зовсім білий*). Плутати їх не можна.

-ЕЦЬ, -ЄЦЬ 13. Див. § 14$_{4}$.

-ЕЧКА, -ЕЧКО, -ЕЧОК (-ЄЧКА, -ЄЧКО, -ЄЧОК) 14. Щодо цих наростків зменшено-пестливих слів, то по-перше їх не слід плутати з наростк. **-ичка, -ичок**: ці останні бувають тільки при словах із наростками **-иця, -ик**: *ву́лиця — ву́личка, па́лиця — па́личка, ко́ник— ко́ничок, ко́шик — ко́шичок* і т. ін. В інших випадках з **е**: *кни́жечка, подушечка, го́речко, ли́шечко, кruже́чок, міше́чок, дрюче́чок, крає́чок, дво́єчко, ча́єчка, копі́єчка* і т. ін. (як і *тепе́речки, ту́течки, та́мечки...*) — отже після **ж, ч, ш, щ, й** тут не -очок, а -**ечок** (-**єчок**).

Але *пеньо́к — пеньо́чок, напа́льок — напа́льочок* і т. ін.

-ИВО 15. Для збірного значіння матерії чи матеріялу вживаємо наростка **-иво**: *ме́ливо, пе́чиво, пря́диво, ку́риво, па́ливо, пле́тиво, ма́риво, мере́живо* і т. ін.

-ИК, -ЇК 16. У зменшених іменниках пишемо наросток **-ик** (а не -ік і не -ек): *ко́ник, во́зик, хло́пчик, во́лик, ву́лик* і т. ін. (а також у вивідних словах, як *сере́дник* від *сере́дній, трику́тник* від *трику́тній* тощо). Після голосних, звичайно, **-їк**: *поко́їк*. Як виняток *бра́тік*.

-ИЛНО 17. Див. **-ално**.

-ИЛЬНИЙ 18. Див. **-альний**.

-ИН, -ЇН 19. У присвійних прикметниках не пишемо -ін (-іне, -іна), а тільки **-ин** (**-ине, -ина**), а після голосної **-їн** (**-їне, -їна**): *На́стин* (*На́стя*), *Мару́син* (*Мару́ся*), *Га́лин* (*Га́ля*), *Ната́лин* (*Ната́ля*), *ня́нин* (*ня́ня*), *Агла́їн* (*Агла́я*), *Ра́їн* (*Ра́я*) і т. ін.

> **Увага**. Звуки **г, к, х** перед наростком **-ин** заміняються на **ж, ч, ш**: *Ольга — Ольжин, Лука́ — Лучи́н, дочка́ — дочи́н, сва́ха— сва́шин, Шульжина́, Ча́йчина, Му́шина* і т. ін.

-ИНИЙ, -ЇНИЙ 20. У прикметниках, що показують приналежність, відношення або походження речі, наросток **-иний, -їний** (з одним **н**): *горобúний, орлúний, солов'ї́ний* і т. ін.

-ИННЯ — -ІННЯ 21. Не слід змішувати наростки **-úння** в словах збірного значіння, утворених від іменників, з наростком **-іння** (**-ення**), що вживається здебільшого у віддієслівних іменниках: *бобовúння, картоплúння, баговúння, бурячúння, гарбузúння, квасолúння, горохвúння, маковúння, соняшничúння, жабурúння, павутúння, ластовúння, рядботúння* і т. ін., тільки *волосі́ння*. Але *ході́ння* (*ходúти*), *носі́ння* (*носúти*) і т. ін. — див. § 7$_{1г}$.

-ИНЯ — -ІНЬ 22. У рідко вживаному наросткові **-иня́**, рівнозначному з наростком **-ина́**, що визначають міру здебільшого в просторовому розумінні, пишемо **и** (а не і, е): *височиня́, широчиня́, далечиня́, глибочиня́, величиня́, бистриня́, глибиня́, теплиня́* і т. ін. (= *височина́*...). Тільки в назовному та орудному відмінках однини вживається однозначних форм із закінченням **-інь, -інню**: *височі́нь, широчі́нь, далечі́нь, глибочі́нь* і т. ін., *височі́нню, широчі́нню* і т. ін.

В інших відмінках — від *височиня́* або височина́, отже в родов. одн. *височині́* або *височинú*, у давальному *височині́* і т. ін.

-ИСЬКО (-ЇСЬКО), -ИЩЕ (-ЇЩЕ) 23. У наростках **-исько** (**-їсько**) та **-ище** (**-їще**) пишеться **и** (після голосних **ї**), а не і, е: *хлопчúсько, огнúсько, стано́висько, гно́їсько, сто́впище, горúще* і т. ін. Щодо **ь**, то див. § 14$_1$.

-ИЦЯ, -ЦЯ 24. Іменники з наростком **-иця** (**-ця**) належать до м'якої відміни *го́рлиця, го́рлиці* і т. їн. — див. § 23$_9$.

-ИЧНИЙ, -ІЧНИЙ, -ЇЧНИЙ 25. У чужих словах уживається наросток **-ичний, -ічний** (після голосних **-їчний**) на загальних правилах (див. § 62): *медúчний, академі́чний, техні́чний, архаї́чний* і т. ін.

-ІВ, -ЇВ, -ІВНА 26. **і** (**ї**) в присвійних прикметникових наростках **-ів** (**-їв**) чергується з **о** й **е** (**є**) у відкритих складах: у твердих пнях з **о**, у м'яких і мішаних (див. § 22) з **е** (**є**), напр.: *Петрі́в — Петро́ве, Петро́вого..., Василі́в — Василе́ва, Василе́вої..., ковалі́в — ковале́ве, ковале́вій..., палії́в — палі́єва* і т. ін.*). Аналогічне чергування **і** (**ї**) з **о** або **е** (**є**) маємо й у прізвищах та в географічних назвах: *Петрі́в — Петро́ва, Петро́ву..., Яцків — Яцкова, Вороньќів — з Воронько́ва . . ., Ка́нів — з Ка́нева* і т. ін. Див. іще §§ 77, 78, 7$_1$.

У власних назвах людей «по батькові» при чоловічих іменнях перед наростком **-ич** завсіди пишемо **-ов-** (не тільки з **-ов-**, а й з **-ев-**): *Петро́вич, Юрович, Ігорович, Ка́рпович, Ла́зарович, Васúльович, Вита́льович, Олексі́йович, Сергі́йович, Лука́шович* і т. ін., при жіночих же перед наростком **-на** завсіди **-ів-** (**-їв-**): *Петрі́вна, Миха́йлівна, Мака́рівна, Васúлівна, Микола́ївна, Сергі́ївна, Лука́шівна* і т. ін.

Від таких імен, як *Яків, Ілля́, Лука́, Са́ва, Хома́, Микúта*, відповідні «по батькові» будуть: *Я́кович* (і *Я́ковлевич*), *Ілльо́вич* (але *Ленін — Ільї́ч*), *Луко́вич, Са́вович, Хо́мович, Микúтович* і т. ін., *Яківна* (і *Яковлівна*), *Хомі́вна, Іллі́вна, Лукі́вна, Са́вівна, Микúтівна* і т. ін.**).

-ІЖ 27. У наростковi **-іж** у відкритому складі **і** переходить на **е**: *круті́ж — крутежу́, праві́ж — правежу́, карбі́ж — карбежéм* і т. ін.

*) В українській мові присвійні прикметники на **-ів** бувають і від іменників на **-а**: *Микúта — Микúтів, Хомі́в* і т. ін.

**) Імена «по батькові» рівнобіжні вживаються залежно від рівнобіжних імен власних: *Олекса́ндрович* від *Олекса́ндер, Оле́лькович* від *Оле́лько, Костянтúнович* від *Костянтúн, Ко́стьович* від *Кость, Микола́йович* від *Микола́й, Мико́лович* від *Мико́ла* і т. ін.

-ІННЯ 28. Див. **-иння**.

-ІНЬ 29. У наросткові **-інь** у відкритому складі **і** заміняється на **е**: *гре́бінь — гре́беня, курі́нь — куреня́, ячмі́нь — ячме́нем, сту́пінь — сту́пеня, круті́нь — крутеня́, волосі́нь — волосе́ні, про́мінь — про́меня, ка́мінь — ка́меневі, ко́рінь — ко́реня* і т. ін., як і у вивідних

словах: ячм**е**ни́ще, крут**е́**ник, кам**е**ни́стий, камен**ю́**ка, пром**е**ни́стий і т. ін., крім зменшених на **-інець** — див. § 7За. Див. іще **-иня**.

-ІСІНЬКИЙ 30. Див. **-есенький**.

-ІСТЬ 31. Див. §§ 7 1б, 8, 18.

-ІШИЙ, -ШИЙ 32. У 2-му ступені, прикметників пишемо **-іший** (а не -ійший, -іщий): *стар**і́**ший, мил**і́**ший, добр**і́**ший, весел**і́**ший, сильн**і́**ший, гаряч**і́**ший* і т. ін.

Про **-ший** після приголосних (**-дший. -тший** і т. ін.) див. § 16з.

-ЇН 33. Див. **-ин**.

-ЇНИЙ. 34. Див. **-иний**.

-ЇЩЕ 35. Див. **-исько**.

-ННЯ 36. Див. § 18 2а.

-ОВА — -УВА 37. Наросток **-ова-** (-ева-, -ива- зовсім немає*) в українській мові зберігається лише тоді, коли наголос падає на **о**, без наголосу ж переходить в **-ува- (-юва-)**:

а) *куп**у**ва́ти, куп**у**ва́в... — куп**о́**ваний, викуп**о́**вувати…, мал**ю**ва́ти, мал**ю**ва́ли... — маль**о́**ваний, вималь**о́**вувати…, во**ю**ва́ти, во**ю**ва́в... — звой**о́**ваний, завой**о́**вувати..., ви́буд**у**ваний — перебуд**о́**ваний* і т. ін.

Також у пнях: *пл**ю**ва́ти, кл**ю**ва́ти, бл**ю**ва́ти, к**у**ва́ти* (хоч *к**о**́валь, к**о**ва́дло*), але *х**о**ва́ти, вп**о**ва́ти*.

б) *друк**у**ва́ння, пан**у**ва́ння, дар**у**ва́ння, цар**ю**ва́ння, гор**ю**ва́ння, во**ю**ва́ння, вико́х**у**вання, вихо́в**у**вання, перебрі́х**у**вання, вигодо́в**у**вання, перемальо́в**у**вання, завойо́вування* і т. ін., але *мал**ю**ва́ння* (дія) — *маль**о́**вання* (= малюнки — тільки з таким значінням), *буд**у**ва́ння* (дія) — *буд**о́**вання* (= будова), *мур**у**ва́ння* (дія) — *муро́вання* (= щось муроване, мур), *ришт**у**ва́ння* (дія) — *ришт**о́**вання* і т. ін.

Примітка. У дієсловах чужомовного походження, зокрема з німецької мови на **-iren**, перед наростком **-ува-, -юва-** (**-ова-**) майже ніколи не буває чужомовного наростка **-ір-** (**-ир-**): *формувати* (зформо́ваний), формулювати (зформульо́ваний), адресувати, реєструвати, анулювати, апелювати, протоколювати, інструктувати, ігнорувати, маскувати, коментувати і баг. ін. Див. іще § 542г.

*) У таких словах, як *уж**и**ва́ти, заб**и**ва́ти, нал**и**ва́ти*…, **и** до кореня.

в) *сив**у**ва́тий* (*сив**у**ва́тість*), *руд**у**ва́тий, вин**у**ва́тий, забу́дьк**у**ватий, глеюва́тий* і т. ін., але *стовб**о́**ватий, плиск**о́**ватий* і т. ін.

-ОВИТИЙ 38. У цьому наросткові завжди **о**: *сум**о**ви́тий, грош**о**ви́тий* і т. ін.

-ОВИЧ 39. Див. **-ів**.

-ОК 40. Після приголосних уживається наросток **-ок** (не -ек), отже й після **ж, ч, ш, щ, й**: *сму́ш**ок**, острі́ш**ок**, сніж**о́к**, відрі́й**ок*** і т. ін. Пор. іще **-ечок**.

-ОНЬКА, -ОНЬКО 41. Див. § 14₁.

-СТВО, -ЦТВО 42. Див. § 16₂.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 43. Див. & 14₁.

-ТЕЛЬ 44. У цьому наросткові завжди **е** (а не **и**): *учи́т**е**ль, гноби́т**е**ль* і т. ін.

-УВА, -ЮВА 45. Див. **-ова**.

-ЯЛЬНИЙ 46. Див. **-альний**.

ПРАВОПИС СКЛАДЕНИХ СЛІВ

§ 21. 1. Коли перша частина складеного слова прикметник, то сполучний звук буде **о**, а тому пишемо: синь**о**цві́т, синь**о**о́кий, задн**ьо**піднебі́нний, передн**ьо**язико́вий, треть**о**ря́дний, чуж**о**зе́мний, чуж**о**мо́вний, перш**о**ря́дний, піш**о**хо́ди, робітни́ч**о**-селя́нський і т. ін., але бож**е**ві́льний, бож**е**во́літи, бож**е**ві́лля.

Увага. З цим не слід плутати таких складених слів, де в першій частині 2-й ступінь прислівника з **е**: *вищ**е**зга́даний, нижч**е**підпи́саний* і т. ін.

2. Коли перша частина складеного слова іменник, то сполучним звуком буває:

а) Після шелесних ж, ч, ш, щ звук о: *душогу́б, кашова́р, грошолю́б, віршома́з, мишої́д, книшоха́п, клишоно́гий, тисяч**о**лі́ття, меч**о**но́ша, меч**о**но́сець, ноч**о**ви́д, печ**о**гля́дини, кож**о**м'я́ка* і т. ін., але *оч**е**ви́дний, оч**е**ви́дячки, оч**е**ви́дьки*.

б) Після **й** та подвоєних м'яких приголосних є: *во**є**во́да, кра**є**ви́д, кра**є**зна́вство, житт**є́**пис, житт**є**зда́тний* і т. ін.

в) Після інших приголосних у м'яких пнях іменників почасти **е** (головним чином після **л, р, ц**), почасти **о**: *земл**е**мі́р, земл**е**тру́с, мор**е**пла́вець, прац**е**зда́тний, лиц**е**мі́р* та ін., але *кон**о**кра́д, кон**о́**в'язь, кост**о**гри́з, свин**о**па́с, повітр**о**мі́р* і т. ін.

3. Коли перша частина складеного слова числівник, то:

а) У словах із числівниками *оди́н, два* сполучним звуком буває **о**: *одн**о**поверхо́вий, одн**о**де́нний, дв**о**гу́бний* (і *двогу́бий*), *дв**о**но́гий, дв**о**ру́чка, дв**о**арши́нний* і т. ін.

б) У словах із числівниками *три, чоти́ри*, а також із тими, що в родов. відмінку можуть мати **и** (див. § 46), сполучним звуком буває **и**: *тр**и**но́ги, тр**и**ні́жок, тр**и**зу́бець, тр**и**пі́лля, тр**и**ку́тній, тр**и**кля́тий, чотир**и**складо́вий, п'ят**и**зло́тник, сем**и**лі́ток, тридцят**и**лі́тній* і т. ін., але див. іще § 47.

Примітка. В декількох словаї натрапляємо сполучення й з *двоє, троє*: *дво**є**ду́шний* (замість звичайного *дв**о**ду́шний*), *тро**є**ру́чиця*.

4. Приросток **межи-** у складених словах не змінюється: *меж**и́**гір'я, меж**и́**гірець, меж**и́**сітка, меж**и́**святки, меж**и́**річчя* і т. ін., (*міжпарті́йний, міжнаро́дній* і т. ін. — прирост, **між-**). Див. § 7.

Щодо інших приростків, то див. § 19.

Щодо розділки (-) в складених словах, то див. § 94.

II

ЗАКІНЧЕННЯ ВІДМІНЮВАНИХ СЛІВ

Іменник

Увага до таблиці відмін § 22. Зважаючи на закінчення іменників у назовному відм. однини, а також на характерні ознаки закінчень в інших формах однини й множини, усі іменники української мови можна поділитд на 3 відміни, а крім того 1 відміну на 3 групи — тверду, мішану й м’яку. Хоча до 1 відміни належать іменники всіх трьох родів, і іменники чоловіч. й ніякого род. зовсім інак відмінюються супроти іменників цієї ж групи жіночого роду, та все ж із погляду практичної доцільности їх вигідно саме так згрупувати, бо в основі цього угрупування лежать як єсть ті ознаки, що мають найбільшу вагу в практиці. Так, напр., мішана група зразу виступає з своїми характерними ознаками: після **ж, ч, ш, щ, дж** не буває в закінченнях **о** й **и**, а тільки **е** й **і** (*кни́г**о**ю — ї́ж**е**ю, кни́г**и** — огоро́ж**і*** і т. ін.). Щодо іменників чоловічого роду на **-р**, що належать до всіх 3-х груп, то з таблиці ще не видно, які саме іменники відносяться до котрої з цих груп, але ці вказівки не важко знайти в наступному параграфі (23), де подаються й усі інші вказівки щодо вживання іменникових закінчень. («Таблиця» на 30 — 31 ст.).

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді іменники чоловіч. роду § 23. 1. До твердих іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменники на **-г, -к, -х, -ґ**..., тобто такі, як *плуг, робітни́к, ґляґ, степ, го́луб, громадя́нин, літо́пис, коц* (*Перетц, пала́ц, принц...* з чужих мов), *будз, міня́йло* й інші, а також на **-р**: *двір, дар, жар, пир, вир, шнур, мир, мур, яр, ху́тір, папі́р, узва́р, нава́р, уда́р, това́р, тхір, ко́мір, ма́йстер, тяга́р, тяжа́р, мо́ча́р, кома́р, база́р, хаба́р, пожа́р, шар, інжи́р, кушир, ка́чур, кушні́р, жовнір, ну́мер, бузуві́р, щур, те́нор, комуна́р, коміса́р, каси́р, акто́р, команди́р, інспе́ктор, дире́ктор, профе́ссор, тротуа́р, семіна́р, тракти́р, ма́дяр, кав’я́р, футля́р, та́ляр, фуля́р, монтанья́р, Абеля́р, Кастеля́р, бакаля́р, вахля́р* (на **-яр** звичайно чужі слова). Див. § 30 Примітка.

Тверді імен. ніяк. р. 2. До твердих іменників ніякого р. (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменн. на **-го, -ко, -хо**..., тобто такі, як *бла́го, я́блуко, добро́, гніздо́, залі́зо, пле́со, депо́* й ін.

Тверді імен. жін. р. 3. До твердих іменників жіноч. роду (див. § 22 І відм. 1 гр.) належать іменн. на **-га, -ка, -ха**..., тобто такі, як *смýга, шту́ка, заду́ха, дзи́ґа, тюрма́, сту́па, графа́, журба́, грома́да, погро́за, кукуру́дза, кару́ца* (**-дза, -ца** тільки в словах із чужих мов) й ін., а також такі, як *гайдама́ка, недба́ха* тощо.

Мішані імен. чол. р. 4. До мішаної групи іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать: а) *біля́р, вапня́р, тесля́р, фігля́р, смоля́р, голя́р, вугля́р, маля́р, му́ляр, повістя́р; газетя́р, бараня́р, повстя́р, воля́р, сідля́р* та ін. (звичайно назви професій на **-яр**). Пор. 7.

Примітка. Іменники на **-яр** цієї групи з наголосом не на закінченні звичайно мають **-ові, -ом** (а не -еві, -ем): сто́ляр**о**ві, му́ляр**о**м і т. ін.

б) усі на **-ж, -ч, -ш, -щ, -дж**: сто́рож, слуха́ч, това́риш…

Мішані імен. ніяк. р. 5. До мішаної групи іменників ніякого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) належать усі іменники на **-же, -че, -ще**: *ло́же, ві́че, прі́звище...*, а також такі, як *діди́ще, баби́ще* і т. ін.

Примітка. Але до твердої групи належать такі іменники, як *леда́що* (*з леда́щом*), *Санчо* (*Санчом*).

Мішані імен. жін. р. 6. До мішаної групи іменників жіночого роду (див. § 22 І відм. 2 гр.) відносяться всі іменники (також і чоловічого роду) на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа**: *мере́жа, бу́ча, поро́ша, гу́ща, га́нджа, міхоно́ша*...

М’які імен. чол. р. 7. До м’яких іменників чоловічого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать іменники на **-дь, -зь, -ль**..., тобто такі, як *ле́бідь, коло́дязь, учи́тель, кре́мінь, кара́сь, зять, їзде́ць, ґудзь, рій, Іва́сьо* й ін., а також на **-р** (головним чином з наростками **-ар, -ир**): *вівча́р, байка́р, госпо́дар, інвента́р, ві́втар, бляха́р, віспа́р, ли́мар, ворота́р, чобота́р, дима́р, бо́ндар, калама́р, пролета́р, секрета́р, цви́нтар, цар, кобза́р, багати́р, проводи́р, поводи́р, гузи́р, боби́р, упи́р* і т. ін. Пор. 4.

Таблиця відмін і зразки відмінювання

Зразки відмінювання

	ПЕРША ВІДМІНА					
	1 ГРУПА (тверда)			2 ГРУПА (мішана) е відповідно до **о** твердих **і** **и**		
	Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.	Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.
	г к х ґ м п ф б в р д з л н с т ц дз **-о** (**-а**)	**-о**	**-а**	р (**-а**) ж ч ш щ дж	-е	**-а**
Зразки відмінювання *Однина*						
Назов.	явір	ліжк - **о**	книг - **а**	школяр	огнищ - **е**	круч - **а**
Клич. ф.	явор - **е**	ліжк - **о**	книг - **о**	школяр - **е (-у)**	огнищ - **е**	круч - **е**
Родов.	явор - **а**	ліжк - **а**	книг - **и**	школяр - **а**	огнищ - **а**	круч - **і**
Дав.	явор - **ові**	ліжк - **у**	книг - **і**	школяр - **еві**	огнищ - **у**	круч - **і**
Знах.	Наз. або Род.	ліжк - **о**	книг - **у**	школяр - **а**	огнищ - **е**	круч - **у**
Орудн.	явор - **ом**	ліжк - **ом**	книг - **ою**	школяр - **ем**	огнищ - **ем**	круч - **ею**

Місц.	явор - **і**, -**ові**	ліжк - **у**	книг - **і**	школяр **- і, -еві**	огнищ - **і, -у**	круч **- і**
Множина						
Назовн.	явор - **и**	ліжк - **а**	книг - **и**	школяр **- і**	огнищ - **а**	круч **- і**
Родов.	явор - **ів**	ліжок	книг	школяр **- ів**	огнищ	круч
Дав.	явор - **ам**	ліжк - **ам**	книг - **ам**	школяр **- ам**	огнищ - **ам**	круч **- ам**
Орудн.	явор - **ами**	ліжк - **ами**	книг - **ами**	школяр **- ами**	огнищ - **ами**	круч **- ами**
Місц.	явор - **ах**	ліжк - **ах**	книг - **ах**	школяр **- ах**	огнищ - **ах**	круч **- ах**

	ПЕРША ВІДМІНА **3 ГРУПА (м’яка)** **е** (**я**) відповідно до **о** твердих **і** **и** **я** **а** **ю** **у**				ДРУГА ВІДМІНА	ТРЕТЯ ВІДМІНА
	Чолов. р.	Ніяк. р.		Жіноч. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.
	р дь зь ль нь сь ть ць дзь **-ьо** (**-я**) й	**е**	(**-я**)	**-я**	я (-ят-) [після ж, ч, ш, щ а (-ат)] я (-ен-)	ж ч ш щ в р дь зь ль нь сь ть ць
Зразки відмінювання *Однина*						
Назов.	токар	місц - **е**	обличчя - **я**	криниц - **я**	орля	повість
Клич. ф.	токар - **ю**	місц - **е**	обличчя - **я**	криниц - **е**	орля	повіст - **е**
Родов.	токар - **я**	місц - **я**	обличчя - **я**	криниц - **і**	орлят - **и**	повіст - **и**
Дав.	токар - **еві**	місц - **ю**	обличчя - **ю**	криниц - **і**	орлят - **і**	повіст - **і**
Знах.	токар - **я**	місц - **е**	обличчя - **я**	криниц - **ю**	орля	повість
Орудн.	токар - **ем**	місц - **ем**	обличчя - **ям**	криниц - **ею**	орлят - **м**	повіст - **ю**
Місц.	токар - **і, -еві**	місц - **і**	обличчя - **і, -ю**	криниц - **і**	орлят - **і**	повіст - **і**
Множина						
Назовн.	токар - **і**	місц - **я**	обличчя - **я**	криниц - **і**	орлят - **а**	повіст - **і**
Родов.	токар - **ів**	місць	облич (-**чів**)	криниць	орлят	повіст - **ей**
Дав.	токар - **ям**	місц - **ям**	обличчя - **ям**	криниц - **ям**	орлят - **ам**	повіст - **ям**
Орудн.	токар - **ями**	місц - **ями**	обличчя - **ями**	криниц - **ями**	орлят - **ами**	повіст - **ями**
Місц.	токар - **ях**	місц - **ях**	обличчя - **ях**	криниц - **ях**	орлят - **ах**	повіст - **ях**

М’які імен. ніяк. р. 8. До м’яких іменників ніякого роду (див. § 22 І відм. 3 гр.) належать: а) всі на **-ре, -ле, -це** (перша підгрупа), як от *го́ре, се́рце* й ін., та б) ті на **-я**, що відмінюються без наростків **-ят-, -ат-, -ен-** і здебільшого мають перед закінченням

подвоєний приголосний: *обі́ддя, галу́ззя, весі́лля, писа́ння, воло́сся, вiйя́ (себто вiййа́), збіжжя, обли́ччя, підда́шшя, підза́мчя, розто́ржжя, рі́щя, ли́стя, ві́стря, пі́р'я, ду́б'я, стру́п'я, безду́м'я, здоро́в'я* і т. ін.; також *сі́м'я, ті́м'я, ви́м'я, по́лум'я, пле́м'я*.

М'які імен. жін. р. 9. До м'яких іменників жіночого роду (див. § 22 I відм. 3 гр.) належать іменники на **-ря, -дя, -зя**..., тобто такі, як *бу́ря, Ві́вдя, во́ля, леге́ня, мату́ся, статтявя́, робітни́ця, Га́ндзя, наді́я, сім'я́*...; також і чоловічого роду такі, як *суддя́, те́сля*.

Імен. ніяк. р. з наростками -ЯТ-, -АТ- 10. До іменників ніякого роду II відміни (див. § 22) належать:

а) Назви малих істот і речей, як *теля́, козеня́, гуся́, вутя́, кача́, каченя́, курча́, лоша́, вовченя́, дитинча́, дівча́, голуб'я́, горща́, коліща́, горня́* (не плутати з іменниками ніякого роду, зазначеними під 8б);

б) *ім'я́* (з наростком **-ен-**).

Імен. жін. р. приголосний 11. До іменників жіночого роду з приголосним на кінці (див. § 22 III відм.) належать такі, як *по́дорож, ніч, ро́зкіш, не́хворощ, кров, твар, мо́лодь, па́морозь, сіль, тінь, вісь, вість, міць*. Так само відмінюється й *ма́ти*. Але див. § 25₅.

КЛИЧНА ФОРМА

§ 24. У кличній формі іменники однини мають закінчення **-у, -ю, -о, -е** (**-є**).

-У 1. **-у** мають іменники чоловічого роду:

а) Доволі послідовно ті, що мають наросток **-ко, -ик, -ук, -ок**: ба́тьк**у**, голу́бчик**у**, ковальчук**у**, си́нк**у**, ко́ничк**у**, кониче́ньк**у**...

б) Доволі послідовно з закінченням **-ж, -ч, -ш**: *му́жу, пого́ничу, това́ришу*...

в) Окремі іменники тверді: ді́д**у**, та́т**у**, си́н**у**, сва́т**у**. Також такі, як *Ґео́рґу*...

-Ю 2. **-ю** мають іменники:

а) Чоловічого роду м'які, крім тих, що кінчаються на **-ець** (див. § 22 I відм. 3 група): *кобза́р**ю**, ведме́д**ю**, мі́сяц**ю**, князю́, коза́л**ю**, ко́н**ю**, Іва́с**ю**, зя́т**ю**, кра́**ю**, Корні́**ю***...

б) Жіночого роду м'які (див. § 22 I відм. 3 гр.) пестливі:

*до́н**ю**, мату́с**ю**, Гали́нц**ю**, Мару́с**ю*** (і *Мару́с**е***)...

-О 3. **-о** мають усі без винятку тверді іменники на **-а** жіночого й чоловічого р. (див. § 22 I відм. 1 гр.): *Украї́н**о**, се́стр**о**, Га́нн**о**, гайдама́к**о**, бідола́х**о***...

-Е (-Є) 4. **-е** мають іменники:

а) Усі жіночого роду нетверді, тобто I відміни 2 й 3 групи, за винятком указаних під 2б, та з закінченням на приголосний (III відміна): ро́ж**е**, до́л**е**, зе́мл**е**, вдови́ц**е**, Ка́тр**е**, сме́рт**е**, но́ч**е**, тва́р**е** ...

Але: ма́т***и***.

Після голосних **-є**: *Марі́є, збро́є*...

б) Ті чоловічого роду тверді, що не входять в 1а, 1в і 3: *со́кол**е**, ли́с**е**, го́луб**е**, моро́з**е**, гро́м**е**, Дні́пр**е**, Па́вл**е**, Пе́тр**е**, громадя́нин**е**, наро́д**е**, во́вч**е**, коза́ч**е**, чума́ч**е**, лу́ж**е**, ля́ш**е**, па́рубч**е**, воя́ч**е*** (від *воя́к*), *Джо́рдж**е***...

-Е, -Ю (-У) 5. Іменники чоловічого роду на **-ець** мають закінчення **-е**, рідше **-ю**: *моло́дч**е**, кра́вч**е**, же́нч**е**, хло́пч**е**, ні́мц**е**, за́йч**е*** (і *за́йц**ю***), *злочи́нц**ю**, перемо́жц**ю***...

Так само й іменники чолов. р. на **-р** мішаної групи (див. § 22 I відм. 2 гр.) мають закінчення **-е** і лише зрідка **-у**: *тесля́р**е**, газетя́р**е**, повістя́р**е*** (і *повістя́р**у***)…

Ніякий рід 6. Іменники ніякого роду в кличній формі не мають окремого закінчення.

Примітка. *Лише зрідка іменники ніякого роду з наростком* **-к-** *приймають у кличній формі закінчення* **-у** *підо впливом подібних іменників чоловічого роду: "Ой сонечк**у**-батечк**у**, догоди, догоди"*.

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 25. В родовому відмінку однини іменники мають закінчення **-а** (**-я**), **-у** (**-ю**), **-и** (**-яти, -ати, -ени**), **-і** (**-ї**).

-А (**-Я**) 1. **-а** (**-я**) мають:

а) Усі без винятку іменники ніякого роду І відміни (див. § 22) — **-а** 1-ї й 2-ї групи, **-я** — 3-ї: з сел**á**, до ячмени́щ**а**, з пóл**я**, лиц**я́**, роздорі́жж**я**, клóчч**я**, підзáмч**я**...

б) Іменники чоловічого роду (крім тих, що кінчаються в назовн. відмін. голосними): **-а** 1-ї й 2-ї групи, а **-я** — 3-ї (див. § 22), коли вони означують точно оформлені предмети, або взагалі точно визначені в розмірі й формі речі й поняття, як напр., живі істоти: *без брáт**а**, до хлóпц**я**, з лиході́**я**, від кон**я́**, проти сóкол**а**, метéлик**а**...*; предмети: *коло плýг**а**, без нóс**а**, з пáльц**я**, до олівц**я́**, димар**я́**, ґвинт**á**, автомобі́л**я**, дощомі́р**а**, пери́вач**а**, барóметр**а**, фонóграф**а**, грамофóн**а**, мікроскóп**а**, мотóр**а**...*; певні міри: *з гáрц**я**, до пýд**а**, без карбóванц**я**, арши́н**а**, мéтр**а*** (= міри), *грáм**а**, сі́чн**я**, листопáд**а**, вівті́рк**а**, ти́жн**я**, мі́сяц**я**...*

-У (-Ю) 2. -у (-ю) мають іменники чоловічого роду, коли вони означують поняття гуртові, масові або абстрактні, як от родові, збірні; ті, що означують одноманітну масу, середовище: *без мáк**у**, з молочаю́, до пéрц**ю**, від часник**ý**, проти нарóд**у**, пролетарія́т**у**, ми́р**у**, базáр**у**, бóр**у**, всéсвіт**у**, піск**ý**, сні́г**у**, гнó**ю**, мéд**у**, квáс**у**, льóд**у**, тумáн**у**, цýкр**у**, тютюн**ý**, ячмéн**ю**, пóпел**у**, вогн**ю́**, дьóгт**ю**, льóн**у**, жи́р**у**, горóх**у**, ки́сн**ю*** (*ки́сень*), *вóдн**ю*** (*вóдень*)...; безформні явища природи: з ви́хр**у**, від грóм**у**, до дощ**ý**, без морóз**у**, проти ві́тр**у**, грáд**у**, жáр**у**..., чинність, враження, душевний стан: *до почи́н**у**, без розбó**ю**, від дáр**у**, з бóл**ю**, жáл**ю**, плач**ý**, рéгот**у**, гні́в**у**, стрáх**у**, смі́х**у**, ля́к**у**, сýм**у**, дóтеп**у**, зáпах**у**, зáход**у**, клóпот**у**…*; взагалі поняття розумові, в тім числі установи, особливо чужомовного походження: *без пóступ**у**, до пóбут**у**, від стáн**у**, проти пóділ**у**, зви́ча́**ю**, уря́д**у**, зáклад**у**, áкт**у**, фáкт**у**, сти́л**ю**, мéтр**у*** (= розміру), *кýрс**у**, імперіялі́зм**у**, комісарія́т**у**, університéт**у**, колекти́в**у**, штáб**у**, архі́в**у**, декрéт**у***; також такі скорочення, як *до лікнеп**у*** («ліквідації неписьменности»), *від Комгосп**у*** («Комунального господарства»), *коло Наркомос**у*** («Народн. Комісаріяту Освіти»), *до Разалук**у*** («Ради залізничників України»), *Ліф**у*** («лівого фронту»), Вуан**у** («Всеукр. Акад. Наук»).

-А (-Я) — -У (-Ю) 3. **-а** (**-я**) або **-у** (**-ю**) вживається в тих самих іменниках чоловічого роду, коли вони мають і значіння 1б і значіння 2: *немá кáмен**я*** (= однієї каменюки) — *немá кáмен**ю*** (= будівельного матеріялу), без лист**á** (= одного листка) — без ли́ст**у** (= листя), *з зві́р**а*** (= вовка, лисиці . . .) — *з зві́р**у*** (= звір'я), *без жóлуд**я*** (= одного плода) — *без жóлуд**ю*** (= жолуддя), *без папéр**а*** (= «справи» в канцеляр. значінні) — *без папéр**у*** (= матеріялу до писання...), *від морóз**у** — від Морóз**а*** (прізвище).

Підвести геть усі інші іменники чоловічого роду під норми щодо **-а** (**-я**) чи **-у** (**-ю**) в родовому відм. однини неможливо. Так, напр., від таких назов часу, як *рік, вік, рáнок*, родовий відм. *рóк**у**, ві́к**у**, рáнк**у***, але *вéчір — вéчор**а***.

Так само від іменників-назов місцевостей, країв, річок, міст тощо родовий однини вживається то з **-у, -ю** (далеко частіше), то з **-а, -я**: *з стéп**у**, коло лі́с**у**, без лýг**у**, до горóд**у**, край стáв**у**, проти сáд**у**, майдáн**у**, я́р**у**, слі́д**у**, Сибі́р**у**, Туркестáн**у**, Кавкáз**у**, Кри́м**у**, Дóн**у**, Урáл**у**, Берлі́н**у**, Лóндон**у**, Пари́ж**у**, Ри́м**у**, Нью-Йóрк**у**, Херсóн**у***, але *коло бéрег**а**, до кряж**á**, біля горб**á**, з Хáрков**а**, Черні́гов**а**, Ки́єв**а*** (міста на **-ів** тільки так), *Остр**á**, Кам'янц**я**, Переми́шл**я**, Житóмир**а**, Ві́дн**я***. Зменшені ж звичайно тільки з **-а** (**-я**): *з ярк**á**, до ліск**á**, біля ставóчк**а**, горóдц**я**, Дінц**я́*** (як з **-а** й усі з закінченням ніякого роду **-о** в назовному відмінку: *Дніпрó — з Дніпр**á***).

Зрідка є й винятки з вищенакреслених правил, напр., завсіди *без хлі́б**а**, вівс**á***, наперекір прав. 2.

Декотрі ж уживаються в обох формах: *без стид**á** — без сти́д**у**, без сором**á** — без сóром**у**, до мост**á** — до мóст**у**, з двор**á** — з двóр**у***.

-И 4. **-и** мають:

а) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 і відміна 1 гр.): *коло вод**и́**, без кни́жк**и**...*

б) Іменники жіночого роду III відм. (див. § 22) на **-ть** за другим приголосним: *від ра́дост**и**, з ві́ст**и**, до сме́рт**и**, без чве́рт**и**...*

Також винятково: *до о́сен**и**, без со́л**и**, кро́в**и**, любо́в**и**, Ру́с**и***.

в) Усі іменники ніякого роду з наростками **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна*): до теля́т**и**, горща́т**и**...* і слово *і́мен**и***.

-І (-Ї) 5. **-і** мають усі іменники жіночого роду м'які та мішані на **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа** (див. § 22 І відм. 3 і 2 групи): *без до́л**і**, бу́р**і**, лиси́ц**і**, са́ж**і**, поро́ш**і**, кру́ч**і**, гу́щ**і**...*

Після голосних та **' -ї**: *без наді́**ї**, Марі́**ї**, сім'**ї́**...*

Також **-і** мають усі іменники жіночого роду на приголосний, що не входять в 4б: *до но́ч**і**, без по́дорож**і**, від ро́зкош**і**, тва́р**і**, мо́лод**і**, па́мороз**і**, ті́н**і**, Рос**і**, арті́л**і**, мора́л**і**, жо́вч**і**, ма́тер**і**...*

Щодо чергування **о — і**, **е — і** (*Харк**і**в — Харк**о**ва, Ки**ї**в — Ки**є**ва, кам**і**нь — кам**е**ня, рад**і**сть — рад**о**сти* тощо), то див. § 7.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

§ 26. В давальному відмінку однини іменники мають закінчення **-ові** (**-еві, -єві**), **-у** (**-ю**), **-і** (**-ї, -яті, -аті, -ені**).

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 1. **-ові** (**-еві**, після голосних та **' -єві**) мають:

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. далі) ові І відм. 1 групи, **-еві** І відміни 2 і 3 групи (див. § 22): *бра́т**ові**, ду́б**ові**, Миха́йл**ові**, повістяр**е́ві****), *сто́рож**еві**, слухач**е́ві**, това́риш**еві**, кущ**е́ві**, косар**е́ві**, ведме́д**еві**, учи́тел**еві**, го́ст**еві**, хло́пц**еві**, ро́**єві**, курі́**єві**...*

б) Зрідка іменники ніякого роду І відміни, головним чином назви живих істот на **-ко**: ягня́тк**ові**, теля́тк**ові**, дитя́тк**ові**, немовля́тк**ові** .... навіть ли́х**ові**, ві́йськ**ові**, свя́т**ові**, се́рц**еві**, со́нц**еві** ...

-У (-Ю) 2. **-у** (**-ю**) мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду І відміни — **-у** 1 і 2 групи, **-ю** 3 (див. § 22): *де́рев**у**, гнізд**у́**, сел**у́**, сто́впищ**у**, лиц**ю́**, обли́чч**ю**, підза́мч**ю**, зна́нн**ю**...* (порівн. 1б).

б) Усі іменники чоловічого роду з закінченням **-ів** (**-їв**), **-ов** у назовн. відмінку: Львів — Льво́в**у**, Млі́їв — Млі́єв**у**, Драгома́нів — Драгома́нов**у**, Воробйо́в — Воробйо́в**у**, Ковалі́в — Ковале́в**у**, Стеблі́в — Стебле́в**у**, Чугу́єв**у**, о́стров**у**, боли́голов**у**…

Це закінчення буває і в іменниках, зазначених під 1а при збігові їх: *това́ришеві Гаврищ**у*** і т. ін.— див § 78.

-І (-ЯТІ, -АТІ, -ЕНІ) 3. **-і** (**-ї**) мають:

а) Усі іменники жіночого роду (усіх відмін і груп), як також і чоловічого на **-а, -я**: *сестр**і́**, жі́нц**і**, дочц**і́**, свекру́с**і**, ноз**і́**, ґирли́з**і**, огоро́ж**і**, гу́щ**і**, Мару́с**і**, молоди́ц**і**, но́ч**і**, ро́зкоші, кро́в**і**, тва́р**і**, мі́д**і**, по́віст**і**, со́л**і**, при́язн**і**, бідола́с**і**, старшин**і́**...* Також *Ме́кка — Ме́цц**і*** і т. ін.

Після голосних та **' -ї**: наді́**ї**, Марі́**ї**, ши́**ї**, сім'**ї́**.

> **Примітка**. Але в Західній Україні подекуди пишуть **-и** в імен. жін. р. III відм. (див. § 22) на **-сть, -рть**, як також і в формах місцев. одн. та наз.— знах. множ.

б) Усі іменники ніякого роду з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**): *теля́т**і**, курча́т**і**...* і в слові *і́мен**і***.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 27. У знахідпому відмінку однини іменники мають закінчення **-а** (**-я**), **-у** (**-ю**), або вживаються у формі назовного відмінку.

-А (-Я) 1. **-а** (**-я**) мають усі іменники чоловічого роду на приголосний та **-о** (**-ьо**), коли вони означують живі істоти, а крім того можуть мати й інші іменники, означені в §

25$_{16}$: *за хло́пц**я**, мете́лик**а**… на ду́ба, за олівця́, карбо́ванця, плу́га, каганця́*..., навіть *університе́т**а**, декре́т**а*** й ін.

*) Див. § 234а Примітка.

-У (-Ю) 2. **-у** (**-ю**) мають усі іменни|и жіночого й чоловічого роду на **-а** (**-я**): *на ра́д**у**, старшин**у́**, судд**ю́***...

Усі інші іменникис(отже всілякого роду й жіночого на приголосний) у знахідному відмінку мають форми назовного, але від слова *ма́ти* знахідн. однини *ма́тір*.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 28. В орудному відмінку однини іменники мають закінчення **-ом** (**-ем, -єм**), **-ою** (**-ею, -єю**), **-ю, -ям** (**-ам**).

-ОМ (-ЕМ, -ЄМ) 1. **-ом** мають усі іменники чоловічого роду тверді, крім тих, що кінчаються на **-а**, та всі іменники ніякого роду тверді, **-ем** (після голосних **-єм**) усі мішані й м’які іменники чоловічого й ніякого роду, крім тих, що кінчаються на **-а** й **-я** (див. § 22 I відміна): *над сте́п**ом**, під тягар**о́м**, за база́р**ом**, перед бакаля́р**ом**, се́л**ом**, повістяр**е́м****), *това́риш**ем*****), *бич**е́м**, бо́ндар**ем**, кобзар**е́м**, го́ст**ем**, хло́пц**ем**, кон**е́м**, сто́впищ**ем**, ві́ч**ем**, лиц**е́м**, татун**е́м**, по́л**ем**, кра́**єм**, курі**є́м***...

-ОЮ (-ЕЮ, -ЄЮ) 2. **-ою** мають усі іменники жіночого й чоловічого роду тверді, **-ею** (після голосних **-єю**) всі м’які й мішані іменники жіночого й чоловічого роду на **-а** та **-я** (див. § 22 I відміна): *з сестр**о́ю**, перед комо́р**ою**, над міхоно́ш**ею**, за душ**е́ю**, під кру́ч**ею**, гу́щ**ею**, ї́ж**ею**, земл**е́ю**, до́л**ею**, Ві́вд**ею**, пі́сн**ею**, колотн**е́ю**, судд**е́ю**, статт**е́ю**, рілл**е́ю**, револю́ці**єю**, Марі́**єю**, збро́**єю***...

Не плутати з прикметниками: *під си́нь**ою**, над сві́ж**ою***…, а також не скорочувати **-ою** (**-ею, -єю**) в -ой (-ей, -єй), див. § 38 Примітка 1 й 2.

-Ю 3. **-ю** мають усі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *над мо́лодд**ю**, па́морозз**ю**, сі́лл**ю**, ті́нн**ю**, Ро́сс**ю**, па́поротт**ю**, мі́цц**ю**, глибочі́нн**ю**, сме́рт**ю**, по́віст**ю**, кро́в’**ю**, тва́р’**ю**, ма́тір’**ю**, по́дорожж**ю**, ні́чч**ю**, ро́зкішш**ю**, не́хворощ**ю**, ха́рч**ю**, жо́вч**ю***...

Щодо **і** й **о** в таких випадках, як по́віст**ю**, па́мор**о**ззю..., то див. § 7$_{1д,2в}$.

4. **-ям** мають усі іменники ніякого роду на **-я**, тобто як I відміни м’які (див. § 22 I відм. 3 гр.), так і II відміни (див. § 22 II відм.) не після **ж, ч, ш, щ**: *з бади́лл**ям**, за безла́дд**ям**, над галу́зз**ям**, за смі́тт**я́м**, перед воло́сс**ям**, дуб’**я́м**, пі́р’**ям**, лушпа́й**ям**, підза́мч**ям**, розто́рж**ям**, тел**я́м**, голуб’**я́м**, горобен**я́м**, ім’**я́м*** (рідко *і́мен**ем***).

*) Див. § 23$_{4а}$ Примітка.
**) Див. § 23$_5$ Примітка.

Після **ж, ч, ш, щ -ам**: *з ведмеж**а́м**, над курч**а́м**, перед лош**а́м**, горщ**а́м*** і т. ін.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 29. В місцевому відмінку однини іменники мають закінчення **-і** (**-ї**), **-у** (**-ю**), **-ові** (**-еві, -єві**).

-І (-Ї) 1. **-і** (після голосних та **’ -ї**) мають:

а) Усі іменники жіночого роду, а також чоловічого на **-а** та **-я**: *на вод**і́**, у руц**і́**, на ті́тц**і**, по земл**і́**, при статт**і́**, поли́ц**і**, кру́ч**і**, мере́ж**і**, наді́**ї**, збро́**ї**, сім’**ї́**, по́дорож**і**, пе́ч**і**, кро́в**і**, тва́р**і**, мі́д**і**, по́віст**і**, ма́тер**і**, бідола́с**і**, міхоно́ш**і**, судд**і́***...

Примітка. У прислівниках, витворених з іменників жіночого роду на приголосний, задержується старе закінчення **-и** місцевого відмінку: *почáсти, восени́* або *увосени́* (порівн. *по óсені*). Див. іще § 263а Примітка.

б) Усі іменники ніякого роду з наростком **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-** — див. § 22 II відміна): *на теля́ті, горщáті...*, також у слові *і́мені*.

в) Іменники чрловічого роду, переважно ті, що без наростків: *у байрáці, на язиці́, при стóзі, на порóзі, в дýсі, лýзі, на пóверсі, кожýсі, горóсі, бéрезі, мі́сяці, коні́, зýбі, хресті́, коті́, возі, óбразі, дóмі, дýбі, чóботі, рóці, хлі́бі, ґрýнті, сві́ті, стовпі́, листі́, хвості́, пні, дні, сні, лóбі, рóті, пáльці, рéготі, нали́гачі, молочаї́, трáвні, злóчині, камінці́, кáмені...* (див. іще 4).

г) Іменники ніякого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) без наростка **-к-**: *на селі́, у гнізді́, при я́блуці, в óці, молоці́, вýсі, слóві, письмі́, чолі́, болóті, полотні́, в пальті́, у бюрі́, зóлоті, добрі́, мáслі, вікні́, багні́, дні, пáливі, заступи́лні, товари́стві....* а також іменники ніякого роду мішані та м’які (див. § 22 I відміна 2 й 3 гр.), особливо під наголосом: *на лиці, у яйці́, при кільці́, в дениці, плечі́, життí, смі́тті́, гіллі́, грудді....* також: *на сóнці, у мóрі, в пóлі, гóрі, сéрці, вікóнці, стóвпищі, згáрищі, станóвищі, в питáнні, у збі́жжі, роздорі́жжі, картопли́нні, прокля́тті, обли́ччі, в лушпáї́ї, у пі́р’ї, розтóржі...* (див. іще 3).

-У 2. **-у** мають переважно іменники тверді чоловічого й ніякого роду з наростком **-к-** (**-ик, -ок, -ак, -ко**...): *на кóнику, при гвіздкý, у мішкý, бáтеньку, в буди́нку, на ри́нку, бідакý, пучéчку, дóщику, ставкý, грабýнку, жовткý, у ві́йську, на лі́жку, у ві́чку, містéчку, сéрдéньку, горщáтку, яє́чку, видóвиську...*, а також і деякі інші ім. чоловічого роду тверді: *на воскý, в сокý, на снігý, по моху, у міхý, в полкý, слідý, борý, медý, степý, токý, шляхý, ярý, льодý, знакý...* Також такі, як *при Ґеóрґу...*

-У (-Ю) — -І (-Ї) 3. То **-у** (**-ю**), то **-і** (після голосних **-ї**) мають деякі іменники чоловічого роду: *на родý — на рóді, в лісý — в лі́сі, в гаю́ — в гáї, у садý — у сáді, у склепý — в склéпі, на ставý — на стáві, на торгý — на тóрзі, в борý — в бóрі, в капшукý — в капшуці́, в пóтягу — в пóтязі, на козакý — на козаці́, на чумакý — на чумаці́, на товáришу — на товáриші, на школярý — на школярі́, на косарю́ — на косарі́* (див. іще 4).

Також іменники ніякого роду I відміни мішані й м’які (див.§ 22) з наголосом не на закінченні вживаються то з закінченням **-і** (**-ї**), то з закінченням **-ю** (**-у**): на сóнц**і** — на сóнц**ю**, у мóр**і** — у мóр**ю**, на пóл**і** — на пóл**ю**, при гóр**і** — при гóр**ю**, на сéрц**і** — на сéрц**ю**, у стóвпищ**і** — у стóвпищ**у**, на ві́ч**і** — на ві́ч**у**, в питáнн**і** — в питáнн**ю**, у збі́жж**і** — у збі́жж**ю**, в роздорі́жж**і** — в роздорі́жж**ю**, на обли́чч**і** — на обли́чч**ю** (див. іще 1г).

Особливо часто вживається закінчення **-у** (**-ю**) після прийменника **по**: *по Дніпрý, по днy, по слóву, по кожýху, по олівцю́, по я́блуку...*

-ОВІ (-ЕВІ, -ЄВІ) 4. **-ові** (**-еві**, після голосних **-єві**) мають іменники чоловічого роду рівнобіжно з вищенаведеними закінченнями, переважно в назвах живих істот: *на бáтькові, при кóникові, на брáтові, на товáришеві, вóвкові, кобзарéві, Корні́єві, у рýхові...*

Навіть іменники ніякого роду з наростком **-к-** можуть приймати це закінчення: *на теля́ткові, при дитя́ткові* і т. ін.

МНОЖИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК (= КЛИЧНА ФОРМА)

§ 30. У назовному відмінку множини іменники мають закінчення **-и, -і** (**-ї**), **-а** (**-я**).

-И 1. **-и** мають:

а) Усі іменники чоловічого роду тверді (див. § 22 I відміна 1 гр.) за винятком кількох слів (див. 3б): *рóги, береги́, вовки́, городи́, холоди́, міхи́, ліси́, голоси́, рукóписи, пóлози, громадя́ни, селя́ни, татáри, цигáни, болгáри, сéрби, брати́, листи́, коли́, клини́, сини́,*

*кум**и́**, черт**и́**, пал**а́**ц**и**, голуб**и́**, сус**і́**д**и**, батьк**и́**, старост**и́**, мін**я́**йл**и**, інспект**о́**р**и́**, профес**о́**р**и́**, коміс**а́**р**и**, кушн**і́**р**и**, баз**а́**р**и**, тенор**и**, футляр**и**, жовнір**и**...*

> **Примітка**. Але деякі з іменників цієї групи на **-р** (див. § 231) неодноскладові приймають під наголосом і закінчення **-і**: хутор**і́**, тягар**і́**, комар**і́**, магістр**і́**, хабар**і́**.

б) Усі іменники жіночого роду тверді (див. § 22 І відміна 1 гр.): *н**о́**г**и**, р**у́**к**и**, с**е́**стр**и**, бр**о́**в**и**, хат**и́**...*

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: лю́д**и**, окуля́р**и**, шарава́р**и**, штан**и́**, ку́р**и**, гу́с**и**, ді́т**и**, сі́н**и**, са́н**и**, баля́с**и**, гру́д**и**, же́бр**и**, за́шпор**и**, ма́ндр**и** й інші, при чім **-и** завжди після **-к, -г, -х, -ин, -їн, -б, -в, -м** (*ві́жк**и**, обста́вин**и**, збо́їн**и**...*).

-І (-Ї) 2. **-і** (після голосних та **’ -ї**) мають:

а) Усі іменники чоловічого роду нетверді, тобто І відміни 2 і 3 гр. (див. § 22): ковал**і́**, ведме́д**і**, ячме́н**і**, зят**і́**, хло́пц**і**, місяц**і́**, га**ї́**, солов’**ї́**, проводир**і́**, лікар**і́**, нож**і́**, орач**і́**, кущ**і́**, міхоно́ш**і**, столяр**і́**, тесляр**і́**, школяр**і́**, дігтяр**і́**...

Крім того, *хазя́їн — хазя**ї́*** і *хазяїн**и́*** (у різних значіннях), *друг — дру́з**і*** і *дру́г**и***.

б) Усі іменники жіночого роду нетверді (див. § 22 І відміна 2 і 3 гр.) та жіночого роду на приголосний (ІІІ відміна): *бу́р**і**, ди́н**і**, молоди́ц**і**, ши́**ї**, сі́м’**ї**, кру́ч**і**, ду́ш**і**, рого́ж**і**, бу́ч**і**, но́ч**і**, по́дорож**і**, ро́зко́ш**і**, тва́р**і**, ті́н**і**, по́стат**і**, по́віст**і**, ві́ст**і**, о́с**і**...*, але див. § 26За Примітка.

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *две́р**і**, драгл**і́**, грабл**і́**, коно́пл**і**, нако́жн**і**, о́ст**і**...*, при чім **-і** завжди після **-ц, -ж, -ч, -ш, -щ, -дж**, а **-ї** після голосного (*манівц**і́**, но́жиц**і**, стогнач**і́**, го́рдощ**і**, хи́трощ**і**, дрі́ждж**і**, поми́**ї**...*).

г) Два слова ніякого роду: *о́ч**і*** (*о́ко*), *пле́ч**і*** (*плече́*).

> **Увага**. З числівниками *два, оби́два, три* й *чоти́ри* іменники чоловічого роду мають закінчення назовного множини (а не родового), себто **-и, -і** (**-ї**), а не **-а, -я**: *два син**и**, три брат**и**, оби́два стовп**и**, чоти́ри вчител**і**, голуб**и**, товариш**і**, школяр**і**, га**ї**...*
>
> Іменники жіночого роду тверді (див. § 22 І відміна 1 гр.) з числівниками *дві, оби́дві, три, чоти́ри* можуть мати закінчення **-і** (як м’які), при чім **г, к, х** перед **-і** змінюється на **з, ц, с**, обов’язково з таким наголосом, як у родовому відмінку однини того слова: *дві кни́з**і**, три верб**і́**, ха́т**і**, руц**і**, три кві́тц**і**, пі́сн**і**, чоти́ри нор**і́*** і т. ін.
>
> Але замість таких форм твердих іменників жіночого роду звичайно уживаються форми з **-и**, особливо після **г, к, х**: дві кві́тк**и**, три рук**и́**, кни́г**и**, чоти́ри бо́чк**и**...
>
> Прикметники в таких словосполученнях уживаються у формах назовн. відмінку множини: *два висок**і** дуби, три крайн**і** хати* і т. ін.

-А (-Я) 3. а) **-а** мають усі іменники ніякого роду нем’які, тобто тверді, мішані та з наростк. **-ят-** (після **ж, ч, ш, щ -ат-**), також поодинокі з **-ен-, -ес-** (див. § 22 І і ІІ відміни): *гні́зд**а**, я́блук**а**, теля́тк**а**, дерев**а**, слове́чк**а**, пе́р**а**, кри́л**а**, чо́л**а**, стреме́н**а**, ві́ч**а**, ло́ж**а**, сто́впищ**а**, ягня́т**а**, лоша́т**а**, імен**а**, небеса́...*

б) **-а** мають кілька іменників чоловічого роду: *ву́с**а*** (також *ву́с**и***), *рука́в**а*** (і *рукав**и́***), *ґрунт**а́*** (і *ґрунт**и́***), *ві́вс**а*** (і *вівс**и́***), *хліб**а́*** (*хліб**и́*** з іншим значінням).

в) **-а** мають деякі іменники, що вживаються тільки у множині: *ви́л**а**, я́сл**а**, я́сн**а**, воро́т**а**, гу́сл**а**, ле́щат**а**, дверчат**а***.

г) **-я** мають усі іменники ніякого роду м’які (див. § 22 І відміна 3 гр.): *пол**я́**, кри́льц**я**, серц**я́**, оповіда́нн**я**, пита́нн**я**, подві́р’**я**, присл**і́**в’**я**, обли́чч**я**, підда́шш**я**, підза́мч**я**…*, як і деякі, що вживаються тільки у множині: *ві́нц**я**, дави́льц**я***.

> **Увага**. Іменники ніякого роду тверді на **-о** (див. § 22 І відміна 1 гр.) при числівниках *дві, оби́дві, три, чоти́ри* іноді мають закінчення **-і** з таким наголосом, як

у родовому відмінку однини: *дві відрі́, дві сло́ві, три я́блуці, чотири вікні́* і т. ін., але звичайно *дво́є ві́дер, два відрá*...

РОДОВИЙ ВІДМІНОК

§ 31. У родовому відмінку множини іменники мають закінчення **-ів** (**-їв**), чистий пень (відсутність звукового закінчення), **-ей**.

-ІВ (-ЇВ) 1. **-ів** (після голосних та **’ -їв**) мають:

а) Майже всі іменники чоловічого роду (див. 2б): *з ро́ків, від берегі́в, до осоко́рів, проти зві́рів, без ярмаркі́в, коло сині́в, кумі́в, степі́в, чорті́в, на́сипів, пі́дписів, літо́писів, школярі́в, товаришíв, мечі́в, дощі́в, косарі́в, ковалі́в, князі́в, карасі́в, днів, ведме́дів, сту́пенів, женці́в, зяті́в, гаї́в, краї́в, солов’ї́в*... Також деякі іменн. чоловічого роду на **-а** (**-п**): *до старості́в, те́слів, су́ддів*.

б) Винятково іменники ніякого та жіночого роду: без *прислі́в’їв, подві́р’їв, во́лів* (від *во́ло*), *ба́гнів* (і *ба́гон*), *полі́в* (рідко *піль*), *морі́в, місці́в* (і *місць*), *обли́ччів* (і *обли́ч*), *роздорі́жжів* (і *роздорі́ж*), *сто́впищів* (і *сто́впищ*), *пита́ннів* (і *пита́нь*), *бабі́в, хаті́в* (і *хат*), *губі́в* (від *губа* = labium), *ро́зко́шів, по́дорожів, матері́в, статті́в* (і *статте́й*), *ві́дповідів* (і *ві́дповіде́й*), *тва́рів* (і *тва́рей*) (див. іще 3а).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині:

а) всі на **-щі**: ра́дощів, мо́лодощів, клі́щів й под.:

б) ті, що конструкцією закінчення стоять поряд із іменниками чоловічого роду: *манівці — від манівці́в* (порівн. *хло́пці — хло́пців*), *гала́нців, майо́рців, микола́йців, Чернівці́в* (і *Черніве́ць*), *Соро́чинців* (і *Соро́чинець*), *Яківці́в, баглаї́в* (порівн. *гаї́ — гаї́в*), *драглі́в* та ін. (див. іще 2в);

в) деякі інші: *без ба́йдиків, з бе́льбухів, по́зіхів, бе́бехів, викрута́сів, вихиля́сів, зальо́тів, ма́ндрів, дрі́жджів, но́шів, на́ймів, нари́тників, пачо́сів, обжи́нків, окуля́рів, о́хрестів, в’я́зів, схо́дів, штані́в, шарава́рів, граблі́в* (і *грабе́ль*).

Чистий пень (без закінчення) 2. Чистий пень мають:

а) Майже всі іменники ніякого роду (див. § 22 I й II відміна) та іменники жіночого роду на **-а, -я** (I відміна): *без слів, до дере́в, з гнізд, серць* (частіше *серде́ць*), *озі́р* (і *озе́р*), *я́блук, ві́кон, колі́с, кіл* (*ко́ло*), *воло́ко́н, поло́тен, джере́л, ві́дер, ві́лець, яє́ць, сіл* (*село́*), *ягня́т, ягня́ток, пита́нь, роздорі́ж* (див. 1б), *іме́н, небе́с*...; *до гір* (*гора́*), *без кіз, з панчі́х, проти бліх, від борі́н, сторі́н, дорі́г, бур* (*бу́ря*), *зада́ч, шкіл* (*шко́ла*), *рож, ріс* (*роса́*), *груш, барв, форм, книжок, дощок, свічок, чайок* (*чайка*), *копійок, со́со́н* (і *со́сен*), *на́зов, мі́тел, во́єн* (*війна́*), *попівен, картопе́ль, сотень, кухонь, ове́ць, церко́в, буков, версто́в, дрохов, кроков, корого́в, відьом, земе́ль, пісень, і́гор, і́скор* (Див. іще § 7$_{1е,2аб}$).

Також деякі іменники чоловічого роду на **-а, -я**: *коло старши́н, міхоно́ш, п’яни́ць*.

б) Іменники чоловічого роду:

а) з наростком **-ин** в однині, але цілком послідовно тільки ті, що з наростком **-ан-** (**-ян-**) перед **-ин**: *без міща́н, до селя́н, з галича́н, проти заробітча́н, тата́р* (і *тата́рів*), але звичайно *болга́рів, воло́хів, се́рбів, хазяї́в* (і *хазяї́ні́в*);

б) поодинокі після числівників: *сім день* (і *днів*), *сто раз* (частіше *сто разі́в*), *па́ра чобі́т, сім чолові́к* і ін. (але *разів сто*...).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині, особливо з ознаками ніякого й жіночого роду: *ле́щата — без ле́щат, вил, дави́лець, ві́нець, ко́зел, я́сел, я́сен, ворі́т, обста́вин, запро́син, збо́їн, вечерни́ць, но́жиць, поми́й, конопе́ль, ви́сівок, гін* (і *го́нів*), *ві́жок, ночов, круп* (і *крупі́в*), *Яс, Ате́н, Черка́с, Бенде́р, Карпа́т, Лубе́нь*.

-ЕЙ 3. **-ей** мають:

а) Майже всі іменники жіночого роду на приголосний (див. § 22 III відміна): *з ноче́й, біля пече́й, від вісте́й, ті́ней, косте́й, рече́й*..., але *ро́зко́шів, по́дорожів* і деякі інші (див. 1б).

б) З іменників чоловічого роду тільки: ко́н**ей**, гро́ш**ей**, гост**е́й**; жіночого на **-а, -я**: *свин**е́й**, миш**е́й**, во́шей*; ніякого: *оч**е́й**, плеч**е́й*** (і *пліч*).

в) Іменники, що вживаються тільки у множині: *груд**е́й**, двер**е́й**, діт**е́й**, люд**е́й**, кур**е́й**, гус**е́й**, сін**е́й**, сан**е́й***.

ДАВАЛЬНИЙ ВІДМІНОК

-АМ (-ЯМ) § 32. Усі іменники всіх родів і відмін у давальному відмінку множини мають закінчення **-ам** або **-ям**.

Закінчення **-ям** приймають усі іменники м'які та жіночого роду на приголосний **-р, -дь, -зь, -ль, -нь, -сь, -ть**; усі інші — **-ам** (див. § 22): *чоловік**ам**, школяр**а́м**, ту́ч**ам**, гно́їщ**ам**, ягня́т**ам**, ноч**а́м**...*, але *ковал**я́м**, косар**я́м**, ті́н**ям**, тва́р**ям**, обли́чч**ям**, підза́мч**ям***…

Ті іменники, що вживаються тільки в множині, приймають **-ам**, коли в називному відмінку мають тверде закінчення (**-и, -а**), **-ям**, коли м'яке (**-і, -і, -я**). Але після (неподвоєних) **ж, ч, ш, щ**, як і завжди, буде **-а**, а не -я: *го́рдощ**і*** — *го́рдощ**ам*** і т. ін. Винятки: *лю́д**ям**, шта́н**ям**, ку́р**ям**, гу́с**ям**, ді́т**ям**, сі́н**ям**, са́н**ям**, гру́д**ям***.

ЗНАХІДНИЙ ВІДМІНОК

§ 33. У знахідному відмінку множини іменники вживаються або в формі = назовному множ., або = родовому множини: *по ко́н**і**, за теля́т**а**, що гу́с**и**, коро́в**и**, вол**и́**, сви́н**і**, мете́лик**и**, на ковал**і́в**, про гост**е́й**, за молоди́ць* (і *молоди́ц**і***) і т. ін.

ОРУДНИЙ ВІДМІНОК

§ 34. В орудному відмінку множини іменники мають закінчення **-ами** (**-ями**), **-ми, -има**.

-АМИ (-ЯМИ) 1. **-ами** і **-ями** мають майже всі іменники всіх родів у тих самих випадках, що й у давальному множини (див. § 32): *перед чоловік**а́ми**, школяр**а́ми**, бу́ч**ами**, гно́їщ**ами**, ягня́т**ами**, ноч**а́ми**, ковал**я́ми**, косар**я́ми**, ті́н**ями**, обли́чч**ями**, тва́р**ями**, підза́мч**ями**...*

-МИ 2. **-ми** після приголосних (поруч звичайних на **-ами, -ями**) мають лише поодинокі іменники: чоловічого роду, як от *з кі́нь**ми**, перед гість**ми́**, грі́ш**ми*** (і *грош**и́ма***), *чобіть**ми́**, жолудь**ми́***: ніякого роду, як от *колі́нь**ми*** (*колі́но* в значінні частини тіла), крил**ь**м**и́** (*криլо́* у птиці), *дівча́ть**ми***; жіночого роду: *свинь**ми́***. Також деякі, що вживаються лише у множині: *під грудь**ми́*** (і *груд**и́ма***), *перед воріть**ми́**, двер**ми́*** (і *двер**и́ма***), *сі́нь**ми**, кур**ми́**, гусь**ми́**, ді́ть**ми**, людь**ми́**, сань**ми́*** і деякі інші.

-ИМА 3. **-има** вживається в словах *оч**и́ма**, плеч**и́ма**, уш**и́ма*** (і *ву́х**ами***) — див. іще 2.

МІСЦЕВИЙ ВІДМІНОК

§ 35. У місцевому відмінку множини **-ах, -ях** в тих самих випадках, що **-ам, -ям** у давальному множини: *на чоловік**а́х**, на школяр**а́х**, обли́чч**ях**, лю́д**ях*** і т. ін.

Прикметник

§ 36. Звукові закінчення твердих і м'яких прикметників в українській мові майже нічим не розрізняються, і найхарактернішою ознакою поміж ними виступає

приголосний перед закінченням: у твердих він твердий, у м’яких — м’який, при чім, як видно вже з таблиці, м’які прикметники обмежені майже одним приголосним **и** (перед закінченням). Характерною ж ознакою закінчень м’яких прикметників супроти твердих є **і** відповідно до **и** твердих.

Таблиця відмін і зразки відмінювання

Тверда відміна			М’яка відміна		
Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.	Чолов. р.	Ніяк. р.	Жіноч. р.
г-ий к х ж ч ш щ б п в м р ц д с з л т н	**-е**	**-а**	(с)-**ій** (**-їй)** (з) (л) (т) н й	**-є**	**-я**

Зразки відмінювання

Однина

Назов. (Кл. ф.)	гарн-**ий**	гарн-**е**	гарн-**а**	син-**ій**	син-**є**	син-**я**
Род.	гарн-**ого**	гарн-**ого**	гарн-**ої**	син-**ього**	син-**ього**	син-**ьої**
Дав.	гарн-**ому**	гарн-**ому**	гарн-**ій**	син-**ьому**	син-**ьому**	син-**ій**
Знах.	=Наз. або Род.	гарн-**е**	гарн-**у**	=Наз. або Род.	син-**є**	син-**ю**
Оруд.	гарн-**им**	гарн-**им**	гарн-**ою**	син-**ім**	син-**ім**	син-**ьою**
Місц.	гарн-**ому, -ім**	гарн-**ому, -ім**	гарн-**ій**	син-**ьому, -ім**	син-**ьому, -ім**	син-**ій**

Множина

Наз.	гарн-**і**	син-**і**
Род.	гарн-**их**	син-**іх**
Дав.	гарн-**им**	син-**ім**
Оруд.	гарн-**ими**	син-**іми**
Місц.	гарн-**их**	син-**іх**

ОДНИНА

НАЗОВНИЙ ВІДМІНОК

Тверді прикметники § 37. 1. До твердих прикметників, як видно з схеми (див. § 36), належать, між іншим, усі прикметники на **-гий, -кий, -хий, -чий, -жий, -ший, -щий, -ций**: *туги́й, гірки́й, глухи́й, теля́чий, старі́ший, го́жий, тяму́щий, ку́ций...*

До твердих належать і прикметники без звичайного для чоловічого роду закінчення **-ий**:

а) з наростками **-ів** (після голосних та **’ -їв**) та **-ин** (після голосних та **’ -їн**): *Шевче́нків* (*Шевче́нкове, Шевче́нкова*), *шевці́в* (*шевце́ве, шевце́ва*), *Палі́їв* (*Палі́єве, Палі́єва*), *Кві́тчин* (*Кві́тчине, Кві́тчина*), *дочч́ин* (*дочч́ине́, дочч́ина́*), *ня́нин* (*ня́нине, ня́нина*), *Марі́їн* (*Марі́їне, Марі́їна*).

б) *ви́нен, варт, го́ден, ладе́н, гото́в, по́вен, пови́нен, пе́вен, рад*, займенники — всяк, *ко́жен, жа́ден, сам* (в поезії ще *вели́к, дрі́бен, ди́вен, жив, здоро́в, мо́лод, не́мощен, неду́ж, стар, щасли́в, я́сен* і деякі інші).

Усі ці прикметники, вказані під б), вживаються поруч форм із закінченням **-ий** (*по́вний...*) без ніякої відмінности в значінні.

М’які прикметники 2. До м’яких прикметників належать майже виключно прикметники на **-ній** після приголосного. Група ця невелика й не стала. До м’яких відносяться: *безо́дній, брате́рній, бра́тній, бу́дній, велико́дній, ве́рхній, вечі́рній, ви́шній, всесві́тній* (*досві́тній, цілосві́тній...*), *горо́дній, да́вній, доро́жній* (*подоро́жній...*), *доста́тній, дре́вній, дру́жній* (*подру́жній*), *жи́тній, забу́тній, за́дній, за́хідній, зя́тній, кра́йній, ку́тній* (*трику́тній...*), *лі́тній, лі́тошній, майбу́тній, ма́терній, могу́тній, му́жній, надві́рній, ни́жній, нові́тній, обі́дній* (*пообі́дній...*), *осі́нній, оста́нній, оста́тній, пере́дній, пі́зній, поро́жній, послі́дній, прису́тній, пу́тній, ра́нній, само́тній* (але *самітни́й*), *сере́дній* (*посере́дній...*), *си́ній, спі́дній, сторо́нній, субі́тній* (також *субо́тній*), *сусі́дній, схі́дній, ха́тній, худо́жній*; усі прислівникові на **-шній, -жній**: вчора́шній, дома́шній, за́втрашній, *туте́шній, бли́жній, спра́вжній, до́лішній, поздо́вжній* і т. ін., як і аналогічного творення — *прийде́шній, неді́лешній, сіне́шній...*, а також дуже рідко вживані: *ко́зій, о́рлій, пе́сій* (звичайно *ко́зячий, орля́чий...*), слово *тре́тій*, власні назви *Жа́б’є, Каба́нє* і небагато інших*).

Крім того, прикметники на **-їй** (після голосних): *безкра́їй, довгові́їй, короткоши́їй, бу́їй*.

*) Але: *безбо́жний, безла́дний, безпора́дний, безробі́тний, вели́чний, відповідний, господа́рний, дові́чний, замо́жний, кни́жний, майсте́рний мо́дний, нагі́рний, отру́тний, попере́чний, приро́дний, прода́жний, рі́дний* (*своєрі́дний, благоро́дний...*), *семирі́чний, тогобі́чний, тото́жний...* і багато інших, в тім числі всі на **-ни́й** (*забутни́й...*). Проте, деякі прикметники вживаються в обох варіянтах, напр., *наро́дній* і *наро́дний*.

3. Іноді, головним чином у поетичній мові, замість форм жіночого й ніякого роду на **-а** (**-я**), **-е** (**-є**) від неприсвійних прикметників уживаються старіші форми на **-ая** (**-яя**), **-еє** (**-єє**): *чо́рная хма́ра, да́вняя давнина́, чи́стеє по́ле, си́нєє мо́ре* і т. ін.

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§38. В інших (непрямих) відмінках однини прикметникові закінчення такі:

	чолов. й нійк. р.	жіноч. р.
Родов. відм.	*-ого*	*-ої*
	-ього	*-ьої*
	-його	*-йої*
	чолов. й нійк. р.	жіноч. р.
Давальн. відм.	*-ому*	*-ій*
	-ьому	*-ій*
	-йому	*-їй*
Знах. відм.	= Назовн. або Родов.	*-у*
		-ю
		-ю
Орудн. відм.	*-им*	*-ою*

	-*ім*	-*ьою*
	-*їм*	-*йою*
Місцев. відм.	-*ому*, -*ім*	-*ій*
	-*ьому*, -*м*	-*ій*
	-*йому*, -*їй*	-*їй*

Родовий відмінок 1. Приклади до родов. відм.: *до біл**ого**, си́н**ього**, безкра́**його*** (*сте́пу, мо́ря*), *з біл**ої**, си́н**ьої**, безкра́**йої*** (*хма́ри*), *Шевче́нков**ого**, Шевче́нков**ої**, ті́тчин**ого**, ті́тчин**ої***.

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ої** ніколи не скорочується в -ой.

Давальний відмінок 2. Приклади до давальн. відм.: *зрадів бі́л**ому**, си́н**ьому**, безкра́**йому*** (*сте́пові, мо́рю*), *бі́л**ій**, си́н**ій**, безкра́**їй*** (*хма́рі*), Шевче́нков**ому**, Шевче́нков**ій**, ті́тчин**ому**, ті́тчин**ій**.

Примітка. Закінчення прикметників жіночого роду **-ій** не скорочується в -і.

Знахідний відмінок 3. Приклади до знахідного відм.: *про бі́л**ого*** (*ведме́дя*), *си́н**ій**, безкра́**їй*** (*степ*), *бі́л**е**, си́н**є**, безкра́**є*** (*мо́ре*), бі́л**у**, си́н**ю**, *безкра́**ю*** (*хма́ру*), Шевче́нків, Шевче́нков**ого**, Шевче́нк**ову**, ті́тчин, ті́тчин**ого**, ті́тчин**у**.

Примітка. Замість наведених форм прикметників жіноч. р. у знахід. відм. уживаються й форми на **-ую, -юю**: бі́л**ую** хма́ру... — див. § 373.

Орудний відмінок 4. Приклади до орудного відм.: *з бі́л**им**, ти́х**им**, си́н**ім**, безкра́**їм*** (*сте́пом, мо́рем*), *бі́л**ою**, сві́ж**ою**, си́н**ьою**, безкра́й**ою*** (*хма́рою*), *Шевче́нков**им**, Шевче́нков**ою**, ті́тчин**им**, ті́тчин**ою***.

Примітка 1. Закінчення прикметників жіноч. р. **-ою** ніколи не скорочується в -ой, як і в іменниках : бі́л**ою** габ**о́ю** — див. § 282.

Примітка 2. Не плутати прикметникових закінчень жіноч. р. з іменниковими: *сві́ж**ою** ї́ж**ею**, да́вн**ьою** пі́сн**ею**…* — див. § 282.

Місцевий відмінок 5. Приклади до місцев. відм.: *на бі́л**ому*** або *бі́л**ім**, ти́х**ому*** або *ти́х**ім**, си́н**ьому*** або *си́н**ім**, безкра́**йому*** або *безкра́**їм*** (*степу́, мо́рі*), *бі́л**ій**, си́н**ій**, безкра́**їй*** (*хма́рі*), *Шевче́нков**ому*** або *Шевче́нков**ім**, Шевче́нков**ій**, ті́тчин**ому*** або *ті́тчин**ім**, ті́тчин**ій***. Див. 2 Примітка.

МНОЖИНА

ВІДМІНЮВАННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

§ 39. У множині прикметникові закінчення однакові для всіх родів:

Назовн. відм.	-*і*
(= Клична форма)	-*і*
	-*ї*
Родов. відм.	-*их*
	-*іх*
	-*їх*
Давальн. відм.	-*им*
	-*ім*
	-*їм*
Знах. відм.	= Назовн. або Родовому

Орудн. відмін.	*-ими*
	-іми
	-їми
Місцев. відм.	*-их*
	-іх
	-їх

Назовний відмінок 1. Приклади до назовн. відм.: *бі́л**і**; ти́х**і**, си́н**і**, безкра́**ї*** (*степи́, моря́, хма́ри*), *Шевче́нков**і**, шевце́в**і**, ті́тчин**і***.

Примітка. Замість наведеного закінчення в назовн. відмін. множини вживається й закінчення **-ії** (**-її**): до́бр**ії** лю́ди, си́н**ії** хма́ри... — див § 373.

Про сполучення з числівниками **два, три** тощо див. § 302 Увага.

Див. іще § 78.

Родовий відмінок 2. Приклади до род. відм.: *до бі́л**их**, ти́х**их**, си́н**іх**, безкра́**їх*** (*степі́в, морі́в, хмар*), *Шевче́нков**их**, шевце́в**их**, ті́тчин**их***.

Давальний відмінок 3. Приклади до давальн. відм.: *зраді́в бі́л**им**, ти́х**им**, си́н**ім**, безкра́**їм*** (*степа́м, моря́м, хма́рам*), *Шевче́нков**им**, шевце́в**им**, ті́тчин**им***.

Приклади до знахід. відм.: *про бі́л**і*** (*ко́ні, теля́та, качки́*), *ти́х**і**, си́н**і**, безкра́**ї*** (*степи́, моря́, хма́ри*), *да́вн**іх*** (*люде́й*), *Шевче́нков**і**, Шевче́нков**их**, ті́тчин**і**, ті́тчин**их***.

Орудний відмінок 5. Приклади до орудного відм.: *перед бі́л**ими**, ти́х**ими**, си́н**іми**, безкра́**їми*** (*степа́ми, моря́ми, хма́рами*), *Шевче́нков**ими**, шевце́в**ими**, ті́тчин**ими***.

6. Приклади до місцев. відм.: *на бі́л**их**, ти́х**их**, си́н**іх**, безкра́**їх*** (*степа́х, моря́х, хма́рах*), Шевче́нков**их**, шевце́в**их**, ті́тчин**их**.

Увага. Усі прикметникові іменники, як от *будівни́ч**ий**, лю́т**ий*** (*мі́сяць*), *подоро́жн**ій**..., возов**е́**, мостов**е́**, при́дан**е**...* відмінюються як звичайні прикметники — *до будівни́ч**ого**, будівни́ч**і**, з будівни́ч**ими**, без молод**о́ї**, з возов**о́го*** і т. ін.

Щодо власних імен (прізвищ та географічних назов) прикметникових, то див. §§ 78 та 81.

Займенник

§ 40. Особовий і зворотний займенник.

		Однина		Множина	
Наз. в.	*я*	*ти*	*себе́*	*ми*	*ви*
Род. в.	*мене́*	*тебе́*	*себе́*	*нас*	*вас*
Дав. в.	*мені́*	*тобі́*	*собі́*	*нам*	*вам*
Знах. в.	*мене́*	*тебе́*	*себе́*	*нас*	*вас*
Оруд. в.	*мно́ю*	*тобо́ю*	*собо́ю*	*на́ми*	*ва́ми*
Місц. в.	*на мені́*	*на тобі*	*на собі́*	*на нас*	*на вас*

Наз.в.	*він*	*воно́*	*вона́*	*вони́*
Род.в.	*його (ньо́го)*		*її́ (не́ї)*	*їх (них)*
Дав. в.	*йому*		*їй*	*їм*
Знах. в.	*його (ньо́го)*		*її́ (ню, не́ї)*	*їх (них)*
Оруд. в.	*ним, їм*		*не́ю (є́ю)*	*ни́ми, ї́ми*
Місц. в.	*на ньо́мму, нім, йо́му*		*на ній, їй*	*на них, їх*

Форми займенника 3-ї особи після прийменників уживаються з **н** (*до нього́, за не́ї, на ню…*), хоч хоч можна й без **н** (*до йо́го, на йо́му…*). Лише в орудному відмінку можна вживати форми з **н** без прийменника: *ним, не́ю, ни́ми*.

§ 41. Присвійні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	*мій моє́*	*моя́*	*мої́*
Род. в.	*мого*	*моє́ї*	*мої́х*
Дав. в.	*моє́му*	*мої́й*	*мої́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*мою́*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*мої́м*	*моє́ю*	*мої́ми*
Місц. в.	*на моєму, мої́м*	*на мої́й*	*на мої́х*

Так само відмінюються *твій, свій*.

§ 42. Вказівні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	*той те*	*та*	*ті*
Род. в.	*того*	*тіє́ї*	*тих*
Дав. в.	*тому*	*тій*	*тим*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*ту*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*тим*	*тіє́ю*	*тими*
Місц. в.	*на тому, тім*	*на тій*	*на тих*

Так само відмінюються *ото́й, тамто́й.*

Наз. в.	*цей це*	*ця*	*ці*
Род. в.	*цього*	*ціє́ї*	*цих*
Дав. в.	*цьому*	*цій*	*цим*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*цю*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*цим*	*ціє́ю*	*цими*
Місц. в.	*на цьому, цім*	*на цій*	*на цих*

Так само відмінюються *оце́й* та рідше вживане *сей* (але звичайне у таких виразах, як *сього ро́ку, сю́ ніч, се́бто* тощо).

§43. Питальні займенники.

Наз. в.	*хто*	*що*
Род. в.	*кого́*	*чого́*
Дав. в.	*кому́*	*чому́*
Знах. в.	*кого́*	*що*
Оруд. в.	*ким*	*чим*
Місц. в.	*на ко́му, кім*	*на чо́му, на чім*

	Однина		Множина
Наз. в.	*чий чиє́*	*чия́*	*чиї́*
Род. в.	*чийо́го*	*чиє́ї*	*чиї́х*
Дав. в.	*чиє́му*	*чиї́й*	*чиї́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*чию́*	= Наз. або Род.

Оруд. в.	*чиї́м*	*чиє́ю*	*чиї́ми*
Місц. в.	*на чиє́му, на чиї́м*	*на чиї́й*	*на чиї́х*

§ 44. Неозначені займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	*уве́сь (весь) усе*	*уся́*	*усі́*
Род. в.	*усього*	*усіє́ї*	*усі́х*
Дав. в.	*усьому*	*усі́й*	*усі́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	*усю́*	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*усі́м*	*усіє́ю*	*усіма́*
Місц. в.	*на всьому, на всі́м*	*на всі́й*	*на всіх*

§ 45. Складені займенники.

Складені займенники відмінюються лише в основній частині:
Хтось — кого́сь — кому́сь — кимсь і *ки́мось...*
Щось — чого́сь — чому́сь — чимсь і *чи́мось...*
Чийсь — чийо́гось — чиє́їсь — чиї́мсь і *чиї́мось...*
Котри́йсь — котро́гось — котро́мусь...
Де́хто — де́кого — де́кому — де́ на кім і *на де́кім...*
Де́який — де́якої — де́яким — на де́яких і *де́ на яких...*
Ніхто́ — ніко́го — ніко́му — ні на ко́му і *на нікі́м...*
Нія́кий — нія́кого — нія́кому — ні на які́м і *на нія́кім…*
Щобу́дь — чогобу́дь — чомубу́дь — на чомубу́дь...
Хтоне́будь — когоне́будь — комуне́будь:..
Аби́хто — аби́кого — аби́кому…
Аби́який — аби́якого — аби́якій...
Щодо розділки (-), то див. § 94.

Усі інші займенники: *наш, ваш, ко́жен, жа́ден* (*ко́жний, жа́дний*), *вся́кий, яки́й, котри́й, і́нший, іна́кший, всі́нький, всіля́кий, са́мий, сам* відмінюються як прикметники (від займенника *сам* назовний відмінок множини *самі́* і *сами́*).

Примітка 1. Після всіх прийменників наголос переходить з останнього складу на перший у таких займенникових формах: до ме́не, за те́бе, на се́бе, з йо́го, у не́ї, біля ко́го (ко́гось), від то́го, чо́го (чо́гось), цьо́го, усьо́го, на то́му, при цьо́му, ко́му (ко́мусь), чо́му (чо́мусь), всьо́му.

Але коли такий займенник залежить не від прийменника, то й наголос не переходить: до його́ ха́ти і т. ін.

Примітка 2. Замість форм *та, ту*, вживаються ще *та́я, ту́ю* (зокрема в значінні артикула). Про це, як також і про можливість *ті́ї, це́є*... див. § 373.

Примітка 3. Замість деяких із наведених форм займенників в українському письменстві трапляються й інші, як рівнобіжні: а) *мойо́го, твойо́го, свойо́го* (= *мого, твого, свого*), б) *мойо́му, мойму́, мо́му, свойо́му*... (= *моєму*...), в) *то́ї, ті́ї, те́ї, це́ї, ці́ї, усе́ї, усі́ї* (= *тіє́ї,ціє́ї, всіє́ї*), г) то́ю, це́ю, всє́ю (= *тіє́ю,ціє́ю, всіє́ю*), ґ) *усі́ми* (= *всіма́*).

Числівник

§ 46. Відмінювання числівників.

Числівник *оди́н, одно́* (*одне́*)*, одна́* відмінюється так, як займенник *той, те, та* (див. § 42): *одного́, однiє́ї*…

Примітка. Про рівнобіжні форми одно́ї, одно́ю… див. § 45 Примітка 3.

Інші відмінюються так:

Наз.в.	*два дві*	*три*	*чоти́ри*
Род. в.	*двох*	*трьох*	*чотирьо́х*
Дав. в.	*двом*	*трьом*	*чотирьо́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*двома́*	*трьома́*	*чотирма́*
Місц. в.	*на двох*	*на трьох*	*на чотирьо́х*

Наз. в.	*п'ять*	*шість*	*сім*	*ві́сім*
Род. в.	*п'ятьо́х*	*шістьо́х*	*сімо́х*	*вісьмо́х*
Дав. в.	*п'ятьо́м*	*шістьо́м*	*сімо́м*	*вісьмо́м*
Знах. в.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.	= Наз. або Род.
Оруд. в.	*п'ятьма́*	*шістьма́*	*сімома́*	*вісьмома́* або *вісьма́*
Місц. в.	*на п'ятьо́х*	*на шістьо́х*	*на сімо́х*	*на вісьмо́х*

Цілком так, *п'ять* або *шість*, відмінюються числівники *де́в'ять, де́сять, одина́дцять, двана́дцять, трина́дцять, чотирна́дцять, п'ятна́дцять, шістна́дцять, сімна́дцять, вісімна́дцять, дев'ятна́дцять, кількана́дцять, стона́дцять, два́дцять, три́дцять, п'ятдеся́т, шістдеся́т, сімдеся́т, вісімдеся́т, дев'ятдеся́т, кількадеся́т*, але всі вони в родов., давальн., місц. відмін. іноді вживаються з закінченням (старішим) **-и**: з п'ять**о́х** душ — *з п'ят**и́*** (*шести́, семи́, восьми́*) *душ, рад і двадцятьо́м карбо́ванцям — рад і двадцят**и́** карбо́ванцям, шістдесять**о́х** робітникі́в — шістдесят**и́** робітникі́в* і т. ін.

Складені числівники на означення сотень — *дві́сті* (не «двіста»), *три́ста, чоти́риста, п'ятсо́т, шістсо́т, сімсо́т, вісімсо́т, дев'ятсо́т* — відмінюються, розпадаючись: *з двох сот душ, рад п'ятьо́м стам карбо́ванцям, без дев'яти́ сот душ, з чотирма́ ста́ми робітника́ми, на п'ятьо́х стах карбо́ванцях* і т. ін., але вживаються й без відміни закінчень: *без шістсо́т душ, з пятсо́т людьми́, на чоти́риста сімдеся́т ві́сім ти́сяч шістсо́т п'ятдеся́т дев'ятьо́х карбо́ванцях*... (у таких складених числівниках відмінюється тільки останній числівник, як також і в рядових числівниках: *з вісімсо́т три́дцять п'я́тим* і т. ін.).

Числівники *со́рок, дев'яно́сто* (= *дев'ятдеся́т*), *сто* вживаються в родовому, даваль., місц. відмін. з закінченням **-а**: *з сорок**а́**, дев'яно́ст**а**, ст**а***, а для орудного відм. вживаються форми *стома́, сороко**ма́*** або *сорок**ма́***.

Числівники *скі́льки, кі́лька, де́кілька, сті́льки, бага́то* відмінюються як *два*: *скільк**о́х**, скільк**о́м**, скільк**ома́**, багать**о́х**, багать**о́м**, багать**ма́*** (*багать**ома́***)...

Збірні числівники *дво́є, обо́є, тро́є* не відмінюються, замінюючись у непрямих відмінках формами від *два, оба́, три*: *двох, двом*...

Збірний числівник *оби́два, оби́дві* або відмінюється як *два*: *обидв**о́х**, обидв**о́м***... , або (частіше) замінюється в непрямих відмінках формами від давнього, але маловживаного тепер *оба́, обі́*: *обо́х, обо́м, обома́, на обо́х*.

Збірні числівники *че́тверо, п'я́теро, ше́стеро, се́меро, во́сьмеро, де́в'ятеро, де́сятеро, одина́дцятеро*... зрідка відмінюються як *два*: *четверо́х, четверо́м, четверома́, на четверо́х* і т. ін.

§ 47. Рядові числівники.

1. *пе́рший* (*пе́рше, пе́рша*), 2. *дру́гий*, 3. *тре́тій*, 4. *четве́ртий*, 5. *п'я́тий*, 6. *шо́стий*, 7. *сьо́мий*, 8. *во́сьмий*, 9. *дев'я́тий*, 10. *деся́тий*, 11. *одина́дцятий*, 12. *двана́дцятий*..., 20. *двадця́тий*, 30. *тридця́тий*, 40. *сороко́вий*, 50. *п'ятдеся́тий*, 60. *шістдеся́тий*, 70. *сімдеся́тий*, 80. *вісімдеся́тий*, 90. *дев'ятдеся́тий* і *дев'яно́стий*, 100. *со́тий*, 200.

двосо́тий, 300. *трисо́тий*, 400. *чотирисо́тий*, 500. *п’ятсо́тий*, 1000. *ти́сячний*..., 1.000.000. *мільйо́новий* відмінюються як прикметники.

§ 48. Дробові числівники.

Дробові числівники вживаються так:

1. Коли чисе́льник 1, **а** знаменник будь-який числівник, то чисельник буде *одна́*, а знаменник відповідний рядовий числівник жіночого роду однини: 1/2 — *одна́ дру́га*, 1/3 — *одна́ тре́тя*, 1/4 — *одна́ четве́рта* і т. ін. Відмінюються вони як звичайні рядові числівники: *діли́ти на одну́ двадця́ту*...

Полови́на (1/2), *трети́на* (1/3) четверти́на (або *чве́ртка*) відмінюються як звичайні іменники.

Коли чисельник 2, 3, 4, 5 і т. д., а знаменник 2, 3, 4, 5 і т. д., то чисельник буде *дві, три, чоти́ри, п’ять* і т. д., а знаменник *дру́гих, тре́тіх, четве́ртих, п’я́тих* і т. д.: 5/2 — *п’ять дру́гих*, 2/3 — *дві тре́тіх*, 3/4 — *три четве́ртих*, 4/3 — *чоти́ри тре́тіх*, 3/5 — *три п’я́тих*, 2/7 — *дві сьо́мих*, 9/10 — *де́в’ять деся́тих* і т. ін.

Числівники *півтора* (*карбо́ванця, відра́*), *півтори* (*ква́рти*), *півтретя* (2½), *півчверта* (3½), *півп’ята* (4½), *півшоста* (5½), *півсьома* (6½), *піввосьма* (7½), *півдев’ята* (8½)... *півтораста* (150), *півтретяста* (250), *півчвертаста* (350)... не відмінюються*).

Примітка. Щодо сполучення іменників та прикметників із числівниками *два, дві, оби́два, оби́дві, три, чоти́ри*, то див. § 302 Увага.

Про правопис прислівникових числівників, як *попе́рше, подру́ге..., упе́рше, удру́ге, вде́сятеро*..., див. § 942.

Про правопис числівників у складених словах див. § 213.

*) З іменниками *пів* пишеться разом, коли ввіходить у суцільне слово: *пі́вдень, півпа́рубок, піва́ркуш, півква́рта, півполу́кіпок, пі́врік* і т. ін. (тобто коли можливі форми *пі́вднем, півпа́рубкові* і т. ін.); в інших випадках пишеться окремо: *пів Ха́ркова, пів до́повіді*.

Дієслово

§ 49. Дійсний спосіб.

Теперішній час 1. Особові закінчення дієслів теперішнього часу та майбутнього простого (доконаного):

		I група	II група
		[е/у (є/ю)]	**[и/я, а (ї/я)]**
Однина	1 ос.	**-у (-ю)**	**-ю, -у**
			-иш (-їш)
	3 ос.	**-е (-є)**	**-ить (-їть)**
Множина	1 ос.	**-емо (-ємо)**	**-имо (-їмо)**
	2 ос.	**-ете (-єте)**	**-ите (-їте)**
	3 ос.	**-уть (-ють)**	**-ять, -ать**

Увага 1. За винятком лише 4 дієслів (див. Увагу 6) усі дієслова української мови щодо особових закінчень теперішнього часу належать до I або до II групи.

До II групи належать:

а) Усі з дієйменником на **-ити** (після голосних **-їти**): *хвали́**ти** — хва́л**иш**, хва́л**ить**, хва́л**имо**, хва́л**ите**, хва́л**ять**, гони́**ти** — го́н**иш**..., вари́**ти** — ва́р**ить**..., роби́**ти** — ро́б**имо**..., ба́ч**ити** — ба́ч**иш**, ба́ч**ать** ..., ко́**ї**ти — ко́**ї**ш**)...

б) Деякі дієслова на **-іти, -ати, -ти**: *велі́ти — вели́ш..., сиді́ти — сиди́ш..., крича́ти — кричи́ш..., бі́гти — біжи́ш, біжи́ть...* Майже всі вони мають наголошене закінчення, за винятком окремих тільки дієслів: *ви́сіти — ви́сиш, ви́сить..., ви́діти — ви́диш, ви́дять . . му́сіти* (*му́сити*) *— му́сиш, остоги́діти — остоги́дить...*

Усі інші дієслова належать до І групи: *па́сти — пасе́, пасе́ш…, жда́ти — ждеш…, горну́ти — го́рнеш..., клясти́ — кляне́ш..., чу́ти — чу́єш, чу́є..., зна́ти — зна́є…, ві́шати — ві́шаєш..., дарува́ти — дару́єш...*

До цієї ж групи належать і *боро́ти, поро́ти, коло́ти, поло́ти, моло́ти, ора́ти, хоті́ти* (*хо́чеш, хо́чуть,* але від *хті́ти — хтять*).

*) Дієслова *би́ти* (*б’єш…*), *ли́ти* (*ллєш…*), *ри́ти* (*ри́єш…*), *ши́ти* (*ши́є…*), *жи́ти* (*живе́ш…*), *ви́ти* (*ви́є…*), *ви́ти* (*в’є…*) і подібні не становлять винятку з цього правила, бо в них закінчення дієйменника не **-ити**, а **-ти**.

Усі дієслова на **-ота́ти** І групи, на **-оті́ти** — ІІ: *цокота́ти — цокочу́, цоко́чеш, цоко́чуть...*; *цокоті́ти — цокочу, цокоти́ш, цокотя́ть…*; *муркота́ти — муркочу́, мурко́чеш...*; *муркоті́ти — муркочу́, муркоти́ш...*; *булькота́ти — булькочу́, булько́чеш...*; *булькоті́ти — булькочу́, булькоти́ш...*; *гуркота́ти — гуркоті́ти, гримота́ти — гримоті́ти...*

Примітка. Дієслова ІІ групи з неиаголошеним закінченням у народніх говорах часто змішуються з дієсловами І групи (через те, що ненаголошені **е** й **и** змішуються), і в українській поезії трапляються такі форми, як *ку́пе, но́се, ро́бе, гово́ре...*, замість *ку́пить, но́сить, ро́бить, гово́рить...*

Увага 2. Щодо розподілу дієслів обох груп на підгрупи, тобто щодо визначення правил уживання в закінченнях **у** чи **ю**, **е** чи **є**, **и** чи **ї**, **-ать** чи **-ять**, то треба пам’ятати це:

а) **-є** (І гр.) й **-ї** (ІІ гр.) вживається тільки після голосних: *дає́, гра́єш, купу́ємо, ясні́єте..., ко́їть, го́їте...*

Примітка 1. Не становлять винятку *ллє, ллєш..., ллють, б’є..., б’ють, в’є... в’ють..., п’є..., п’ють*, бо тут перед закінченням у минулому був також голосний: **ëè~, áèþòü**...

Примітка 2. У дієсловах І групи в 3 особі однини в народніх говорах ненаголошене **-є** після **а** (**я**) часто може відпадати, що вживається й у поезії: *пита́, співа́, зна, гуля́...* (але не в дієсловах на **-а́яти**).

б) **я** і **ю** не пишуться після **ж, ч, ш, щ**: *біжа́ть, крича́ть, ду́шать, тріща́ть, біжу́, кричу́...*

Увага 3. У дієсловах ІІ групи в 1 особі однини приголосні **д, т, с, з** змінюються на **дж, ч, ш, ж**, а **зд, ст** — на **ждж, щ**: *води́ти — воджу́, верті́ти — верчу́, вози́ти — вожу́, носити — ношу́, ї́здити — ї́жджу, ви́мостити — ви́мощу...*

Також звичайно змінюються ці звуки в дієприкметниках на **-ний** від таких дієслів, а також у вивідних дієсловах із наростками **-ува-** та **-а-**: *засу́джений, кру́чений, во́жений* (*вози́ти*), *но́шений, прина́джувати, вико́чувати, вино́шувати, розку́шувати, походжа́ти, саджа́ти...*

У віддієслівних іменниках на **-ння** зміна ця обов’язкова, коли перед **-ння е**: *відро́дження, розхо́дження, золо́чення, відно́шення, розгні́ждження, спро́щення... (але воді́ння, возі́ння, носі́ння, круті́ння...*). Див. ще § 7іг.

Примітка 1. Такі форми дієслова, як *сказю́сь, крутю́, сидю́, носю́, возю́, розку́сювати* тощо, в народніх українських говорах досить поширені, і їх спостерігаємо й у красному письменстві.

Примітка 2. Не змішувати змінне **г** — **ж** і **д** — **дж**: *напру́га — напру́жуюсь, напру́ження...*, але *ходи́ти — ходжу́, розхо́дження* і т. ін.

Увага 4. У дієсловах ІІ групи після губних (**б, п, в, м, ф**) перед **я** (як і перед **ю**) з’являється **л**: *лю́блять, ку́плять, ло́влять, ло́млять* (як і *люблю́, куплю́...*).

Увага 5. Частка **-ся** (**-сь**), як і в усіх дієслівних формах, пишеться вкупі, при тім у дієсловах I групи в 3 особі однини перед **-ся** (**-сь**) з'являється **-ть**: беру́ся, бере́шся, беру́ться, бере́**ть**ся, зна́є**ть**ся...

Прнмітка. Як діялектична західньоукраїнська прикмета, трапляється в письменстві **ся** й перед дієсловом: *ся купа́в* і т. ін. Але вирази *як ся ма́єш, як ся ма́єте* цілком унатурені в літературній мові.

Увага 6. Чотири дієслова становлять окрему групу закінченнями теперішнього часу — це *ї́сти, бу́ти, да́ти,* (*розпо-, відпо-...*) *-ві́сти*.

Однина

1 ос.	*їм*	(*єсьм*)	*дам*	*відпові́м*
2 ос.	*їси́*	(*єси́*)	*даси́*	*відповіси́*
3 ос.	*їсть*	*є, єсть*	*дасть*	*відпові́сть*

Множина

1 ос.	*їмо́*	(*єсьмо́*)	*дамо́*	*відповімо́*
2 ос.	*їсте́*	(*єсте́*)	*дасте́*	*відповісте́*
3 ос.	*їдя́ть*	*суть*	*даду́ть*	*відпові́дя́ть*

Від дієслова *бу́ти* звичайно вживається тільки форма *є* (*єсть*), заступаючи всі інші форми (тобто і для 1 й 2 ос. однини і для всіх трьох осіб множини); форма *суть* трапляється лише в книжній мові, інші зрідка і в народніх говорах і в книжній мові.

Майбутній час 2. Майбутній час недоконаний вживається в українській мові в таких формах:

а) Недоконаний дієйменник + форми теперішнього часу помічного дієслова *ня́ти*, що стали ніби дієслівними закінченнями, цілком злившись із дієйменниками: *пекти́**му**, пекти́**меш**, пекти́**ме**, пекти́**мемо**, пекти́**мете**, пекти́**муть*** і т. ін.

б) Рідше вживається недоконаний "дієйменник + помічне дієслово *бу́ти*: *бу́ду, бу́деш, бу́де, бу́демо, бу́дете, бу́дуть пекти́* і т. ін.

Минулий час 3. Родові закінчення для форм минулого часу: **-в** або .чистий пень для чоловічого роду однини, **-ло** — ніякого й **-ла** — жіночого та **-ли** для множини: бра**в**, ніс, пік, стері́г, уті́к, бра́**ло**, не́с**ло́**, пек**ло́**, стерег**ло́**, утек**ло́**, бра́**ла**, не́с**ла́**, пек**ла́**, стерег**ла́**, утек**ла́**, бра́**ли**, не́с**ли́**, пек**ли́**, стерег**ли́**, утек**ли́**...

Передминулий час 4. Передминулий час дієслова складається з форм минулого часу його та минулого часу від помічного дієслова *бу́ти*: *ході́в був, була роби́ла*...

§ 50. Наказовий спосіб.

Крім форм 2 особи однини й множини для наказового способу в українських дієсловах є ще окрема форма 1 особи множини.

Повне закінчення форм наказового способу:

2 особа	однини	**-и**
1 особа	множини	**-імо**
2 особа		**-іте**

Але це закінчення в цілості вживається лише із спеціяльними стилістичними намірами (як архаїзм: *іді́м**о**, іді́т**е***...) і тільки в частині дієслів, у звичайній же мові воно буває в скороченні: або без голосних на місці **и** й **і**, або без голосних **о**, **е**.

-И, -ІМ, -ІТЬ 1. Закінчення **-и, -ім, -іть** звичайно буває:

а) Під наголосом: *бери́*, ***бері́м***, *бері́ть…, печи́, печі́м, печі́ть..., живи́, живі́м, живі́ть*... (Також із приростком **ви-**: ви́бер**и**, ви́бер**і**м, ви́бер**і**ть...).

б) У дієсловах із наростком **-н-** після приголосного (без наголосу): *кри́кн**и**, кри́кн**і**м, кри́кн**і**ть, сту́кн**и**, сту́кн**і**м, сту́кн**і**ть...*, а також у таких, як *підкре́сл**и**, підкре́сл**і**ть, не ски́гл**и**, скі́мл**и**, ски́гл**і**м, провітр**и**...*

Скорочення И й І 2. Майже в усіх інших дієсловах із ненаголошеним закінченням закінчення наказового способу буває із скороченням **и** (2 особа однини) й **і** (1 й 2 особи множини), а саме:

а) Після голосних замість цих закінчень буде **-й** (але з **-мо** й **-те**): *купу́**й**, купу́**й**мо, купу́**й**те, сті**й**, сті́**й**мо, гра**й**, гра́**й**мо, гра́**й**те, ши**й**, ши́**й**мо, ши́**й**те...*

б) Після приголосних, що надаються до пом’якшення (**д, з, л, н, с, т**), замість голосних **и, і** в закінченні лишається лише пом’якшеність тих приголосних (але з **-мо**, **-те**): *сяд**ь**, ся́д**ь**мо, ся́д**ь**те, злаз**ь**, зла́з**ь**мо, зла́з**ь**те, ви́звол**ь**, ви́звол**ь**мо, ви́звол**ь**те, стан**ь**, ста́н**ь**мо, ста́н**ь**те, пові́с**ь**, пові́с**ь**мо, пові́с**ь**те, трат**ь**, тра́т**ь**мо, тра́т**ь**те, чист**ь**, чи́ст**ь**мо, чи́ст**ь**те…*

в) Після приголосних, що не надаються до пом’якшення (взагалі або тільки в кінці складу: **б, п, в, м, ж, ч, ш, щ, р**), ті **и**, **і** зовсім зникають (але з закінченням **-мо, -те**): *не го́рб*(*ся*), *го́рбмо*(*сь*), *го́рбте*(*сь*), *сип, си́пмо, си́пте, став, ста́вмо, ста́вте, ознайо́м, ознайо́ммо* (але й *ознайо́м**і**м*), *ознайо́мте, ріж, рі́жмо, рі́жте, плач, пла́чмо, пла́чте, руш, ру́шмо, ру́ште, морщ, мо́рщмо, мо́рщте, вір, ві́рмо, ві́рте...*

Примітка. Від дієслів *ї́сти, -ві́сти* наказовий спосіб *ї**ж**, ї**ж**те, розпові**ж**...*, а іноді і старіші *ї**дж**, ї́**дж**те, розпові**дж**...*

Увага 1. **г** і **к** перед закінченням у наказовому способі дієслів переходять на **ж, ч**: *лягти́ — ля**ж**, ля́**ж**мо, ля́**ж**те, бі́гти — бі**ж**и́..., пе**к**ти — пе**ч**и́...*

Увага 2. Усі дієслова з наростками **-ува-, -юва-** мають одноманітні форми наказового способу: *розка́зуй, просмо́люй, обмі́рюй...*

Увага 3. Частка **-ся** (**-сь**), як і в дієсловах дійсного способу, не змінює правопису форм дієслів наказового способу: му́чся, му́чмося, му́чтесь, тра́т**ь**ся, тра́т**ь**мося, тра́т**ь**теся, вино́с**ь**ся...

§ 51. Дієйменник.

Закінчення дієйменників **-ти**: *ходи́т**и**, пект**и́**, ревт**и́**, нест**и́**, лі́зт**и**, ки́нут**и**, хоті́т**и**, ме́рт**и**, жи́т**и**, годува́т**и**, гли́бшат**и**, пект**и́**ся* (*пект**и́**сь*), *годува́т**и**ся* (*годува́т**и**сь*)...

Примітка. У народніх говорах української мови є й форми скорочені, коли на закінчення **-ти** не падає наголос, або перед ним немає приголосного: *каза́ть, брать, хоті́ть*... Вживаються такі форми і в красному письменстві.

§ 52. Дієприкметник.

З дієприкметників в українській мові залишились у повній мірі лише дієприкметники на **-ний, -не, -на** та **-тий, -те, -та**.

Дієприкметники на -ТИЙ 1. Дієприкметники на **-тий** бувають із тих дієслів, що мають у дієйменникові перед **-ти** голосний або **р**, що належать до кореня: *ку́ти — ку́тий, би́ти — би́тий, грі́ти — грі́тий, жа́ти — жа́тий, відтя́ти — відтя́тий, те́рти — те́ртий...* (але *да́ний, зна́ний, при́дбаний...*).

Дієприкметники на -НИЙ, -ТИЙ 2. І **-ний** і **-тий** мають дієслова з наростком **-н-** (**-ну-**): *ки́нути — ки́нений* і *ки́нутий, усу́нути — усу́нений* і *усу́нутий, верну́ти — ве́рнений* і *ве́рнутий, замкну́ти — за́мкнений* і *за́мкнутий...*

Також деякі інші*: коло́ти — ко́лений* і *ко́лотий, моло́ти — ме́лений* і *мо́лотий, поро́ти — по́рений* і *по́ротий.*

Дієприкметники на -НИЙ 3. Від інших дієслів дієприкметники мають закінчення на **-ний**: *писа́ти — пи́саний, нагуля́ти — нагу́ляний, кра́сти — кра́дений, стри́гти — стри́жений, дарува́ти — даро́ваний, малюва́ти — мальо́ваний, копіюва́ти — копійо́ваний, сі́яти — сі́яний, вари́ти — ва́рений, купи́ти — ку́плений, врази́ти — вра́жений, мости́ти — мо́щений, погаси́ти — пога́шений, грома́дити— грома́джений, верті́ти — ве́рчений...*

Увага. Від дієслів з приголосними, **-и-** (**-ї**) або **-ну-** перед **-ти** в дієйменниках дієприкметники приймають **е** (після голосних **є**) перед **-ний**; в дієприкметниках від інших дієслів зберігається голосний дієйменника:

*скла́сти — скла́д**е**ний*	*склада́ти — скла́д**а**ний*
*запрягти́ — запря́ж**е**ний*	*запряга́ти — запря́г**а**ний*
*розгребти́ — розгре́б**е**ний*	*розгріба́ти — розгрі́б**а**ний*
*пові́с**и**ти — пові́ш**е**ний*	*пові́ш**а**ти — пові́ш**а**ний, повиві́ш**ува**ти — повиві́ш**ува**ний*
*ви́їзд**и**ти — ви́їжджж**е**ний*	*виї́жджж**ува**ти — виї́жджж**ува**ний*
*розрізн**и́**ти — розрі́зн**е**ний*	*розрізн**я́**ти — розрі́зн**я**ний, розрі́зн**юва**ти— розрі́зн**юва**ний*
*пози́ч**и**ти — пози́ч**е**ний*	*позич**а́**ти — пози́ч**а**ний*
*ста́в**и**ти — ста́вл**е**ний*	*ста́вл**я**ти — ста́вл**я**ний*
*згор**ну́**ти — згó́рн**е**ний (згó́рн**у**тий)*	*згорт**а́**ти — згó́рт**а**ний*
*ви́го**ї**ти — ви́го**є**ний*	*виго́**юва**ти — виго́**юва**ний*

Від дієслова *ї́сти — ї́джений* і *ї́дений.*

Щодо одного **н** в дієприкметниках, то див. § $18_{1г}$ Увага.

Про **ж, ч, ш, дж, щ, жджж** із **з, т, с, д, ст, зд** перед **-ений** див. § 49_1 Увага 3.

§53. Дієприслівник.

Дієприслівники на **-чи** теперішнього часу витворюються з пня теперішнього часу дійсного способу з тим самим голосним перед закінченням **-чи**, що й у 3 особі множини дійсного способу: *бер**у́**ть — бер**у**чи́, ка́ж**у**ть — ка́ж**у**чи, ба́ч**а**ть — ба́ч**а**чи, сид**я́**ть — си́д**я**чи́, виробл**я́ю**ть — виробл**я́ю**чи, виро́бл**ю**ють — виро́бл**ю**ючи, біж**а́**ть — біж**а**чи́, лет**я́**ть — лет**я**чи́, спл**я**ть — спл**я**чи́...*

Дієприслівники на **-ши** минулого часу витворюються з пнів минулого часу: *ніс — ні́сши, пік — пі́кши, брав — бра́вши, купува́в — купува́вши...*

III

ПРАВОПИС ЧУЖИХ СЛІВ*)

ПРИГОЛОСНІ

Чуже Л §54. Чужомовне **1** в українській мові почасти передаємо як нем'яке, себто **ле, ла, ло, лу, л**, почасти як м'яке, себто **лі, ля. льо, лю, ль**. Це пояснюється головним чином тим, що чужі слова заходили до нас із різних мов, у різні часи і різними шляхами.

Запозичення старіші, особливо до середини 19 сторіччя, більше засвоєні з нем'яким **л**, запозичення пізніші — з **л** м'яким. Точно визначити випадки з м'яким і нем'яким **л** неможливо.

Нем'яке Л 1. а) У словах грецького походження, як здавна запозичуваних з нем'яким **л**, звичайно пишемо **ла, ло, лу, л**, а також і в старих запозиченнях із інших мов:

а) **ла** — *атла́нти, Атла̂нті́йський океа́н, а́тла̂с, Ла̂кедемон, ла̂коні́зм, ла̂ти́нський, обла̂тка, парала́кса, пла́стика, Пла̂то́н, пла̂тоні́чний, протопла́зма, стала̂кти́т, схола́стика, фа́була̂, фала́нга, філа̂нтро́пія, фістула̂, фо́рмула̂, хала́т, шарла̂та́н, шкату́ла̂, при чім **а** завжди після подвоєного **л**: ві́лла̂, Гелла̂да, Сцілла̂*;

б) **ло** — *анало́гія*, (*ло́гіка, катало́г, проло́г, рефлексоло́гія*...), *гело́ти, дипло́м, кіло̂гра́м, коло́на, коло́нія, коло́с, Ло́ндон, охло̂кра́тія, піло́т, тало́н, трогло̂ди́т, філо̂ксе́ра, філо̂со́фія, хло̂р, цикло́н, Ціклópи*, при чім **о** завжди після подвоєного **л**: Бйонде́лло, Льонґфе́лло;

в) **лу** — лунати́зм, плутокра́тія, Поллу́кс;

г) **л** у кінці складу — *адміра́л, арсена́л, арти́кул, бал* (= відзначення, але *баль* = бенкет), *Балка́ни, бока́л, генера́л, Далма́ція, журна́л, ідеа́л, інтернаціона́л, капіта́л, капі́тул, кварта́л, меморія́л, мінера́л, ориґіна́л, офіція́л, офталмоско́п, протоко́л, професіона́л, сканда́л, скру́пул, Стамбу́л, сти́мул, талму́д, Танта́л, титу́л, фалд, фалш, февда́л, фіна́л, фуру́нкул, Халдея* і деякі інші.

*) До чужих слів не належать переняті з якоїсь чужої мови слова, але вже цілком засвоєні народньою мовою, як от: *база́р, галу́н, карто́пля, льох, ла́нтух, ли́цар, плуг* тощо. Тим то й подані далі правила до них не стосуються.

б) Сполучення le послідовно передаємо через **ле** (з "середнім л" — див. § 15₅ Увага 4): *біле́т, гале́ра, делеґа́т, електри́чний, Каледо́нія, коле́ґа, леґе́нда, ле́кція, Лена́в, Пале́рмо, телегра́ма, холе́ра* і т. ін., але див. § 71.

в) В англійських словах у кінці та перед приголосними не пишемо **ь**: *Албіон, біл, бул, булдоґ, Велз, Вілсон, Далтон, гомру́л, ґолкі́пер, Джон Мілл, Мілтон, Фултон, Чарлз, Шеффілд* і т. ін.

М'яке Л 2. В інших випадках новіші запозичення з західньо-европейських мов віддаємо м'яким **л**:

а) **ля** — *аеропля́н, баля́да, баля́нс, баци́ля, бу́ля* (хоч старе *бу́лла*), *вакуо́ля, гіпе́рболя* (у закінченнях **-ля** завсіди, окрім небагатьох винятків — див. 1а*а*) *ґаля̂нте́рія, декля̂ма́ція, за́ля, ісля́м, Каля́брія, капе́ля, ка́псуля, кляві́ш, кля́са, ля̂борато́рія, ля́ва, ля́вн-теніс, ляґу́на, ляж, Ля-Ма́нш, Ля̂марті́н, ля̂ндша́фт, ля̂тифу́ндія, ляфе́т, макуля̂ту́ра, Маля́ґа, Мон-Бля́н, нове́ля, номенкля̂ту́ра, парля̂ме́нт, пля̂н* (хоч уживається й *план*), *пля̂нта́ція, пля̂ти́на, пля̂тфо́рма, пля̂ц, пля̂цка́рта, постуля́т, прокля̂ма́ція, ска́ля, таранте́ля, фляко́н, фля̂мінґо, фляне́ля, циферблят, шкарля̂ти́на, шля̂фро́к*;

б) **льо** — *бальо́н, бальотува́ти, бльока́да, віольончéля, кольо́квіюм, Кольо́мбо, кольори́т, льо́зунґ, льока́вт, Льока́рно, льо̂мба́рд, одеколь*о́*нь* (і *одеколо́н*), *пльо́мба, со́льо, фабльо́, фльо́ра, фльо́та, шабльо́н*;

в) **лю** — *блю́за, інфлюе́нца, Лювр, лю́за, лю́па, металю́рґія, Нібелю́нґи, целю́ля, целюльо́за, целюльоїд*;

г) **ль** у кінці складу — *автомобі́ль, адюльте́р, альґе́бра* (завсіди так у початку слова, коли це арабський член), *Альжір, алького́ль, альфабе́т* (але *алфа́вит*), *альхе́мія, асфа́льт, бальќо́н, бензо́ль, біно́кль, бухга́льтер, васа́ль, вольт, Ґвадальківі́р, ґве́льфи, ґольф, кальвіні́зм, опа́ль, п'єдеста́ль, порта́ль, Сенеґа́ль, скальд, фі́льтр, Це́льсій* і багато інших.

Зокрема м'яким **л** віддаємо чуже l послідовно в комплексах — **-лювати, -люція. -ляндія, -ляр, -лярний..., -лярія-, -лятор, -ляція, -льний** (див. §§ 14$_{2в}$ та 15$_{5}$ Увага 4), **-льоз, -льоза, -льозний** і в усіх вивідних від них словах: протоколювати, титулювати, революція, Ґренля́ндія, Естля́ндія, Ляпля́ндія, Ютля́ндія, циркуля́р, канцеля́рія, реґуля́тор, спекуля́ція, капіта́льний, скрофульо́з, целюльо́за, компіля́торський, маніпуля́нтка і т. ін.

Про **лі** з 1і див. § 62$_{1г}$.

Чуже h — g § 55. Чуже **h** передаємо нашим **г**, щождо чужого g, то в новіших запозиченнях його треба передавати через **ґ**, у запозиченнях же засвоєних давніше, особливо з грецької мови, віддаємо нашим **г** (порівн. § 54): *Англія, газ, газе́та, га́ма, гегемо́нія, гецеало́гія* (*ло́гіка...*), *генера́л, геній, геогра́фія* (*грама́тика, програ́ма, грамофо́н, діягра́ма, гра́фіка, грам, кілогра́м...*), ***Г**ерма́нія, гігієна, гімна́зія, гіпс, гра́дус, граф, **Г**ру́зія, гру́па, дифто́нг, егоїзм, організа́ція, педаго́г, Ри́га, траге́дія, фігу́ра* й ін., але *аґе́нт, аґіта́ція, аґроном, Араґо́нія, бра́вінґ, Брюґґе, Гамбурґ, Геґель, гіда́льґо, гуґено́ти, Гюґо́, ґарантія, **Ґ**аро́нна, ґва́рдія, **Ґ**віне́я, **Ґ**е́рґард, **Ґ**е́те, **Ґ**еттінґен, ґібелі́н, ґірля́нда, ґля́вберова сіль, ґлядія́тор, ґнайс, **Ґ**о́льфштром, **Ґ**рана́да, ґрандіо́зний, **Ґ**ріґ, ґу́ма, **Ґ**устав, дириґе́нт, елеґа́нтний, інтеліґе́нт, лінґві́ст, міґра́ція, Чіка́ґо* і т. ін.

Чуже Ф § 56. У чужих словах пишемо **ф** (а не хв): ***ф**акт, **ф**ранцу́з, **ф**о́рма, **ф**унт, **ф**а́брика, **ф**анати́зм, **ф**анта́зія, **ф**ахови́й, **ф**амі́лія, **ф**унда́мент, **ф**отогра́**ф**ія, **ф**ілосо́**ф**ія, **ф**ілоло́гія, **ф**унда́тор, **ф**альши́вий, **ф**о́с**ф**ор, **ф**іна́нси, ре**ф**ера́т, о**ф**іція́льний, про**ф**е́сор, ре**ф**о́рма, Гаммер**ф**е́ст, **Ф**авст* і т. ін.

Грецьке θ (th) § 57. Грецьке *θ* (*th*) передаємо через **т** (а не через **ф**): не тільки ***т**еа́тр, **т**еоло́гія, бібліо**т**е́ка, **т**ео́рія, ме**т**о́да, а**т**еї́зм*, але й *па́**т**ос, е**т**е́р, ка**т**е́дра, мі**т**, ор**т**огра́фія, ари**т**ме́тика, ди**т**ира́мб, логари́**т**м, е**т**іо́пський, Пі**т**аго́р, Ате́ни, Корі́н**т**, Ме**т**о́дій* і т. ін.

Так само: ***Т**еофа́н, **Т**ео́дор, **Т**еодо́сій*, але ***Ф**е́дір* (рідше ***Хв**едір*), *Тимо**ф**і́й, А**ф**о́н* (рідше *А**т**ос*), ***Х**ома́*. Та коли ці ймення відносяться до людей Західньої Европи, то теж вживаємо ***Т**ома́, **Т**ео́дор*.

Грецьке *β* 58. Грецьке β у тих словах, що давно перейшли до нас безпосередньо з Візантії, передаємо через **в**: ***В**авило́н, **В**аси́ль, Вар**в**а́ра, **В**ізанті́я, **В**іфлеє́м* (юдейський), *херу**в**и́м, си́м**в**ол, дия́**в**ол, ам**в**о́н* (й *амбо́на*); але як ці слова перейшли до нас із Заходу, то пишемо їх через **б**: *Ара́**б**ія, **б**азилі́ка, **б**і́блія, **б**і**б**ліоте́ка, **б**аза́льт, аля**б**а́стер, **Б**акх, **б**акха́нка, **б**аккана́лія, **б**ар**б**ари́зм, **б**а́р**б**ар* (і ***в**а́р**в**ар*), *Те́**б**и, **Б**етлеге́м* (в Америці).

С — З у чужих словах § 59. Грецьке σ на початку слова і між голосними передаємо через **с**: ***С**о́фія, Васи́ль, Наста́сія, філосо́фія, **с**офі́ст, теосо́фія, просо́дія, **с**емасіоло́гія*, також *гекса́метр, дисенте́рія*; але *фра́за, фа́за, ба́за, гіпо́теза, бальза́м, фі́зика, фанта́зія, Азія*.

Так само з **с** пишемо й такі (романського походження) слова: *інтенси́вний, ему́льсія, прете́нсія, університе́т, карусе́ля*, але *презу́мпція* й под.

Еспанське *s* між голосними, еспан. *z* передаємо через **с**: *песе́та, Венесуе́ля, Вальпараї́со, Роса́ріо, Веляске**с***.

Англійське W § 60. Англійське *w* і перед голосними передаємо через **в** (а не через у): ***В**айлд* (не *Уальд*), ***В**айт* (не Уайт), ***В**елз* (не Уельс), ***В**ітман* (не Уітман), ***В**іклеф* (не Уїклеф), ***В**естмінстер* (не Уестмінстер), ***в**ат, кіло**в**ат* і т. ін.

Неподвоєні — подвоєні приголосні § 61. У чужих словах приголосні не подвоюємо: *а**к**умуля́ція, а**п**ара́т, а**с**имілюва́ти, ба**л**я́ст, бе**л**етри́стика, гру́**п**а, жира́**ф**а, іди**л**і́чний, інте**л**ектуа́льний, ко**м**у́на, су́**м**а, те**р**ито́рія* і т. ін.

Лише в окремих словах заховується подвоєння: *а́**вв**а, баро́**кк**о, бру́**тт**о, бу́**лл**а, ва́**нн**а, ві́**лл**а, га**лл**о́, геє́**нн**а, до́**нн**а, мадо́**нн**а, ма́**нн**а, мо́**тт**о, не́**тт**о, оса́**нн**а, ра́**вв**і* і деякі інші та звичайно (між голосними) у чужих власних назвах: *Ґаро́**нн**а, Ші́**лл**ер, Мю́**лл**ер, Ні́**цц**а, Андо́**рр**а, А**нн**ам, Е**дд**а, Ме́**кк**а, Ді́**кк**енс, Маро́**кк**о, А**лл**а́х, Па́**тт**і, Та́**сс**о, Га**нн**о́вер, Страде́**лл**а, Ґа́**лл**ія, Ці**мм**ерман, Сіє**рр**а, Еде́**сс**а, Ше**фф**ілд* і т. ін.

> **Примітка**. Подвоєні приголосні лишаються й у всіх вивідних словах: *ґа**лл**іци́зм* (від *Ґаллія*), *маро**кк**а́нець, ше**фф**ілдський* тощо, але в прикметниках перед наростком *-ськ-* пишемо одну приголосну: *андо́**р**ський, еде́**с**ький* і т. ін.

ГОЛОСНІ

Чуже і **§ 62**. Чужомовне *i* (*y*) в українській мові в одних випадках передаємо через **і**, в інших через **и**.

(ія, іє, ію...) 1. Завсіди пишемо в чужих словах **і**:

а) У початку слова: **і**сто́рія, **і**мпе́рія, **і**де́я, **і**нститу́т, **І**та́лія, **І**сля́ндія і т. ін. Пор. § 3[2].

б) Після всіх пригол. перед голосн. та **й**, при чім чуже *іа* передаємо через **ія**, *іе* — через **іє**, *іи* — через **ію** (у загальних іменниках), але *іо* через — **іо**: *матер**ія́**л, істо́р**ія**, ко́п**ія**, Аз**ія**, соц**ія**лі́зм, спец**ія́**льний, мін**ія**тю́рний, пал**ія**ти́в, амон**ія́**к, д**ія**ле́кт* і т. ін.; *авд**іє́**нція, г**іє́**на, кл**іє́**нт, п**іє**те́т, Тр**іє́**ст* і т. ін.; *тр**ію́**мф, тр**ію**мвіра́т, ра́д**ію**с, конси́л**ію**м, ме́д**ію**м*, але *К**іу**-С**іу*** і т. ін.; *ембр**іо́**н, гел**іо**тро́п, б**іо**ско́п, соц**іо**ло́гія, акс**іо́**ма, Онта́р**іо***; *крите́р**ій**, ра́д**ій*** і т. ін.

Але іноді **і** перед голосними скорочується: сер**йо́**зний, кур**йо́**з, бар’**є́**р, ар’**є**рґа́рд, кар’**є́**ра, прем’**є́**р, п’**є**деста́ль, п’**є́**са, Ф’**ю́**ме — див. іще § 68.

в) У власних назвах (імена людей, прізвища, географ. назви) після всіх приголосних: *Д**і**зраелі, Д**і**льман, Т**і**льман, Т**і**мур, З**і**бер, Маз**і**ні, Мадз**і**ні, Ц**і**церон,Росс**і**ні, де-Бюсс**і**, Ш**і**ллер, Ч**і**мароза, Ж**і**д, де-Нанж**і**, М**і**кель, Ф**і**л**і**ппо, Пр**і**сціян, Ґотфр**і**д, Ед**і**нбурґ, Ед**і**нберґ, Сард**і**нія, Т**і**роль, Каст**і**лія, Т**і**льз**і**т, Браз**і**лія, Луз**і**танія, Абес**і**нія, Месс**і**на, С**і**ц**і**лія, Ляйпц**і**ґ, Альж**і**р, Ч**і**каґо, Ваш**і**нґтон, Цюр**і**х, Мадр**і**д, Бр**і**стол, Ґ**і**бральтар, Б**і**рм**і**нгем, В**і**кторія, Г**і**малая, Пек**і**н, Берл**і**н, М**і**тава, В**і**нн**і**пеґ, Н**і**цца, П**і**ренеї, Мех**і**ко, Х**і**ва, Капр**і**, Наґасак**і**, Гаїт**і**, Бр**і**нд**і**з**і**, Пот**і**, Сансус**і*** і т. ін. (інша річ *Анд**и**, Воґез**и**, Кордільєр**и*** тощо — тут множина).

Винятково, як старі запозичення, з **и** пишемо такі слова, як Амер**и**ка, Афр**и**ка, Пар**и**ж, Р**и**га, Єг**и**пет.

> **Примітка**. У вивідних словах від назов із **і** це **і** зберігається: *ваш**і**нґтонський, абес**і**нець* і т. ін.

г) У всіх інших випадках після **б, в, г, ґ, к, л, м, н, п, ф, х** (у тім числі й у наростках **-ік, -іка, -ікум, -ічний**...): *б**і**ле́т, в**і**в**і**се́кція, г**і**г**іє́**на, к**і**но́, л**і́**ґа, м**і**т, н**і**г**і**л**і́**зм, п**і**ло́т, оф**і**ціо́з, арх**і́**в, комун**і́**ст, утоп**і́**ст, націонал**і́**ст, соціял**і́**зм, економ**і́**ст, комун**і́**зм, те́хн**і**к, те́хн**і**ка, те́хн**і**кум, техн**і́**чний, академ**і́**к, академ**і́**чний, пу́бл**і**ка, тро́п**і**к, троп**і́**чний, гра́ф**і**к, граф**і́**чний, бакх**і́**чний, філософ**і́**чний, куб**і́**чний* і т. ін.

> **Примітка**. Так само й у наростках при слов’янських пнях: служб**і́**ст, україн**і́**ст, боротьб**і́**зм і т. ін.
>
> Але в давніх запозиченнях **и**: *митропол**и́**т, єванге́л**и**к, єп**и́**скоп, като́л**и**к*.

> **Увага**. Після голосних у чужих словах **і** передаємо через **ї**: *Ка́**ї**н, ру**ї́**на, его**ї́**ст, Ене**ї́**да, проза́**ї**к, проза**ї́**чний, арха**ї́**зм, те**ї́**н, на**ї́**вний, целюльо́**ї**д* і т. ін.

Але після приростків початкове **і** не змінюємо: *поінформува́ти, преісто́ричний, заінтересува́ти* і т. ін. Пор. § 4.

И 2. **и** в чужих словах пишемо у загальних назвах (не власних — див. 1в) після приголосних **д, т, з, с, ц, ж** (**дж**), **ш, ч, р**: дире́ктор, методи́ст, мето́дика, методи́чний, тип, тира́н, університе́т, маркси́ст, пропози́ція, ци́фра, енциклопе́дія, режи́м, масажи́ст, шифр, чичеро́не, речитати́в, експериме́нт, терори́ст, математи́к, математи́чний, фі́зика, істори́чний і т. ін.

Але в кінці слова **і**: *жюрі́, попурі́, колі́брі, парі́, гаракі́рі, ефе́нді, мерсі́.*

Примітка. Звичайно **і** не міняємо на **и**, коли воно має функціональне значіння, напр., у хемічних термінах: *хлоріт* (при *хлорат*), *етін* (при *етен*), *бензіл* (при *бензил*) і т. ін.

Чужі еа, ua, oa, ue, eo й ін. § 63. Чужі сполучення *ea, ua* передаємо в кінці відмінюваних слів через **ея, уя**: іде́я, але́я, епопе́я, Псіхе́я, ста́туя, Ґе́нуя і т. ін., але Бену́а, Андре́а, Франсуа́ і т. ін.

В інших випадках сполучення *ea, ua* (франц. *oi*), а також завсіди *ao, oa, ae, ue, oe, eo, uu, uo* не змінюємо: *ідеа́льний, дуалі́зм, зуа́в, індивідуа́льний, вуа́ль, будуа́р, аксесуа́р, експлуата́ція, кака́о, каолі́н, Фіґеро́а, боа́, коалі́ція, фаето́н, реа́кція, дуе́ль, пое́т, дуумвіра́т, індиві́дуум, вірту́оз* і т. ін.

Але: *прое́кт, ре́єстр, ге́єнна.*

Щодо **ія, іє, ію, іо** з чужих *ia, ie, iu, io,* то див. § 62₁₆.

Грецьке *η* § 64. Грецьке *η* в словах давно запозичених передаємо через **и**: *митрополи́т, псалти́р, Яри́на, Дмитро́,* але в словах новозапозичених із Заходу передаємо через **е**: *летарґі́я, крите́рій, телегра́ф, систе́ма, атле́т, орке́стра, аритме́тика, бібліоте́ка, гегемо́нія* і т. ін., а так само *Ате́ни* (не Афини), *ете́р* (не ефір), *амнесті́я* (не амнистія), *магне́т* (не магнит), *хе́мія* (і *альхе́мія*) і т. ін.

Чуже е в початку слова § 65. На початку слова *е* в чужих словах передаємо через **е**, (а не є): *Євро́па, європе́йський, Евпато́рія, Ефра́т* (не Євфрат), *епіде́мія, епізо́д, евакуа́ція, егоі́зм, експериме́нт, е́тика, есте́тика, ефе́кт, етногра́фія, ене́рґія, еконо́мія, еква́тор, Еспа́нія* і т. ін.

Але в давніх запозиченнях із грецької мови **є**: *Євге́н, єрети́к* (із *αἱρετικός*), *Єги́пет* (із Αἴγυπτος) і деякі інші.

Франц. eu, німецьке ö, англ. u § 66. Французьке *eu*, німецьке *ö* та англійське *u* (останнє в закритому складі) передаємо через **е**: *Гарфлер, Сент-Бев, Тепфер, Ґете, Шлецер, Бернс, Де́фферін* і т. ін.

Франц. u, німецьке ü § 67. Французьке *u* та німецьке *ü* передаємо через **ю**: *Бельвю́, бюро́, бюдже́т, бюст, вестибю́ль, жюрі́, купю́ра, меню́, ноктю́рн, нюа́нс, увертю́ра, Жюль Верн, бю́рґер, Дю́рінґ, Дюссельдорф, Любек, Мюнцер, Шюц* і т. ін.

ГРУПИ ПРИГОЛОСНИХ ІЗ ГОЛОСНИМИ

Апостроф у чужих словах § 68. Апостроф у чужих словах пишеться:

1. Після приголосних **б, п, в, м, ф, г, ґ, к, х, р, ж, ч, ш** перед йотованими голосними: *мар'я́ж, суб'є́кт, об'є́кт, Барб'є́, Жюр'є́н де ля Ґрав'є́р, К'ю, Руж'є́, Клов'є́, В'єн, П'ємо́нт, Б'юкенен* і т. ін. (але не після **н, д, т, л, з, с, ц** — див. § 69). Перед йотованим **о** апостроф, розуміється, не ставиться: *Бйонде́лло* і т. ін. Див. іще § 62₁₆ та §§ 6 і 15₁,₂.

2. У таких власних іменнях, як: *д'Аламбе́р, д'Анну́нціо, д'Ако́ста, О'Конне́ль, О'Коннор* і т. ін.

НЬЙО, НЬЯ, ЛЬЄ і т. ін. у чужих словах § 69. Після **н, д, т, л, з, с, ц** у чужих словах ставимо **ь** перед йотованими голосними в таких випадках, як: *бульйо́н, мільйо́н,*

компаньйо́н, павільйо́н, медальйо́н, мільярд, коньяк, віньєта, альянс, марсельєза, рельєф, імбро́льйо, пеньюа́р, ад'юта́нт, ад'ю́нкт, кон'юнкту́ра, Тальйо́ні, Севіньє, Тьєр, Вальян, Ґарньє, Вальядолі́д, Тардьє́, Севі́лья, Мольє́р, Ґотьє́, Колі́ньї, Лявуазьє́, Жюсьє́ й ін. Також: *акомпаньюва́ти*. Але див. § 68.

Дифтонг au, ou, eu § 70. Дифтонг *au* й *ou* передаємо через **ав** (**яв**) і **ов**: ***Ав**ґуст, **Ав**стрія, **ав**дито́рія, **ав**діє́нція, **ав**то́граф, аргона́**вт**, г**ав**птва́хта, ґл**я́в**берова сіль, льока́**вт**, бр**а́в**нінґ, п**ав**пери́зм, р**ав**т, ф**а́в**на, Ф**ав**ст* (не Фауст), *Ґ**а́в**птман, П**ав**лі, П**ав**льсон, Штр**ав**с, Макс Норд**ав**, **Ав**стерліц, Г**ав**ф, Ґ**ав**с, К**ав**тський, Бічер-Ст**ов**, Бернард Ш**ов*** і т. ін.

Але звичайно *Ауе, Ауербах, Бауер, Шопенгауер, Ґебауер, Тоуер, Соуер* і т. ін.

Дифтонг *eu* передаємо через **ев**: *н**ев**растені́я, н**ев**роло́гія, н**ев**тра́льний, н**ев**тралітéт* і т. ін., але нім. *eu* через **ой**: *Н**ой**ман* (Neumann), ***Ой**тінґ* (Euting) і т. ін., також *Ф**оє**рбах* (Feuerbach).

Німецьке ei § 71. Німецький (і голяндський) дифтонг *ei* в нових запозиченнях передаємо через **ай**, після **л — яй** (а не ей): **Ай**нашт**ай**н, **Ай**хенвальд, В**ай**нгольд, Г**ай**не, л**яй**бґва́рдія, л**яй**тмоти́в, Л**яй**бніц, Л**яй**пціґ, Шв**ай**царія, Шт**ай**нталь, Шл**яй**хер, Фан В**ай**к, Фан Д**ай**к, Р**ай**н, р**ай**нв**ай**н, портв**а́й**н і т. ін.

Французьке -eur, -aire тощо § 72. Французькі наростки *-eur, -aire* в іменниках чоловічого роду передаємо через **-ер**: акціон**е́**р, антрепрен**е́**р, ґуверн**е́**р, контрол**е́**р, марод**е́**р, місіон**е́**р, монт**е́**р, парламент**е́**р, партн**е́**р, режис**е́**р, резон**е́**р і т. ін.

Так само: *офіц**е́**р, інжен**е́**р,* але *дезерт**и́**р, кас**и́**р, команд**и́**р, кірас**и́**р*.

У згоді з латинською (а не французькою) мовою пишемо: *акт**о́**р, до́кт**о**р, інстру́кт**о**р, репети́т**о**р* і т. ін. (як також *секрет**а́**р, нот**а́**р* тощо).

Закінчення -ТР, -ДР і –ТЕР, -ДЕР § 73. У закінченнях чужих новозапозичених слів пишемо **-тр, -др**: *арео́ме**тр**, баро́ме**тр**, гігро́ме**тр**, гекса́ме**тр**, дія́ме**тр**, динамо́ме**тр**, термо́ме**тр**, реє́с**тр**, семе́с**тр**, секве́с**тр**, теа́**тр**, цен**тр**, пюпі́**тр**,* і т. ін., хоч подекуди (головним чином у старіших запозиченнях) і **-тер, -дер**: *Олекса́нд**е**р, бурмі́ст**е**р, маґі́ст**е**р, міні́ст**е**р, цилі́нд**е**р* і деякі інші.

Г перед голосними у початку слова § 74. У початку перед, голосними в чужих словах звичайно заховуємо придихове **г**: ***г**а́рфа* (частіше *а́рфа*), ***Г**елла́да, **г**істе́рія, **г**істери́чний, **г**омо́нім, **г**ієроглі́ф, **г**іпохо́ндрія, **г**оте́ль, **г**у́мор, **г**ело́ти, **г**агіогра́фія, **г**алябáрда, **г**ебрáїка, **г**алло́, **Г**аннібáль, **Г**амількáр, **Г**адрія́н* (рим. імпер.).

Але: *істо́рія, ангáр, омáр*.

РІД У ЧУЖИХ ІМЕННИКАХ І ВІДМІНЮВАННЯ ЇХ

§ 75. Рід у чужих іменниках (загальних) звичайно визначається закінченням їх в українській мові, оскільки ті закінчення асоціюються з закінченнями українських іменників. Так, напр., всі іменники латинського походження на **-ум** (**-юм**) будуть чоловічого роду (в лат. мові ніякого): *всенаро́дній рефере́ндум, університе́тський кольо́квіюм, мемора́ндум, фо́рум* і т. ін., або такі, як *декада́нс, альянс, префера́нс* і т. ін. (хоч у франц. вони жіночого роду), бо в українській мові всі іменники з подібними закінченнями чоловічого роду.

Деяку неусталеність щодо роду становлять лише ті іменники чужомовного походження, що кінчаються на пом'якшений приголосний, бо таке закінчення в укр. іменниках мають іменники й чоловічого й жіночого роду (*кінь — тінь*), або ті, що в

українській мові не мають цілком сталого одного закінчення, як от: *алько́в* чи *алько́ва*. Здебільшого тільки добрий словник дасть надійну вказівку щодо роду й закінчення такого чужомовного слова.

§ 76. Відмінюються чужі іменники так, як відповідні українські. Зокрема, відмінюються як іменники ніякого роду слова: *а́вто, бюро́, депо́, кіно́, мо́тто, пальто́, піяні́но, трюмо́, са́го, ци́церо*. Зовсім не відмінюються такі слова:

1. Усі на **е, є**, як от: *купе́, неґліже́, декольте́, турне́, кольє́, Га́йне, Туапсе́* і т. ін.
2. Усі на **і**, як от: *по́ні, комі́, ра́вві, Поті* і т. ін.
3. Усі на **у, ю**: *какаду́, кенґуру́, інтерв'ю́, Анжу́, Лупуле́ску* і т. ін.
4. *бру́тто, не́тто, по́рто, со́льо, трі́о, фра́нко, са́льдо, ра́діо* (від *радіо* можливо й *радіом*) і т. ін.

Про власні чужі ймення, як *Золя́, Інсіланді, Каподістрія*, див. § 80.

IV

ВЛАСНІ ЙМЕННЯ

ПРІЗВИЩА

УКРАЇНСЬКІ ПРІЗВИЩА

Жіночі прізвища § 77. В українській мові українські прізвища звичайно відмінюються, тим то прізвища чоловічі й прізвища жіночі здебільшого розрізняються між собою закінченням, а то й окремими наростками.

1. а) Коли чоловіче прізвище іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або -**о** (дапр., *Чуб, Ніс, Шевченко*), то відповідне жіноче прізвище (напр., для дружини, дочки) буде прикметник від тих іменників з наростком -ова (**-ева, -єва**): *Ганна Чубова, Чубової, Чубовій, товаришка Носова, Шевченкова, Шевцева* (від *Швець*), *Палієва* (від *Палій*) і т. ін.— див. § 20[26].

Але, згідно з новими умовами життя, оскільки сама власниця прізвища або її батьки того бажають від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, звичайно, невідмінного: *Ганна Чуб,. Ганні Чуб, з Ганною Чуб, товаришка Ніс, товаришці Ніс* і т. ін., або з наростком **-ка** (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, Антоновички...* (від *Антонович*), *Воличка* (від *Волик*) і т. ін.

Примітка. Із цих форм жіночих прізвищ від чоловічих лише одна може бути за прізвище, оскільки людина повинна мати стале прізвище, змінити ж своє прізвище жінка може на загальних підставах.

б) Коли чоловіче прізвище прикметник (звичайно чоловічого роду), то жіноче (для дружини й дочки) прізвище буде той же прикметник жіночого роду, напр.:

Чоловік (батько):	Жінка (дочка):
Степовий	*Степова*
Задорожній	*Задорожня*
Гаврилів	*Гаврилова*
Ковалів	*Ковалева*
Палієв	*Палієва*
Кузьмин	*Кузьмина*
Надіїн	*Надіїна*

Примітка. Перед закінченням -**ський** у прізвищах часто бувають наростки **-ов-, -ев-, -єв-, -ів-, -їв-**: *Соколовський, Котляревський, Гаєвський, Зіньківський, Чугуївський* і т. ін. Із цих наростків норму для української мови становлять **-ів-, -їв-**, а решта з'явилась головним чином підо впливом польської або російської мови. Взагалі ж закінчення **-овський, -евський, -євський** в українських прізвищах припускаються.

в) Коли чоловіче прізвище іменник із закінченням на **-а, -я**, то таке саме прізвище буде і жіноче (для жінки або дочки), напр.: *Іван Малинка, з Іваном Малинкою* і т. ін. і *Ганна Малинка, з Ганною Малинкою* і т. ін., хоч, знов же з бажання власниці прізвища або її батьків, від таких прізвищ жіноче прізвище може бути і в формі прикметниковій на **-ина** (**-їна**): *Малинчина, Малинчиної..., Гамаліїна* (від *Гамалія*) і т. ін. — див. § 20[19].

Чоловічі прізвища 2. а) Коли жіноче прізвище прикметник на -**ова** (**-ева, -єва**) або **-ина** (**-їна**), то чоловіче прізвище від нього буде або той іменник, що з нього походить прізвище-прикметник, напр., коли вона звалась *Морозова*, для сина її або чоловіка буде прізвище *Мороз*, *Андрієнкова — Андрієнко*, *Шевцева — Швець*, *Сивошапчина — Сивошапка* і т. ін.— порівн. 1а і 1в, або, з бажання власника прізвища чи матері його, прикметник на **-ів** (**-їв**), **-ин** (**-їн**): *Морозів, Андрієнків*, *Сивошапчин* і т. ін., при тім тільки так, коли жіноче прізвище на -**ова** (**-ева, -ева**), -**ина** (**-їна**) в основі має чоловіче ймення (*Петро*, *Іван*, *Кузьма* і т. ін.), напр., син *Петрової* буде *Петрів* (а не Петро), *Іванової — Іванів, Кузьминої — Кузьмин* і т. ін.

б) Коли в жінки (матері) за прізвище править інший прикметник жіночого роду, то чоловіче прізвище буде той самий прикметник із закінченням чоловічого роду (для чоловіка або сина), напр.: *Степова — Степовий*, *Чернявська — Чернявський* і т. ін. — порівн. 1б.

в) Іменникові жіночі прізвища на **-а, -я** залишаються без зміни, переходячи на чоловіка чи сина, напр.: *Оксана Майборода — Іван* (чоловік чи син її) *Майборода* і т. ін.— пор. 1в.

Як відмінюються прізвища § 78. Чоловічі прізвища з прикметниковими закінченнями на **-ів, -їв, -ин, -їн** відмінюються почасти як прикметники, а почасти як іменники, напр.:

Однина

Наз.	*Гаврилів*	*Бутвин*
Кл. ф.	*Гаврилів*	*Бутвине*
Род.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Дав.	*Гаврилову* (не Гавриловому)	*Бутвинові*
Знах.	*Гаврилова* (не Гаврилового)	*Бутвина*
Орудн.	*Гавриловим*	*Бутвином*
Місц.	*при Гаврилову* (або *Гаврилові*)	*при Бутвині* (або *Бутвинові*)

Множина (для всіх родів)

Наз. – Кл.	*Гаврилови* (не Гаврилові)	*Бутвини́* (не Бутвині)
Род.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Дав.	*Гавриловим*	*Бутвинам*
Знах.	*Гаврилових*	*Бутвинів*
Орудн.	*Гавриловими*	*Бутвинами*
Місц.	*при Гаврилових*	*при Бутвинах*

Усі інші українські прізвища відмінюються як звичайні слова; прикметникові — як прикметники, іменникові — як іменники, напр.: *Марія Петрова, у Марії Петрової, з*

Марією Петровою і т. ін., *Іван Лободюченко*, *Івана Лободюченка*, *з Іваном Лободюченком*, *Іванові Петровичеві* (*Петровичу*) *Лободюченкові* і т. ін.

РОСІЙСЬКІ Й ІНШІ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 79. Найважніші правила щодо правопису російських, білоруських, польських; чеських та інших слов'янських прізвищ такі:

Апостроф і Ь перед Є, Я, Ї, Ю 1. Апостроф ставимо після тих самих приголосних, що і в українських словах (див. § 6), після ж **н, д, т, л, з, с, ц** перед перед йотованими голосними зберігаємо **ь**: *Зінов'єв, Прокофьев, Юр'єв, Лукьянов, Ульянов, Полозьєв, Дьяконов* і т. ін.

Перед **йо**, звичайно, апострофа не ставимо: *Воробйов, Соловйов*.

Примітка. Сполучення пом'якшених губних із голосними в таких прізвищах, як *Вяльцева, Пясецький, Пяст*, пишемо без апострофа.

Ґ — Г 2. Російське, сербське, болгарське **г**, польське й ін. **g** передаємо українським **ґ**, чеське **h**, білоруське **г** — українським **г**: *Турґєнєв, Ґастєв, Неґош, Ґловацький, Яґіч* і т. ін., але *Гавлічек, Баїдановіч* і т. ін.

-СЬКИЙ, -ЦЬКИЙ 3. Закінчення російських прізвищ **-ский, -цкий**, білор. **-скі, -цкі**, польських **-ski, -cki**, чеських **-ský, -cký** передаємо українськими **-ський, -цький**: *Карський, Троцький, Кринський, Палацький* (*Palacký*) і т. ін.

Але російські прізвища на **-ской, -цкой** так і передаємо: *Донской, Трубецкой* (*Донского*...).

-ІЧ, -ІН, -ІК, -ИЧ, -ИН, -ИК 4. Закінчення російських прізвищ **-ич, -ин**, білоруських **-іч**, польських **-icz**, сербських **-ić**, чеських **-ік** тощо передаємо через **-іч, -ін** (-їн), **-ік**: *Засуліч, Яґіч, Міцкєвіч, Караджіч, Пушкін, Чаплиґін, Державін, Ленін, Пипін, Софіїн, Ільїн, Льосік, Гавлік, Славік* і т. ін.

Але після **ж, ш** в російських прізвищах, звичайно, **-ин**: *Ґаршин* і т. ін.

-ЕК 5. Закінчення **-ек** пишемо в таких слов'янських прізвищах, як *Їречек* (*Їречка*), *Гавлічек* і т. ін.

-ОВ, -ЄВ, -ЕВ 6. Закінчення російських, болгарських прізвищ **-ов** (**-ёв, -ьов**) та **-ев** передаємо через **-ов** (**-ьов, -йов**) та **-єв, -ев**: *Крило́в, Плетньов, Хрущов, Чернишов, Пуґачов, Муравйов, Некрасов, Татіщев, Цонев, Мірчев, Аракчеєв, Порфір'єв, Князєв, Ґолубєв* і т. ін.

-ИЙ, -И 7. Закінчення прикметникових російських прізвищ **-ый, -ий** передаємо українським **-ий**: *Бєлий, Ґорький* і т. ін., білор. **-ы**, польськ. **-y**, чеськ. **-ý** звичайно через **-и**: *Гартни, Бяли* (пол.), *Біли* (чех) і т. ін.

Примітка. Російські закінчення **-ой** так і передаємо: *Толстой, Полєвой* і т. ін., змінюючи їх як прикметники (*Толстого*...), як і інші (*Бялого*...).

Є — Е, І — И 8. Російське й білоруське **-е**, польське **-ie** в м'яких складах здебільшого передаємо українським **є**, особливо під наголосом, напр.: *Бєдний, Рєпін, Грибоєдов, Авдєєв, Рилєєв, Турґєнєв, Нєдзєльський* і т. ін., але також і українським **е** у прізвищах, що відповідають українським, напр.,: *Воскресенський, Веселовський, Преображенський, Плетньов, Петров, Третьяковський* і т. ін.

Аналогічно передаємо й російське **и**, польське тощо **і**: *Радіщев, Чіріков, Нікітін, Міклошіч, Міцкєвіч, Пілсудський* і т. ін. хоч *Данилевський, Малиновський, Васильєв* і т. ін.

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ПРІЗВИЩА

§ 80. Щодо правил написання в українській транскрипції чужомовних (не слов'янських) прізвищ, то їх треба шукати в розділі «Правопис чужих слів» (див. §§ 54 — 76).

Відмінюються чужі прізвища в українській мові тільки чоловічі і то лише тоді, коли вони закінчуються на приголосний: *Гартман, Шекспір, Павль* і т. ін. — *Гартманом, Шекспіра* і т. ін. При жіночих же йменнях вони звичайно невідмінні: *Роза Люксембурґ — без Рози Люксембурґ* і т. ін.

Чужомовні прізвища з закінченням на голосний звичайно не відмінюються й при чоловічих іменах: *Паґаніні, Мірабо, Гайне, Ґете, Стенлі, Золя, Реклю, Коцебу* і т. ін., навіть на -**а** здебільшого не відмінюються: *Бора, Борджа, Бенуа* і т. ід.

ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

УКРАЇНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 81. Українські географічні назви взагалі треба віддавати на письмі в їх народньо-історичній формі, напр.: *Бере́стя* (а не Брест-Литовський), *Роме́н* (а не Ромни), *Прилу́ка* (а не Прилуки), *Лубні́* (а не Лубни), *Во́вча* (а не Вовчанськ), *Санджа́р* (а не Сенжари), *Замо́стя, Миропі́лля, Рі́вне, Підкарпа́ття, Поді́лля, Ковегі́* (а не Ков'яги), *Підгі́рна, Ві́нниця, Черні́гів, Галичина́, При́п'ять* і т. ін.

Зокрема щодо закінчень в українських назвах міст і селищ, то треба додержуватися таких правил:

-ІВ, -ІВКА, -ІВСЬКИЙ 1. У назвах міст уживаємо тільки наростка **-ів**, а не -ов (після голосних та ', звичайно, -**їв**): *Ха́рк**і**в, Льв**і**в, Крил**і**в, Зо́лоч**і**в, Рогачі́в, Хва́ст**і**в, Се́дн**і**в, Берди́ч**і**в, Улан**і**в, Хмел**і**в, Ки**ї**в, Чугу**ї**в, Микола**ї**в, Зм**ії**в, Мл**ії**в* і т. ін. У відкритих складах твердих пнів **-ов-**, у всіх інших **-ев-** (після голосних **-єв-**): *Харк**ов**а, Золоч**е**ву, у Рогач**е**ві* і т. ін. — див. § 20[26].

Відмінюються такі назви як звичайні іменники: *під Харков**о**м, за **Чугуєвом*** і т. ін.

У назвах слобід і станцій закінчення **-івка** (після голосних та ' **-ївка**): *Карп**і**вка, Карл**і**вка, Поп**і**вка, Олен**і**вка, Левк**і**вка, Горл**і**вка, Верб**і**вка, Ках**і**вка, Микола**ї**вка* і т. ін. У сполученнях із іншими наростками також здебільшого буває наросток **-ів** (**-їв**), напр.: *Петр**і**вський* (*хутір*), *Ільк**і**вський, Андрі**ї**вський, Павл**і**вське* (*село*), *Васил**і**вське, Микола**ї**вська* (*слобода*), *Оз**і**вське море* і т. ін., хоч *Покр**о**вська* (*слобода*) і деякі інші.

-СЬКЕ, -ЦЬКЕ 2. Назви міст кінчаються на **-ське, -цьке** (а не -ськ, -цьк): *Волочиськ**е**, Старобільськ**е**, Пинськ**е**, Зінов'ївськ**е**, Луцьк**е*** і т. ін.

Відмінюються такі назви як прикметники: *із Старобільськ**ого**, під Волочиськ**им*** і т. ін.

-ОВА, -ИНА, -ОВЕ, -ИНЕ, -ІВ, -ИН 3. Назви станцій і селищ кінчаються на **-ова, -ева, -ина**, або **-ове, -еве, -ине**, або **-ів, -ин** за місцевою вимовою (а не -ово, - ево, -ино): *Шляхов**а**, Демурин**а**, Сталін**е**, Синельник**ів**, Виповз**ів**, Свято́ш**ин*** і т. ін.; на **-а** відповідно до російських на -ая: *Лозов**а**, Весел**а**, Попасн**а*** і т. ін. Відповідно до російських назов на -ое вживаються закінчення на **-е** (**-є**): *Погоріл**е*** (*село*), *Кругл**е**, Копан**е**, Красн**е**, Жовт**е**, Весел**е**, Підгородн**є*** і т. ін.

Усі такі назви, крім тих, що на **-ин** (див. 5), відмінюються як звичайні прикметники: *з Лозов**ої**, у Погоріл**ому*** і т. ін.

-ПІЛЬ 4. У назвах міст закінчення **-піль** (а не -поль): *Терноп**і**ль, Ольвіоп**і**ль, Мелітоп**і**ль, Томашп**і**ль, Олександроп**і**ль, Вишноп**і**ль, Ямп**і**ль* і т. ін., але у відкритих складах, звичайно, **-пол-**: *з Терноп**о**ля, під Ольвіоп**о**лем* і т. ін.

-ИН 5. Назви на -**ин** (*Кобрин, Чигирин, Гайсин* і т. ін.) відмінюються як іменники: з *Кобрин**а**, під Чигирин**ом**, Гайсин**ом*** і т. ін.

СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 82. Російські, польські, чеські й інші слов'янські географічні назви передаємо аналогічно до слов'янських прізвищ (див. § 79), напр.:

1. *Калуґа, Беоґрад, Разґрад* і т. ін., хоч більш засвоєні із **г**: *Волга, Новгород* тощо.

2. *Скопін, Бжезін, Колін, Землін, Дубровнік, Уґліч, Лятовіч, Требіч* і т. ін.

3. *Саратов, Осташков. Авґустов, Цеханов, Ґрабов, Ґелчев, Брудзев, Ґельньов, Сміхов, Юр'єв, Тамбов, Балашов* і т. ін.

4. *Курськ, Томськ, Сімбірськ, Троїцьк, Вітебськ, Мєнськ, Ґлуськ* (польське *Głusk*), *Плоцьк, Конськ* (польське *Końsk*), *Каменськ, Єдлінськ, Липськ* і т. ін.

5. *Пулково, Ртіщево, Іваново, Тирново, Сараєво, Нікуліно* і т. ін. (відмінюються як іменники: *з Пулкова, під Пулковом* і т. ін.).

6. *Юр'євєц, Єлєц, Повєнєц, Болєславєц, Старіца, Бжезніца, Подґоріца, Маріца, Струміца, Столац, Шабац, Ловац* і т. ін.

7. *Пєнза, Мєзєнь, Вєтлуґа, Нєсвіж, Рибінськ, Жіліна, Братіслава* і т. ін., хоч *Петрозаводськ, Челябінськ* і т. ін.

8. Географічні слов'янські назви, що вживаються тільки у множині, віддаємо відповідними українськими: *Кімр**и*** (рос. Кимры), *Борович**і*** (рос. Боровичи), *Кошиц**і*** (ч. Košice), *Домбровиц**і*** (п. Dąbrowice), *Біскупиц**і**, Бялобжеґ**и*** і т. ін.

9. Російські географічні назви на пом'якшені **губні, шелесні** або **р** передаємо з **ь**: *Обь, Пєрмь, Кємь, Кєрчь, Твєрь* і т. ін. відмінюємо як відповідні українські іменники: *над Об'ю, до Твєрі* і т. ін.

10. Описові географічні назви при потребі перекладаємо: *Північна Двіна* (Северная Двина), *Льодови́й океан* (Ледовитый океан), *Фінська затока* (Финский залив) і т. ін.*).

ЧУЖОМОВНІ НЕ СЛОВ'ЯНСЬКІ ГЕОГРАФІЧНІ НАЗВИ

§ 83. Чужомовні неслов'янські географічні назви передаємо на загальних основах, визначених у розділі «Правопис чужих слів» (§§ 54 — 76), але до того слід додати, що оскільки які чужомовні географічні назви ще не мають в українській мові сталих графічних форм, то їх треба транскрибувати по можливості з автохтонних (тубільних) назов, а не з сторонніх джерел**), напр., *Маніля* (а не Манілья), *Тегран* (а не Тегеран), *Тічіно* (а не Тессін), *Лісбона* (а не Ліссабон), *Льєж* (а не Люттіх), *Мехіко* (а не Мексіка) і т. ін.

*) Як також і з інших мов: Ріг Доброї Надії (Cape of the Good Hope, Cap de Bonne Espérance) і т. ін.

**) У згоді з побажанням міжнародніх географічних конґресів.

V

ПУНКТУАЦІЯ ТА ІНШІ ПОМІЧНІ ПРИ АЛЬФАБЕТ! ЗНАКИ Й НОРМИ УЖИВАННЯ ЇХ

КРАПКА [.]

§ 84. 1. Крапка ставиться в кінці речення-розповіді, а також у кінці інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-розповідей (обниження голосу в кінці й павза):

А я ходжу. Рівним, розміреним кроком, через усю хату, з кутка в куток. З кутка в куток. Я не чую своїх ніг, не керую ними, вони носять мене сами, мов заведений механізм, і тільки голова моя, мов павук павутиння, снує мереживо думок. (М. Коцюбинський).

Примітка. З декоративною метою на обгортках книг, на вивісках тощо після написів крапки часто не ставлять.

Крапка ставиться як знак недокінченого на письмі (звичайного, відомого) слова, при чім в середині сло́ва скорочуються Тільки на приголосних: *5 м.* (*метрів*), *4 карб.* (*карбованці*), *і т. ін.* (*таке інше*).

Крапка ставиться після цифр, коли вони визначають рядові числівники: *1. раз* (= *1-ий раз* або *перший раз*) і т. ін.

ЗНАК ОКЛИКУ [!]

§ 85. Знак оклику ставиться в кінці речення-оклику, а також і інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-окликів (підвищеним голосом):

Так! Я буду крізь сльози сміятись! (Л. Українка).
Земле! Як тепло нам із тобою! (М. Рильський).

Примітка. Підвищена супроти звичайної окликової інтонації окликовв. інтонація віддається знаками !! або й !!!

ЗНАК ПИТАННЯ [?]

§ 86. Знак питання ставитися в кінці речення-питання, а також інших (більших чи менших) словосполучень і слів, коли їх треба читати з інтонацією речень-питань (дуже підвищеним голосом на одному слові):

Так ти кажеш,
Що бачив криницю Москалеву? Що ще й досі
Беруть з неї воду? (Т. Шевченко).

Примітка 1. Підвищена супроти звичайної питальної інтонації питальна інтонація віддається знаками ?? або й ???

Примітка 2. Складна інтонація оклику-питання віддається знаками !? або ?!

КОМА [,]

§ 87. 1. В межах речення:

а) Кома ставиться поміж однорядними членами речення, тобто такими, що вимовляються однаковим типом тону з протягом і запинками поміж ними:

Гнуться, гнуться, гнуться верби. (О. Олесь).

Гармидер, галас, гам у гаї. (Т. Шевченко).

Витанцьовують, сміються дзвінко, дзвінко молотки. (М. Хвильовий).

І вперше очима іншими поглянув на небо, на землю, на себе. (П. Тичина).

Затремтіло щось людське, м'яке в старім серці пророка. (Ів. Франко).

Якщо поміж однорядними членами речення є сполучник **і** (**й**) або **та** (= **і**), то коми поміж ними не ставиться; коли сполучники ці повторюються, то кома ставиться або ні як до вимови; коли ж **і** або **та** вживаються більш двох разів між однорядними членами речення, то кома ставиться:

А десь гармати б'ють тривожно і невпинно. (В. Сосюра).

Наносили землі та й додому пішли. (Т. Шевченко).

І там, і тут, і скрізь погано. (Т. Шевченко).

Перед іншими сполучниками (**а, аж, але, або, ба, бо, та** (= **але**), **то, то й, чи, ні, хоч, як** тощо) майже завжди ставиться кома, як того вимагає вимова:

Нехай ні жар, ні холод не спинить вас. (Ів. Франко).

Душею він дитя, хоч голову схилив. (Ів. Франко).

Били, а не вчили. (Т. Шевченко).

Як не їв, то й не облизуйся. (Нар. присл.).

А дядько летить, аж спотикається. (С. Васильченко).

Село, наморене то бійкою, то дивовижею, втихомирилось: ніде ні крику, ні гуку. (П. Мирний).

Родився на Підгір'ї, ба і ріс в Підгір'ї. (О. Федькович).

б) Відокремлені (голосом) члени речення відділяються комами:

А хто ж, могутній, заборонить встати й нам од сна? (Г. Чупринка).

Щоб нас, безборонних, скеля не давила. (В. Ґренджа-Донський).

По дворах, навантажені всяким збіжжям, стоять вози, готові в дорогу. (С. Васильченко).

Ясне сонце, тепле й приязне, ще не вспіло наложити палючих слідів на землю. (П. Мирний).

На самому краю села, од вигону, стояла невеличка хатка, вікнами на широкий шлях. (П. Мирний).

в) Прикладка відділяється комами, якщо вимовляється тоном відокремлених членів речення:

Та й йому, Климові, на старість добре б було. (С. Васильченко).

Там жайворонок, лірник одинокий, зайняв відрадну серцю вишину. (П. Куліш).

Прикладка з сполучними словами **або, чи, тобто, як от** (**от як**) завсіди відділяється комами:

Глитай, або павук. (М. Кропивницький).

г) Вставні слова (не зв'язані з членами речення) здебільшого відділяються комами:

А під лісом край дороги, либонь, курінь мріє. (Т. Шевченко).

Ви десь, мабуть, не з наших сіл. (П. Тичина).

Звичайно, крадене. (Т. Шевченко).

Вставні слова з ознаками речення (дієслово, назовний відмінок іменника) завсіди відділяються комами:

Прийшлось сусідові, мовляв, хоч сядьта й плач. (Є. Гребінка).

В недолі, кажуть, звільна час минає. (Ів. Франко).

Між ними, звісна річ, і Антонович. (С. Єфремов).

ґ) Кличні форми іменників із залежними від них словами виділяються комами (коли не знаком оклику —див. § 85):

Хлюпни нам, море, свіжі лави!

О земле, велетнів роди! (П. Тичина).

Тісніше станьте, сильні духом, під прапором одним. (П. Тичина).

д) Вигукові слова виділяються комами (коли що не знаком оклику —див. § 85):

Гей, рубали ворогів та по всіх фронтах! (П. Тичина).

О, не втечеш ти нікуди без мене. (О. Олесь).

Примітка. Коли вигукові слова тісно в’яжуться (у вимові) з дальшими словами, то й комою не розділяються (див. приклад під ґ).

е) Дієприслівникові сполучення виділяються комами, бо вони звичайно й вимовою відокремлюються:

А сам, вернувшися в будинки, своє лахміття позбирав. (Ів. Котляревський).

Не спитавши броду, не лізь у воду. (Нар. присл.).

Також після сполучників, коли вони відносяться не до дієприслівникових словосполучень, останні виділяються комами:

Прислуха́лись і, не вірячи сами собі, одхиляли сінешні двері. (М. Коцюбинський).

Але комами не виділяються дієприслівникові словосполучення в таких випадках, як:

Те ж він сказав і повернувшись із школи.

Не виділяються звичайно й дієприслівники без додаткових слів:

Співають ідучи дівчата. (Т. Шевченко).

Примітка. Коли підмет буває поміж членами дієприслівникового сполучення, то кома ставиться лише в кінці сполучення, як того вимагає вимова:

Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря одпочить. (Т. Шевченко).

2. Поміж реченнями:

а) Речення від речення при всякій вимові й інтонації відділяється комою, коли не іншим знаком (див. §§ 84, 85, 86):

Заспівають на колишній голос кобзарі, і затужать у розпуці матері. (В. Поліщук).

І день іде, і ніч іде. (Т. Шевченко).

Сичі в гаю перекликались, та ясен раз-у-раз скрипів. (Т. Шевченко).

І світає, і смеркає. (Т. Шевченко).

б) Додаткові підрядні речення з характерним підвищенням голосу на кінці головного й павзою перед сполучними словами (**бо, аж, хто, що, щоб, де, коли; відкіля, як, який** та ін.) відділяються комою, як також і тоді, коли підрядне речення стоїть перед головним:

І спішить туди, де дніє. (Ів. Франко).

Квартири їхньої добре не знають, бо вони недавно переїхали сюди, а коли побачать замкнені віконниці, то подумають, що дім порожній. (М. Коцюбинський).

Щоб жити, він життя і волю власну й силу за хліба кусник продає. (Ів. Франко).

Що робив, те робив я до краю. (Б. Грінченко).

Я це зробив тому́, що інак не міг виїхати.

Я це зробив, тому що інак не міг виїхати.

в) Неповні речення з сполучниками **мов, немов, наче, неначе, ніби, як, ніж, буцім, що** (= **наче**) виділяються комами:

Дощ по листі, як спогад, шумить. (М. Рильський).

Над містом, зойки і плачі, немов з перини пір'я. (П. Тичина).

Над товстими, як у негрів, губами стирчали руді вуси. (Ів. Нечуй-Левицький).

СЕРЕДНИК [;]

§ 88. Середник ставиться поміж поширеними реченнями або поширеними частинами речення як знак менший за крапку й більший за кому (див. §§ 84 і 87):

З неба, як розтоплене золото, ллється на землю блискучий світ сонця; на ланах грає соняшна хвиля; під хвилею спіє хліборобська доля... Буяє вона вгору; зеленіє, як рута... Легенький вітрець подихає з теплого краю; перебігає з нивки на нивку, живить, освіжає кожну билинку... (П. Мирний).

ДВОКРАПКА [:]

§ 89. Двокрапка звичайно ставиться після речення перед чужими словами або поясненням як знак ніби не зовсім докінченого речення-розповіді (з дещо меншим супроти крапки обниженням голосу, павзою й характерною інтонацією недокінчення).

Пишуть двокрапку й після будь-якого слова в реченні, коли треба означити таку саму інтонацію:

Стрепенулась зграя, закричала біла: „Тут гниле повітря, тут вода гнила!" (О. Олесь).

За скелями починало ясніти: світало вже. (С. Васильченко).

Мені все сниться: сонце, співи і ви, і день весняний. (П. Тичина).

Благословенні: матерія і просторонь, число і міра. (П. Тичина).

Більше логічне значіння двокрапки в таких випадках, як:

Ах! що зрівняється з мукою тою: жити на людях зовсім самотою? (А. Кримський).

РИСКА [–]

§ 90. Риска ставиться хпоміж реченнями й членами речення (в середині речення), коли треба відзначити дуже піднесений і раптом обірваний голос між ними й довгу павзу. Часто це буває, коли в реченні пропускається якесь слово.

Рисками виділяються й відокремлені та вставні слова й речення, коли вони різко відокремлюються голосом:

Книга — морська глибина. (Ів. Франко).

Замість квіток — шаблі, списи виблискують в долині. (П. Тичина).

І хоч не раз — признáюся — ставати
Я на котурни моднії любив,
Але тепер… (М. Рильський).

А за ґратами та замками стиха шуміло — гула там підборкана молода сила. (С. Васильченко).

Див. іще § 93[1] Примітка.

ДУЖКИ [()]

§ 91. У дужки беруться вставні слова, словосполучення й речення, коли що їх треба читати обниженим тихим голосом і прискорено (також уваги, підзаголовки, пояснення):

І гавкає Рябко, щоб москалі (а їх тоді було до хріна на селі), щоб москалі, мовляв, не вбрались до комори. (П. Гулак-Артемовський).

В Західній Україні (Галичині) звісні кілька випадків такого похорону, але вже без могильних насипів (такі звісні й далі в Західній Европі). (М. Грушевський).

КРАПКИ [...]

§ 92. Крапки ставляться на місці перерваної або недокінченої мови:

Музики... танці... і Бердичів... кайдани брязкають… Москва... бори, сніги і... Єнісей... (Т. Шевченко).

Примітка. Коли наводять цитату з середини речення чи уступу, то крапки ставлять перед цитатою.

ЛАПКИ [" "]

§ 93. В лапки береться:

1. Чужа пряма мова, при чім крапка ставиться після лапок, інші знаки (!?...) перед лапками. У перерваній вставним реченням чужій мові лапки ставляться лише в початку й на кінці:

І сон-трава не проспала, словечко сказала: "Він з дурною головою не має покою". (Л. Глібів).

Альта плаче: "Тяжко жити. Я сохну, сохну..." (Т. Шевченко).

"Хай чабан — усі гукнули — за отамана буде!" (П. Тичина).

Примітка. Коли записується розмова двох чи більш осіб, то лапок звичайно не пишуть, а мову однієї особи від других відділяють рискою.

2. Власні назви літературних творів, фабрик, пароплавів тощо, особливо коли треба відзначити ті слова як власні:

На сімнадцятому році Марко прочитав "Кобзаря". (Б. Грінченко).

3. Ті слова, що їх не вважають за свої, як от наведення з книг, іронічні вирази, малопоширені новотвори:

А "патріот, убогих брат" дочку й теличку однімав у мужика. (Т. Шевченко).

Зграї гарпій проклятих, що звуться "навіщо", "куди", мою душу жеруть. (М. Вороний).

Примітка. У наведеннях тощо можна ставити й спрощені лапи ‚ʿ ‚навіщоʿ.

РОЗДІЛКА [-]

§ 94. Розділка (дефіс) в знак проміжного письма між письмом нарізно й укупі.

З розділкою пишуться:

1. Складені слова типу *селянин-незаможник, дівич-вечір, багат-вечір, люби-мене, кінець-кінцем, сяк-так, вряди-годи, будь-що-будь, раз-у-раз, помалу-малу, одним-одна, хліб-сіль, батько-мати, сам-самісінький, сумний-невеселий, грає-виграває, білий-білий, дзвенить-сміється, Австро-Угорщина, Чехо-Словаччина, соціяльно-економічний, робітничо-селянський* і т. ін.

Примітка 1. На випадок сумніву щодо напису складеного слова (вкупі чи з розділкою) добре оглядатися на наголос: коли складене слово вимовляється з одним наголосом, то це вказує на тісний

зв’язок частин, і писати таке слово слід укупі. Коли ж у складеному слові два наголоси, то й писати його краще з розділкою, напр.: *першоря́дний, красномо́вний, жовтогаря́чий, золотове́рхий*, але *сі́льсько-господа́рський, архітекту́рно-будіве́льний, істори́чно-філологі́чний* і т. ін.

Примітка 2. **не** звичайно пишеться окремо, коли що значить заперечення, або (зрідка) вкупі, якщо увіходить у склад слова: *нена́видіти, необа́чний, зне́стяму, зне́хотя, невже́, нево́ля, неоха́йність, не́люб, нерухо́мо, нещода́вно, нездужати, недо́брий, нема́є* (прислівн.), але *не ма́є* (дієслово), *недобача́ти* ("*недобача́ю тро́хи*"), але *не добача́ти* ("*не добача́ю в цім, по́милки*") і т. ін.

2. Приростки в таких випадках:

а) *По-на́шому, по-ва́шому, по-сво́єму, по-німе́цькому, по-п’я́ному, по-дурно́му* і т. ін.

б) *З-над, з-під, з-поміж, з-за (із-за), з-попід, з-посеред* (*але поміж, поза, попід, понад, поперед, посеред, задля, заради*).

Примітка 1. В інших випадках **з, по, в, під**... вживаються то як прийменники (*з білою, по хаті*...), то як приростки (з дієсловами й прислівниками). Отже треба писати: *зокре́ма, поча́сти, попро́сту, завви́шки, відко́ли, відто́ді, відра́зу, упе́рше, удру́ге, вде́сятеро, удво́є, відни́ні, дотепе́р, відсього́дні, пони́ні, на́довго, зго́рда, зма́лку, згре́цька, зніме́цька, сти́ха* і т. ін.

Щодо розрізнення прислівників та іменників з прийменниками, себто таких написів, як *уку́пі* (прислівник) і *у ку́пі* (іменник), *наси́лу — на си́лу, додо́му — до до́му, спочатку — з поча́тку, догори́ — до гори́* тощо, то треба брати на увагу таке: коли відчувається, що в подібному сполученні іменник загубив первісне значіння (особливо матеріяльне), то це вже буде прислівник (тобто прийменник тут уже буде приростком), напр., *підня́в го́лову* ***догори́*** *— під’ї́хав* ***до гори́****, жили́ ми тоді́* ***вку́пі*** *— їжаки́ жили́* ***в ку́пі*** *хми́зу, він* ***наси́лу*** *дійшо́в до ха́ти — не поклада́йся* ***на си́лу****, поверну́вся з Німе́ччини* ***додо́му*** (не значить обов’язково «дім») — *підійшо́в* ***до до́му*** (тобто «до хати»), ***спочатку*** *я ніч́ого не розумі́в —* ***спочатку*** *ве́ресня іде́ дощ*.

Яскравою ознакою іменника з прийменником супроти схожого прислівника виступає те, що з іменником можуть в’язатися додаткові слова, напр., *під’ї́хав до гори́ — під’ї́хав до* ***круто́ї*** *гори́, підійшо́в до до́му — підійшо́в до до́му свого́* ***сусі́ди*** і т. ін.

У сумнівних випадках краще писати окремо: *не до смаку́* і т. ін.

Примітка 2. Разом пишуться приростки у таких прислівниках, як *попе́рше, подру́ге, потре́тє*... (але *по-1, по-2*...).

Деякі інші формальні слова (частки): *о́сь-як, і́н-як, о́н-як, о́т-як, о́сь-який, і́н-який, о́т-який, будь-яки́й*.

Примітка. Але разом треба писати **аби-, -будь, -небудь, де-, як-, що-, -що**: *аби́хто, аби́що, аби́де, аби́куди, аби́який, хтобу́дь, щобу́дь, кудибу́дь, хтоне́будь, дене́будь, де́хщо, де́котрий* (див. § 45), *якнайкра́щий, щонайду́жчий, щодня́, щоро́ку, щомі́сяця, щонеді́лі, або́що, то́що, по́кищо* і т. ін.

Навпаки, окремо питомо **бо, но, таки, то, же** (**ж**), **би** (**б**) в таких випадках, як: *іді́ть бо, кажі́ но, та́м таки, він би то, каза́ли б то, каза́в же, каза́ли ж* і т. ін., хоч разом у таких словах: *отже, адже, ма́йже, ніже, теж* (сполучник, не плутати його з займенником *те ж*), *також* (прислівник *так же*), *авже́ж* (не плутати з *а вже ж*), *атож*, (не плутати з *а то ж*), *тож, отож, бож, абож, аніж*; *аби, себто, цебто, тобто, щоб* (сполучник, не плутати його з займенником *що б*), *якби* (спол., не плутати його з прислівником *я́к би*), *якщо, ніби, нібито, щодо, щожно*.

4. Українські закінчення до неукраїнських слів, у таких випадках, як із Przegląd-a Polsk-oro, у Times-i і т. ін.

ЗНАК НАГОЛОСУ [´]

§ 95. Знак наголосу треба ставити тоді, коли слово може вживатися з двома наголосами, міняючи своє значіння:

Ми схо́дили на гору. — Ми сходи́ли на гору.

Слід ставити знак наголосу й на маловідомих словах, як наприклад, на льокалізмах.

ЗАГАЛЬНА УВАГА ДО РОЗДІЛОВИХ ЗНАКІВ

§ 96. Вже з накреслених правил уживання розділових знаків не раз було видно, що правила ці часто базуються на суб'єктивних підставах, що часто в тій самій фразі може бути то кома, то середник; то двокрапка, то риска; то в комах якесь слово, то без них і т. ін.

Отже таким чином і не всі ці правила в усіх подробицях являються загальнообов'язковими.

Це, треба мати на увазі, видаючи чужі твори, особливо поетичні, де пунктуаційний суб'єктивізм авторів повинен стояти вище за правописний педантизм.

ЯК ПЕРЕНОСИТИ СЛОВА

§ 97. Переносити з рядка в рядок можна кожен склад або групу складів: *о-бід, на-дія, наді-я, сно-вида, снови-да, гай-ком, пов-ний, роз-битий, Дніпр-ельстан, най-активніший, пере-йшов, ве-сти* (або *вес-ти*), *на-збирати* (або *наз-биратп*) і т. ін.

Переносячи, не можна розривати **дз** і **дж**, коли вони значать один звук, а також **йо, ьо**: *відро-дження, кукуру-дза, га-йок, пе-ньок*.

VI

ЕЛЕМЕНТАРНА ГРАМАТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ

РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА

А

Азбука. *Абе́тка.*
Алфавит. *Альфабе́т.*
Апостроф. *Апо́строф, про́тинка.*

Ассимиляция. *Асиміля́ція, уподі́бнення.*
Аффпкс. *А́фікс.*
Аффриката. *Африка́та.*

Б

Беглый (звук). *Випадни́й (звук).*
Безличный. 1. (глагол). *Неособо́вий (дієсло́во).*
2. (предложение). *Безпідмето́вий (ре́чення).*
Бесформенный. *Безфо́рмний.*
Благозвучие. *Доброзву́чність.*
Будущий. *Майбу́тній.*
Буква. *Лі́тера, бу́ква.*
Буква прописная. *Вели́ка лі́тера, вели́ка бу́ква.*
Буква строчная. *Мала́ літера, мала́ бу́ква.*

В

Вводный (слово, предложение). *Вставни́й (сло́во, ре́чення).*
Вещественный. *Матеріа́льний.*
Взаимный. *Взає́мний.*
Взрывной. *Проривни́й.*
Вид. *Вид.*
Винительный. *Знахідни́й.*
Винословный. *Причино́вий.*
Возвратный. *Зворо́тний*
Вопрос. *Пита́ння.*
Вопросительное предложение. *Ре́чення-пита́ння, пита́льне ре́чення.*
Вопросительный. *Пита́льний.*
Вопросительный знак. *Пита́льник, знак пита́ння.*
Восклицательное предложение. *Ре́чення-о́клик, окли́чне ре́чення.*
Восклицательный знак. *Окли́чник, знак о́клику.*
Восходящий (ударение). *Підносни́й (на́голос).*
Время. *Час.*
Временной. *Часо́вий.*
Вспомогательный. *Помічни́й.*
Вставка. *Вста́вка.*
Вставной. *Вставни́й.*
Второстепенный. *Другоря́дний.*
Выпадение. *Ви́пад.*

Г

Главный. *Головни́й.*
Глагол. *Дієсло́во* (множ. *дієслова́*).
Глагольный. *Дієслі́вний.*
Гласный. *Голосни́й, голосі́вка.*
Глухой. *Глухи́й.*

Гортанный. *Горта́нний.*
Грамматика. *Грама́тика.*
Грамматический. *Граматичний.*
Губной. *Губни́й.*

Д

Давнопрошедший. *Передмину́лий.*
Дательный. *Дава́льний.*
Двоеточие. *Двокра́пка.*

Двойственное число. *Двоїна́.*
Двугласный. *Дво́звук, дифто́нг.*
Двусложный. *Двоскладо́вий.*
Двучленный. *Двочлено́вий.*
Деепричастие. *Дієприслі́вник.*
Деепричастный. *Дієприслівнико́вий.*
Действие. *Ді́я.*
Действительный (залог). *Прями́й (стан).*
Диссимиляция. *Дисиміля́ція, розподі́бнення.*
Дифтонг. Див. Двугласный.
Длительный. *Протяжни́й.*
Долгий. *До́вгий.*
Дополнение. *Іменнико́вий дода́ток.*
Дополнительный. *Додатко́вий.*
Дробный. *Дробови́й.*

Е

Единственное число. *Однина́.*

Ж

Женский род. *Жіно́чий рід.*

З

Из'явительное наклонении. *Ді́йсний спо́сіб.*
Именительный. *Назовни́й.*
Именной. *Іме́нний.*
Имя. *Ім'я́.*
Интонация. *Інтона́ція.*
Исключение. *Ви́няток.*

К

Кавычки. *Лапки́.*
Качественный. *Я́кісний.*
Количественный. *Кі́лькісний.*
Конечный звук. *Кінце́вий звук, ви́звук.*
Конкретный. *Конкре́тний.*
Коренной. *Корінни́й.*
Корень. *Ко́рінь* (род. *ко́реня*).
Косвенный (падеж, вопрос, речь). *Непрями́й (ві́дмінок, пита́ння, мо́ва).*
Красная строка. *Нови́й рядо́к.*
Краткий. *Коро́ткий.*

Л

Ласкательное имя. *Пестли́ве ім'я́.*
Лицо (первое, второе, третье). *Осо́ба (пе́рша, дру́га, тре́тя).*

Зависимость. *Зале́жність*.

Задненебный. *Задньопіднебі́нний*.
Заднеязычный. *Задньоязико́вий*.
Закрытый. *Закри́тий*.
Залог. *Стан*.
Запятая. *Ко́ма*.
Звательный (форма, падеж). *Кли́чний (фо́рма, ві́дмінок).*
Звонкий. *Дзвінки́й*.
Звук. *Звук*.
Звукоподражание. *Звуконаслі́дування*.
Звукоподражательный. *Звуконаслі́дний*.
Зияние. *Ро́ззів*.
Знак. *Знак*.
Знак вопроса. Див. Вопросительный знак.
Знак восклицания. Див. Восклицательный знак.
Знак переноса. Див. Черточка.
Знак препинания. *Розділо́вий знак.*
Знаменательный. *Знаме́нний*.
Зубной. *Зубни́й*.

И

Изменение. *Змі́на*.
Изменение по падежам. *Відмі́на, відмі́нювання.*
Изменяемый. *Змі́нний*.

Недостаточный. *Недоста́тній*.
Неизменяемый. *Незмі́нний*.
Неодушекленный. *Неживи́й*.
Неопределенная глагольная форма (наклонение). *Дієйме́нник*.
Неопределенный (член, местоимение). *Неозна́чений (член, займе́нник).*
Непереходный (глагол). *Неперехідни́й (дієсло́во).*
Нераспространенный. *Непоши́рений*.
Неeклоняемый. *Невідмі́нюваний*.
Неслоговой. *Нескладови́й*.
Несовершенный. *Недоко́наний*.
Неспрягаемый. *Невідмі́нюваний*.

Неударяемый. *Ненаголо́шений*.
Нисходящий (ударение). *Спадни́й (на́голос).*

Носовой. *Носови́й*.

О

Оборот. *Зворо́т*.
Обособленный. Відокре́млений.
Образование (слов, форм). *Тво́рення* або *утво́рення (слів, форм).*
Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели). *Прислівнико́вий дода́ток (чи́ну, мі́сця, ча́су, ці́лі).*
Однократный. *Одноразо́вий*.
Однородный. *Одноря́дний*.

Односложный. *Односкладо́вий*.
Одушевленный. *Живи́й*.
Окончание. *Закі́нчення*.
Описательный. *Описо́вий*.
Определение. *Прикметнико́вий дода́ток*.
Определенный (член, местоимение). *Озна́чений (член, займе́нник).*

Личный (глагол, местоимение). *Особо́вий (дієсло́во, займе́нник).*

М

Мгновенный. *Рапто́вий*.
Междометие. *Ви́гук*.
Местоимение. *Займе́нник*.
Многократный. *Многоразо́вий*.
Многосложный. *Многоскладо́вий*.

Многоточие. *Крапки́*.
Множественное число. *Множина́*.
Монофтонг. *Одно́звук, монофто́нг.*
Морфология. *Морфоло́гія*.
Мужеский род. *Чолові́чий рід*.
Мягквй. *М’яки́й*.
Мягкий знак. *Єрчик, знак м’я́кшення*.

Н

Надстрочный. *Надрядко́вий*.
Наклонение. *Спо́сіб* (род. *спо́собу*).
Наречие. *1. Нарі́ччя (діяле́кт) 2. Прислі́вник.*
Нарицательное имя. *Зага́льне ім’я́*.
Настоящий. *Тепе́рішній*.
Начальный звук. *Початковий звук, на́звук.*
Начинательный. *Почина́льний*.
Небо, -ный. *Піднебі́ння, -ний.*

П

Падеж. *Ві́дмінок*.
Пауза. *Па́вза, за́пинка*.
Первообразный. *Пе́рвісний*.

Перенос. *Перене́сення*.

Перестановка. *Перемі́щення, перестано́ва*.
Переходный. *Перехідни́й*.
Перечислительный. *Перелічни́й*.
Плавный. *Пливки́й*.
Повелительное наклонение. *Наказо́вий спо́сіб.*
Повествовательное предложение. *Ре́чення-ро́зповідь, розповідне́ ре́чення*.
Повествовательный. *Розповідни́й*.
Повторительный (о глаголе). *Наворотни́й* (про *дієсло́во*).
Повышение. *Підви́щення, підне́сення*.
Подлежащее. *Пі́дмет, суб’є́кт*.
Подстрочный. *Підрядко́вий*.
Подчинение. *Підря́дність, упідря́дженість*.
Подчиненный. *Підря́дний, упідря́джений*.

Подчинять(ся). *Підря́джувати(ся), упідря́джувати(ся).*

Полногласие. *Повно́голос*.
Положительная степень. *Пе́рший* або *звича́йний сту́пінь* (род. *сту́пеня*).
Порядковое числительное. *Рядови́й числі́вник*.
Порядок. *Поря́док*.
Последовательность. *Послідо́вність, насту́пність*.
Правильный. *1. Пра́вильний. 2. Попра́вний.*
Правописание. *Право́пис*.
Праязык. *Прамо́ва, праязи́к*.

Определительный. *Означа́льний*.

Орфография. *Право́пис* (род. *право́пису*), *ортогра́фія*.
Орфоэпия. *Ортое́пія*.
Основа. *1. Пень. 2. Осно́ва*
Отвлеченный. *Абстра́ктний*.
Отглагольный. Віддієслі́вний.
Отименный. *Віді́ме́нний*.
Открытый. *Відкри́тий*.
Относительный. *Відно́сний*
Отрицание. *Запере́чення*.
Отрицательный. *Запере́чний*.

Приставка (представка). *При́росток, префі́кс*.
Притяжательный. *Присві́йний*.
Причастие. *Дієприкме́тник*.
Производный. *Вивідни́й*.
Производство (слов). *Тво́рення* або *утво́рення (слів)*.
Произношение. *Вимо́ва*.

Простой. *Про́стий*.
Противительный. *Протиста́вний*.

Прошедший. *Мину́лий*.
Прямая речь. *Пряма́ мо́ва*.
Пунктуация. *Пунктуа́ція*.

Р

Разделительный. *Розділо́вий*.
Раз’единительный. *Розлучни́й*.
Распространенный. *Поши́рений*.
Расчленить, -енный. *Розчленува́ти, -о́ваний*.
Род. *Рід*.
Родительный. *Родови́й*.

С

Свистящий. *Свистови́й*.
Связка. *Зв’я́зка*.
Связь. *Зв’язо́к*.
Синтаксис. *Синтакса́, складня́*.
Синтаксический. *Синтакси́чний*.
Сказуемое. *При́судок* (род. *при́судка*), *предика́т*.
Склонение. *1. Відмі́на (тверда́, м’яка́ відмі́на) 2. Відмі́нювання*.
Склонять(ся). *Відмі́нювати(ся)*.
Скобки. *Дужки́*.
Слитное предложение. *Стя́гнене ре́чення*.
Слово. *Сло́во*.
Словоизменение. *Словозмі́на*.
Словообразование. *1. Словотві́р. 2. Словотво́рення*.
Словосочетание. *Словосполу́чення*.
Слог. *Склад*.
Слоговой. *Складови́й*.
Сложный. *Складни́й*.
Служебный. *Службо́вий*.
Смягчение. *М’я́кшення*.
Собирательный. *Збі́рни́й*.
Собственный. *Вла́сний*.
Совершенный. *Доко́наний*.
Совершенный вид. *Доко́наний вид,* часом *доко́наність*.
Согласный (звук). *При́голосний (звук), при́голосівка*.

Превосходная степень. *Тре́тій* або *найви́щий сту́пінь* (род. *сту́пеня*).
Предлог, -жный. *Прийме́нник, -о́вий*.

Предложение. *Ре́чення*.
Предложный (падеж). *Місце́вий (ві́дмінок).*
Представка. Див. Приставка.
Придаточное предложение. *Підря́дне ре́чення*.
Придыхание, -тельный. *При́дих, -о́вий*.
Признак. *Озна́ка*.
Прилагательное. *Прикме́тник*.
Приложение. *При́кладка*.
Примыкание. *Приляга́ння*.

Сочинение (предложений). *Сурядні́сть (ре́чень).*
Сочиненный. *Суря́дний*.
Союз. *Сполу́чник*.
Спрягать(ся). *Відмі́нювати(ся).*
Спряжение. *Дієвідмі́на, відмі́нювання дієслі́в.*
Сравнительная степень. *Дру́гий* або *ви́щий сту́пінь* (род. *сту́пеня*).
Средний род. *Ніја́кий рід*.
Степень сравнения. *Сту́пінь порівня́*ння (род. *сту́пеня*).
Страдательный (залог). *Переє́мний (стан).*
Строка. *Рядо́к*.
Строчный. *Рядкови́й*.
Суффикс. *На́росток, суфі́кс*.
Существительное (имя). *Іме́нник*.

Т

Твердый. *Тверди́й*.
Творительный. *Ору́дний*.
Таре. *Ри́ска*.
Тон. *Тон*.
Точка. *Кра́пка*.
Точка с запятой. *Сере́дник*.

У

Увеличительное имя. *Збі́льшене, згрубі́ле ім’я́*.
Ударение. *На́голос*.
Удвоение. *Подво́єння*.
Указательный. *Вказівни́й*.
Уменьшительное имя. *Зме́ншене, здрібні́ле ім’я́*.

Уничижительное имя. *Знева́жливе ім’я́*.
Управление. *Керува́ння*.
Управляющий. *Керівни́й*.
Усилительный. *Підсильни́й*.
Условный. *Умо́вний*.
Уступительвый. *Допусто́вий*.
Утвердительный. *Ствердни́й*.

Ф

Фонетика. *Звучня́, фоне́тика*.
Фраза. *Фра́за*.
Фрикативный. *Проти́снений, фрикати́вний*:

Ч

Частица, -чный. *Ча́стка, -о́вий*.
Часть речи. *Частина мо́ви*.
Чередование. *Чергува́ння*.
Черточка (дефис, знак переноса). *Ро́зділка*.

Числительное (имя). *Числі́вник*.

Согласование. *Зго́дження, узго́дження.*
Согласовывать(ся). *Зго́джувати(ся), узго́джувати(ся).*
Соединительный. *Сполучни́й.*
Соподчиненный. *Супідря́дний.*
Сослагательное наклонение. *Умо́вний спо́сіб.*
Составная часть. *Складови́на.*
Составной. *Скла́дений.*
Сочетание. *Сполу́чення.*

Число. *Число́.*
Член. *1. Член. 2. Арти́кул* або *родівни́к.*

Членораздельный. *Розчлено́ваний.*

Ш

Шипящий. *Шелесни́й.*
Шумный. *Шумки́й.*

Я

Язык. *Мо́ва, язи́к.*
Языковедение. *Мовознавство, язикозна́вство.*
Языковой. *Мо́вний, язико́вий.*
Язычный. *Язико́вий.*

УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКА

А

Абе́тка. Азбука
Абстра́ктний. Отвлеченный.
Альфабе́т. Алфавит.
Апо́строф. Апостроф.
Арти́кул (родівни́к). Член.
Асиміля́ція. Ассимиляция.
Афі́кс. Аффикс.
Африка́та. Африката.

Б

Безпідмето́вий (ре́чення). Безличный (предложение).
Безфо́рмний. Бесформенный.
Бу́ква. Див. *Лі́тера*.

В

Вели́ка лі́тера, бу́ква. Буква прописная.
Взає́мний. Взаимный.
Вивідни́й. Производный.
Ви́гук. Междометие.
Вид. Вид.
Ви́звук. Див. *Кінце́вий звук.*
Вимо́ва. Произношение.

Ви́няток. Исключение.
Ви́пад. Выпадение.
Випадни́й (звук). Беглый (звук).
Ви́щий сту́пінь. Див. *Дру́гий сту́пінь*
Віддієслі́вний. Отглагольный.
Віді́ме́нний. Отименный.
Відкри́тий. Открытый.
Відмі́на. 1. Склонение (первое, второе…). 2. Изменение по падежам.
Ві́дмінок. Падеж
Відмі́нювання. 1. Склонение, изменение по падежам. 2 Спряжение
Відмі́нювати(ся). 1. Склонять(ся). 2. Спрягать(ся).
Відно́сний. Относительный.
Відокре́млений. Обособленный.
Вказівни́й. Указательный.
Вла́сний. Собственный.
Вста́вка. Вставка.
Вставни́й (сло́во, ре́чення). Вводный (слово, предложение).
Вставни́й. Вставной.

Г

Глухи́й. Глухой.
Головни́й. Главный.
Голосі́вка. Див. *Голосни́й*.
Голосни́й. Гласный.
Горта́нний. Гортанный.
Грама́тика. Грамматика.
Граматі́чний. Грамматический.
Губни́й. Губной.

Д

Дава́льний. Дательный.
Дво́звук. Двугласный.
Двоїна́. Двойственное число.
Двокра́пка. Двоеточие.
Двоскладо́вий. Двусложный.
Двочлено́вий. Двучленный.
Дзвінки́й. Звонкий.
Дисиміля́ція. Диссимиляция.
Дифто́нг. Див. *Дво́звук*.
Дієвідмі́на (відмі́нювання дієслі́в). Спряжение.
Дієймé́нник. Неопределенная глагольная форма (наклонение).
Дієприкме́тник. Причастие.
Дієприслі́вник. Деепричастие.
Дієприслівнико́вий. Деепричастный.
Дієслі́вний. Глагольный.
Дієсло́во (множ. *дієслова́*). Глагол.
Ді́йсний спо́сіб. Изъявительное наклонение.
Ді́я. Действие.
Доброзву́чність. Благозвучие.

До́вгий. Долгий.
Додатко́вий. Дополнительный.

Докона́ний. Совершенный.
Докона́ність. Совершенный вид.
Допусто́вий. Уступительный.
Дробови́й. Дробный.
Дру́гий сту́пінь. Сравнительная степень.
Другоря́дний. Второстепенный.
Дужки́. Скобки.

Є

Єрчик. Мягкий знак.

Ж

Живи́й. Одушевленный.
Жіно́чий рід. Женский род.

З

Зага́льне ім’я́. Нарицательное имя.
Задньопіднебі́нний. Задненебный.
Задньоязико́вий. Заднеязычный.
Займе́нник. Местоимение.
Закі́нчення. Окончание.
Закри́тий. Закрытый.
Зале́жність. Зависимость.
Запере́чення. Отрицание.

Запере́чний. Отрицательный.

І

Іме́нний. Именной.
Іме́нник. Существительное (имя).
Іменнико́вий дода́ток. Дополнение.
Ім’я́. Имя.
Інтона́ція. Интонация.

К

Керівни́й. Управляющий.
Керува́ння. Управление.
Кі́лькісний. Количественный.
Кінце́вий звук. Конечный звук.
Кли́чний (фо́рма, відмі́нок). Звательный (форма, падеж).
Ко́ма. Запятая.

За́пинка. Див *Па́вза*.
Збі́льшене ім’я́. Увеличительное имя.
Збірни́й. Собирательный.
Звича́йний сту́пінь. Див. *Пе́рший сту́пінь*.
Зворо́т. Оборот.
Зворо́тний. Возвратный.
Звук. Звук.
Звуконаслі́дний. Звукоподражательный.
Звуконаслі́дування. Звукоподражание.
Звучня́. Фонетика.
Зв’я́зка. Связка.
Зв’язо́к. Связь.
Зго́дження. Согласование.
Зго́джувати(ся). Согласовывать(ся).
Згрубі́ле ім’я́. Див. *Збі́льшене ім’я́*.
Здрібні́ле ім’я́. Див. *Зме́ншене ім’я́*.
Зме́ншене ім’я́. Уменьшительное имя.
Змі́на. Изменение.
Змі́нний. Изменяемый.
Знак. Знак.
Знак м’я́кшення. Див. *Єрчик*.
Знак о́клику. Див. *Окли́чник*.
Знак пита́ння. Див. *Пита́льник*.
Знаме́нний. Знаменательный.
Знахідни́й. Винительный.
Знева́жливе ім’я́. Уничижительное имя.
Зубни́й. Зубной.

Конкре́тний. Конкретный.
Корінни́й. Коренной.
Ко́рінь (род. *ко́реня*). Корень.
Коро́ткий. Краткий.
Кра́пка. Точка.
Крапки́. Многоточие.

Л

Лапки́. Кавычки.
Лі́тера. Буква.

М

Майбу́тній. Будущий.
Мала́ лі́тера, бу́ква. Буква строчная.
Матерія́льний. Вещественный.
Мину́лий. Прошедший.
Місце́вий (ві́дмінок). Предложный (падеж).
Многоразо́вий. Многократный.
Многоскладо́вий. Многосложный.
Множина́. Множественное число.
Мо́ва. Язык.
Мо́вний. Языковой.
Мовозна́вство. Языковедение.
Монофто́нг. Див. *Одно́звук*.
Морфоло́гія. Морфология.
М’яки́й. Мягкий.
М’я́кшення. Смягчение.

Н

Наворотни́й (про *дієсло́во*). Повторительный (о глаголе).
На́голос. Ударение.
Надрядко́вий. Надстрочный.
На́звук. Див. *Початко́вий звук*.
Назовни́й. Именительный.
Найви́щий сту́пінь. Див. *Тре́тій сту́пінь*.
Наказо́вий спо́сіб. Повелительное наклонение.
Нарі́ччя (діяле́кт). Наречие (диалект).
На́росток. Суффикс.
Насту́пність. Див. *Послідо́вність*.
Невідмі́нюваний. 1. Несклоняемый. 2. Неспрягаемый.
Недоко́наний. Несовершенный.
Недоста́тній. Недостаточный.
Неживи́й. Неодушевленный.
Незмі́нний. Неизменяемый.
Ненаголо́шений. Неударяемый.
Неозна́чений (член, займе́нник). Неопределенный (член, местоимение).
Неособо́вий (дієсло́во). Безличный (глагол).
Неперехідни́й (дієсло́во). Непереходный (глагол).
Непоши́рений. Нераспространенный.
Непрями́й (ві́дмінок, пита́ння, мо́ва). Косвенный (падеж, вопрос, речь).
Нескладови́й. Неслоговой.
Ніякий рід. Средний род.
Нови́й рядо́к. Красная строка.
Носови́й. Носовой.

О

Однина́. Единственное число.
Одно́звук. Монофтонг.
Одноразо́вий. Однократный.
Односкладо́вий. Односложный.

П

Па́вза. Пауза.

Пень. Основа.
Пе́рвісний. Первообразный.
Передмину́лий. Давнопрошедший.
Перее́мний (стан). Страдательпый (залог).
Перелічни́й. Перечислительный.
Перемі́щення. Перестановка.
Перене́сення. Перенос.
Перестано́ва. Див. *Перемі́щення*.
Перехідни́й. Переходный.
Пе́рший сту́пінь. Положительная степень.
Пестли́ве ім’я́. Ласкательное имя.
Пита́льне ре́чення. Див. *Ре́чення-пита́ння*.
Пита́льний. Вопросительный.
Пита́льник. *Вопросительный знак.*
Пита́ння. Вопрос.
Підви́щення. Повышение.

Пі́дмет. Подлежащее.
Піднебі́ння, -ний. Небо, -ный.
Підне́сення. Див. *Підви́щення*.
Підносни́й (на́голос). Восходящий (ударение).

Підря́джувати(ся). Подчинять(ся).
Підрядко́вий. Подстрочный.
Підря́дне ре́чення. Придаточное предложение.
Підря́дний. Подчиненный.
Підря́дність. Подчинение.
Підсильни́й. Усилительный.
Пливки́й. Плавный.
Повно́голос. Полногласие.
Подво́єння. Удвоение.

Озна́ка. Признак.
Означа́льний. Определительный.
Озна́чений (член, займе́нник). Определенный (член, местоимение).
Окли́чне ре́чення. Див: *Ре́чення-о́клик.*
Окли́чник. Восклицательный знак.
Описо́вий. Описательный.
Ортогра́фія. Орфография.
Ортое́пія. Орфоэпия.
Ору́дний. Творительный.

Осно́ва. Основа.
Осо́ба (пе́рша, дру́га, тре́тя). Лицо (первое, второе, третье).
Особо́вий (дієсло́во, займе́нник). Личный (глагол, местоимение).

Помічни́й. Вспомогательный.
Попра́вний. Правильный.
Поря́док. Порядок.

Послідо́вність. Последовательность.
Початко́вий звук. Начальный звук.
Почина́льний. Начинательный.
Пoши́рений. Распространенный.
Пра́вильний. Правильный.
Право́пис (род. *право́пису*). Правописание, орфография.
Прамо́ва. Праязык.
Праязи́к. Див. *Прамо́ва*.

Предика́т. Див. *При́судок*.

Префі́кс. Див. *При́росток*.
При́голосівка. Див. *При́голосний*.
При́голосний (звук). Согласный (звук).
При́дих, -о́вий. Придыхание, -тельный.
Прийме́нник, -о́вий. Предлог, -жный.
При́кладка. Приложение.
Прикме́тник. Прилагательное.
Прикметнико́вий дода́ток. Определение.
Приляга́ння. Примыкание.
При́росток. Приставка (представка).
Присві́йний. Притяжательный.
Прислі́вник. Наречие.
Прислівнико́вий дода́ток (чи́ну, мі́сця, ча́су, ці́лі). Обстоятельство (образа действия, места, времени, цели).
При́судок (род. *при́судка*). Сказуемое.
Причино́вий. Винословный.
Проривни́й. Взрывной.
Про́стий. Простой.
Про́тинка. Див. *Апо́строф*.
Проти́снений. Фрикативный.
Протиста́вний. Противительный.

Протяжни́й. Длительный.
Пряма́ мо́ва. Прямая речь.
Прями́й (стан). Действительный (залог).
Пунктуа́ція. Пунктуация.

Р

Раптóвий. Мгновенный.
Ре́чення. Предложение.
Ре́чення-о́клик. Восклицательное предложение.
Ре́чення-пита́ння. Вопросительное предложение.
Ре́чення-ро́зповідь. Повествовательное предложение.
Ри́ска. Тире.
Рід. Род.
Родівни́к. Див. *Арти́кул*.
Родови́й. Родительный.
Ро́зділка. Черточка (дефис, знак переноса).
Розділо́вий. Разделительный.
Розділо́вий знак. Знак препинания.
Ро́ззів. Зияние.
Розлучни́й. Раз’единительный.
Розповідне́ ре́чення. Див. *Ре́чення-ро́зповідь*.
Розповідни́й. Повествовательный.
Розподі́бнення. Див. *Дисиміля́ція*.

Словотві́р. Словообразование.
Словотво́рення. Словообразование.
Службо́вий. Служебный.
Спадни́й (на́голос). Нисходящий (ударение).
Сполу́чення. Сочетание.
Сполучни́й. Соединительный.
Сполу́чник. Союз.
Спо́сіб (род. *спо́собу*).
Наклонение. *Стан*. Залог.
Стверждни́й. Утвердительный.
Сту́пінь порівня́ння. Степень сравнения.
Стя́гнене ре́чення. Слитное предложение.
Суб’є́кт. Див. *Пі́дмет*.

Супідря́дний. Соподчиненный.
Суря́дний. Сочиненный.
Суря́дність (ре́чень). Сочинение (предложений).
Суфі́кс. Див. *На́росток*.

Т

Тверди́й. Твердый.
Тво́рення (слів, форм). Образование, производство (слов, форм).
Тепе́рішній. Настоящий.
Тон. Тон.
Тре́тій сту́пінь. Превосходная степень.

У

Узго́дження. Див. *Зго́дження*.
Узго́джувати(ся). Див. *Зго́джувати(ся)*.
Умо́вний. Условный.
Умо́вний спо́сіб. Сослагательное наклонение.
Упідря́джений. Див. *Підря́дний*.
Упідря́дженість. Див. *Підря́дність*.
Упідря́джувати(ся). Див. *Підря́джувати(ся).*
Уподі́бнення. Див. *Асиміля́ція*.
Утво́рення (слів, форм). Див. *Тво́рення*.

Ф

Фоне́тика. Див. *Звучня́*.
Фрикати́вний. Див. *Проти́снений*.

Ч

Час. Время.
Часо́вий. Временной.
Части́на мо́ви. Часть речи.
Ча́стка, -о́вий. Частица, -ный.
Чергува́ння. Чередование.

Розчленóваний. Членораздельный.
Розчленувáти, -óваний. Расчленить, -енный.
Рядкови́й. Строчный.
Рядови́й числі́вник. Порядковое числительное.
Рядóк. Строка.

С

Свистови́й. Свистящий.
Серéдник. Точка с запятой.
Синтáкса. Синтаксис.
Синтакси́чний. Синтаксический.
Склад. Слог.
Склáдений. Составной.
Складни́й. Сложный.
Складня́. Див. *Синтáкса*.
Складови́й. Слоговой.
Складови́на. Составная часть.
Слóво. Слово.
Словозмі́на. Словоизменение.
Словосполу́чення. Словосочетание.
Числі́вник. Числительное (имя).
Член. Член.
Чолові́чий рід. Мужеский род.

Ш

Шелесни́й. Шипящий.
Шумки́й. Шумный.

Я

Язи́к. Див. *Мóва*.
Язикóвий. 1. Язычный. 2. Языковой.
Язикознáвство. Див. *Мовознáвство*.
Я́кісний. Качественный.

ЗМІСТ
(залишено нумерацію сторінок видання 1929 року)